

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav světových dějin

Historie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Zpracoval: Patrik Vlasák

Lisovčáci a česká válka (1618-1620)

Company of elears and the Czech war (1618-1620)

Praha 2016

vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Županič, Ph.D.

Rád bych tímto poděkoval vedoucímu své práce, Prof. PhDr. Janu Županičovi, Ph.D., za veškerou odbornou pomoc, již mi během mého bádání poskytl a za nekonečnou trpělivost, jakou se mnou měl.

P.V

Abstrakt:

Bakalářská práce se zabývá působením lisovčků na císařské službě v letech 1618-1620. Hlavní pozornost je věnována příčinám vzniku této jízdní formace a okolnostem, za nichž se dostali do služeb Habsburků. Stejnou měrou se zabývám také jejich identitou a prostředím, z něžž vzešli. Snažím se rovněž analyzovat vnitřní poměry v Rzeczpospolitě i její vztahy se sousedy, které, jak pevně věřím, determinovaly samotnou existenci lisovčků, již vnímám jako jeden ze symptomů krize polsko-litevského soustátí.

Klíčová slova:

Lisovčici; Rzeczpospolita; Žoldnéři; Jízda; Bitvy; Plenění; Kozáci; Stavovské povstání

Abstract:

The aim of this thesis is to describe the polish elears in services of the Habsburgs in 1618-1620. The main focus is put on the cause of formation of this cavalry unit, and circumstances under which they began to serve in the services of the Austrian empire. I equally focus on their identity and their place of origin. I also try to analyze internal relations within the Polish-Lithuanian Commonwealth and its foreign policy, which, I believe determined the very existence of the polish elears, that I percieve as one of the symptoms of crisis of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Key words:

Polish elears; Polish-Lithuanian Commonwealth; Mercenaries; Cavalry; Battles; Plundering; Cossacks; Estates uprising

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, pouze s použitím uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Patrik Vlasák

Obsah

Úvod	5
Hodnocení pramenů a literatury	6
Místní názvy a jména	7
1. Serenissima Respublica Poloniae	8
1.1 Státní zřízení	12
1.2 Obyvatelstvo	14
1.2.1 Lid	14
1.2.2 Šlechta	14
1.2.3 Sarmatismus	15
1.2.4 Vyznání	16
1.3 Armáda	17
1.4 Cesta k polsko-habsburskému spojení	19
1.4.1 I. Interregnum	19
1.4.2 II. Interregnum	23
1.4.3 III. Interregnum	26
1.4.4 Utuzování polsko-habsburských vztahů	28
1.5 Mezinárodní situace Rzeczypospolity v předvečer třicetileté války	32
2. Homo lisoviensis	35
2.1 Oděv	36
2.2 Způsob boje	38
2.3 Aleksander Józef Lisowski a vznik lisovčků	39
2.3.1 Ve službách Lžidimitrije	41
2.3.1 Ve službách krále a návrat do Rzeczypospolity	46
3. Bitva u Humenného	48
3. Na cestě do Vídně	51
4.1 Okolnosti přechodu lisovčků na císařskou službu	51
4.2 Příjezd do Polska	51
4.3 Lisovčáci ve Slezsku a na Moravě	53
4.4 Jan Sarkander a lisovčáci	54
4.5 Bitva u Enzersdorfu	56
4. S císařskými proti odbojným Čechům	57
4.1 Před Bílou horou	58
4.2 Bitva na Bílé hoře	61

4.3 Po bitvě.....	64
Závěr.....	67
Seznam pramenů a literatury	69
Prameny a pramenné edice	69
Odborná literatura, studie a články.....	73

Úvod

Lisovčici byli jednotkou lehké jízdy pojmenované podle svého zakladatele, Aleksandra Lisowského. Podle jedněch lotři, vrazi a bandité bez náznaku lítosti a svědomí, (v době jejich působení se ustálilo dokonce slovní spojení „každý neřád je lisovčík“), podle jiných dobrodruzi, odvážní hrdinové, kteří splňovali definici rytířů bez bázně a hany. Ještě mnohokrát se po zániku lisovčíků, a to nejen v odborné literatuře, objevily povzdechy nad tím, že se již v Polsku nerodí takto nebojácní muži.

Jak název práce napovídá, pokusím se přiblížit působení lisovčíků v tzv. první fázi třicetileté války, tedy v letech 1618-1620, kdy lisovčici operovali nejen v Čechách, ale i na Moravě, ve Slezsku, v Rakousích, v Uhrách, ba dokonce i na území dnešního Rumunska. Toto časové omezení samozřejmě brání celistvému pochopení problematiky lisovčíků, avšak jedná se o úsek, jenž je historiografií často opomíjený. V pramenech i v sekundární literatuře, která se nevěnuje přímo problematice lisovčíků, byl tento vojenský oddíl často marginalizován jako jedna z mnoha loupeživých tlup, jichž se v průběhu třicetileté války objevil bezpočet, bez zasazení do hlubšího historického kontextu. Proto se ve své práci neomezuji na pouhý popis působení lisovčíků během české války, ale snažím se vysvětlit i jeho politické a sociální příčiny a následně i důsledky nejen v kontextu habsburské a vasovské zahraniční politiky, což by mělo být základnou pro plné porozumění problematice lisovčíků v daném období.

Ve své práci se snažím na Polsko pohlížet optikou ne optikou sentimentu 19. století, avšak pokouším se o kritický náhled na příběh vojenské jednotky lisovčíků. Snažím se zaměřit na všechny aspekty jejich působení v daném časovém úseku, jako kulturní, politický i hospodářský, přičemž se snažím vystihnout. Výchozí pozicí je tedy sledování osudů polských lisovčíků na císařské službě za tzv. České války.

Hodnocení pramenů a literatury

Na základě co největšího využití, především polsko-jazyčných pramenů a literatury chci co nejpresněji rekonstruovat příčiny, působení, důsledky i charakter působení lisovčků. Jedním z nejdůležitějších z mnou použitých pramenů dílo Františkánského faráře Wojciecha Dembołęckiego¹ Jeho dílo je však velice apologetické a je tedy nutno jej vnímat se značným nadhledem. Dembołęckiego dílo je jediným uceleným vyprávěcím pramenem o lisovčících v období, na něž se práce zaměřuje, zbytek pramenů je tedy značně roztržtých. Je tedy třeba zaměřit jsem se tedy především na prameny podávající o lisovčících, byť často pouze kusé, zprávy. Mezi ně patří edice *Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia*, z níž jsem hojně čerpal. Dále jsou to především jednotlivé zmínky o jejich působení, jako např. *Kronika holešovská*² či nejrozsáhlejší dobové pamflety. Pokud jde o prameny věnující se lisovčickým, jejich roztržitost značně znesnadnila mé bádání.

Kromě samotných pramenů zpracovávám i značné množství sekundární literatury, z nichž nejvýznamnější jsou díla Maurycy Dzieduszyckiego³ a Henryka Wisnera,⁴ kteří jako jedini sepsali monografie věnující se výhradně lisovčickým. V českém prostředí je toto téma prakticky neprobádaným prostorem v rámci diskursu raně novověkých dějin, kdy jsou Lisovčici většinou jen předmětem dílčích zmínek v obecných monografiích. Nejvíce se na ně zaměřil v rámci polsko-habsburské diplomacie Josef Macůrek.⁵ Přesto že se ve své téma snažím maximálně vyčerpat téma i prameny, je nad možností bakalářské práce postihnout potenciál i pramenné základny do nejmenších detailů. Snažím se tak zaměřit především na okolnosti za jakých přešli pod císařské velení a jejich působení v zemích koruny české. Chci se vymezit vůči tradičnímu klišé o lisovčících, která je popisují jako „barbarské vrahy“, anebo „hrdiny bez bázně a hany“, nýbrž jako v zásadě běžný příklad dobové žoldnéřské jednotky, pro tuto dobu velice charakteristickou.

¹ DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*

² KRONIKA holešovská : 1615-1645

³ DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków.*

⁴ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*

⁵ MACŮREK, Josef. *České povstání r. 1618-1620 a Polsko*

Místní názvy a jména

Složitost polsko-litevského soustátí způsobuje značnou komplikovanost jmen a místních názvů, kdy jeden výraz může mít různé podoby nejen v češtině, polštině, ruštině či litevštině, ale i odlišnou transkripci pro 17. či pro 20. století. Pro jména osob, jež mají svůj původ v jednom z mnoha národů polsko-litevské unie, používám raději jejich ustálenou polskou verzi, tedy Stanisław Strojnowski a nikoli Stanislav Strojnovský a Zygmunt Waza a nikoli Zikmund Vasa. Dá se namítnout, že právě česká verze jména krále Zygmunta by šla bez problémů použít, i vzhledem k tomu, že se narodil ve Švédsku. Takto jsem se však snažil vlastní jména, z nichž celá řada nemá český ekvivalent, ustálit. Pro jména osob pocházejících z jiných států pak používám českou podobu, zažitou v české historiografii, tedy Maxmilián místo Maximilian, Arnošt místo Ernst, ovšem Fridrich a nikoli Bedřich. Podobně zacházím i s místními názvy, ovšem jména měst, která svůj český ekvivalent mají zažitý, raději uvádím v české podobě, tedy Varšava místo Warszawa, Gdaňsk místo Gdańsk atp. Nejvíce problematické, co se terminologie týče, jsou pak názvy specifík polsko-litevského státu, u nichž přesný překlad buď neexistuje, anebo by působil značně ahistoricky. Pro polsko-litevský stát tedy užívám polskou formu Rzeczpospolita, kterou skloňuji podle vzoru žena a nikoli Řečpospolitá, protože český ekvivalent rozhodně postrádá význam polské formy tohoto slova. Podobně používám nepřeložené polské výrazy pro daná specifika, jejichž význam vysvětluji vždy buď v poznámce pod čarou, anebo přímo v textu jako například sejm místo sněm, či sejmik místo sněmík. U samotných lisovčků však nevidím důvod, proč nepoužít počeštěnou formu, která se díky tomu lépe skloňuje.

1. Serenissima Respublica Poloniae

„A již Království polské a Velké Knížectví litevské je jedním nerozdělitelným stejnorodým tělem, a také stejnorodá a pouze jedna Rzeczpospolita, která se ze dvou států a národů do jednoho lidu srostla a spojila.“⁶

V roce 1569 vznikla *Rzeczpospolita obojga narodów*⁷ na základě smlouvy podepsané v Lublinu. Ačkoli se dnes v polském prostředí tento státní útvar, existující mezi léty 1569-1795, běžně označuje jako I. Rzeczpospolita, oficiální název byl *Królestwo polskie i Wielkie Księstwo litewskie*.⁸ Jako „král polský a velkokníže litevský“ a nikoli „král Rzeczpospolity“ se ostatně titulovali v listinách i korespondencích všichni panovníci tohoto státu. Kvalitativní přesun od personální unie, v níž Polsko s Litvou setrvaly od roku 1385,⁹ k unii reálné si vynutila bezdětnost a pokročilý věk posledního Jagellonce, Zygmunta II. Augusta, protože případné boje o nástupnictví, či odtržení obou států od sebe by vzhledem k probíhající Severské sedmileté válce nebyly žádoucí.¹⁰ Akt Lublinské unie tak determinoval koexistenci Polska a Litvy v jednom soustátí na více než 200 let.

Nesmíme zapomenout ani na dva další důležité dokumenty vzniklé krátce po založení Rzeczpospolity, jež určovaly její vnitřní uspořádání po celé 17. století: aršavskou konfederaci¹¹ a Jindřichovské články¹² z roku 1573. varšavská konfederace představovala uzákonění náboženských svobod, především pak rovnost občanů všech vyznání před soudy, avšak pouze pro příslušníky šlechty a městského patriciátu, kdy šlechta měla stále právo své poddané přimět k vyznávání jejich konfese na principu *cuis regio, eis religio*, tedy „koho vládá, toho víra“, jak to definoval augšpurský mír. Liberální postoj k jinověrcům měl v Polsku

⁶ „Iż już Królestwo polskie i Wielkie Księstwo litewskie jest jedno nierozdzielne i nierozne ciało, a także nierozna ale jedna a spolna Rzeczpospolita, która się z dwu państw i narodów w jeden lud zniosła i spoiła.“ WIEK XVI – XVII w źródłach, ed. Stanisław Bogusław Lenard, Melania Sobańska-Bondaruk, str.101

⁷ Česky se dá přeložit jako Republika obou národů.

⁸ Česky Království polské a Velké Knížectví litevské.

⁹ Tu definovala tzv. Krevská unie z roku 1385, která spojila oba státy pod vládou Władysława II. Jagellonského a jako personální unie fungovala pod vládou jeho potomků právě až do roku 1569.

¹⁰ Polsky *I. Wojna północna*, probíhala v letech 1563- 1570 a byla především eskalací sporů o tzv. *Dominium maris baltici* a byla tedy nejen pokračováním dánsko-švédských sporů, ale navázala i na probíhající litevsko-moskevskou válku, v níž se bojovalo především o větší část Livonska, protože poslední velmistr tzv. Livonského řádu svůj stát sekularizoval a ve Vilniusu složil Zygmuntovi II. hold, což Rusko považovalo za *casus belli*.

¹¹ Polsky *Konfederacja warszawska*.

¹² Polsky *Artykuły henrykowskie*.

dlouhou tradici již od dob Kazimíra Velikého, nešlo tak o něco úplně nového, jako spíše o potvrzení stavu věcí již dávno existujících. Stejně jako Lublinská unie, vznikla i varšavská konfederace za účelem pacifikovat poměry v multikonfesijním státu,¹³ avšak hlavním důvodem, proč kodifikovat něco, co již bylo mnohasetletou praxí, byla především obava šlechty z Bartolomějské noci, která proběhla již po smrti Zygmunta II.¹⁴ Existoval tedy strach, že by nový panovník mohl způsobit něco podobného, co se stalo ve Francii rozvrácené náboženskými válkami. Jindřichovské články byly původně součástí tzv. *pacta conventa*,¹⁵ a potvrzovaly především varšavskou konfederaci, tedy svobodu a pacifismus jako normu, která by měla platit ve všech situacích, což se projevovalo nejen ve sféře náboženského vyznání, avšak i v možnosti neuposlechnout krále, pokud by je snad porušil, díky části *de non praestanda oboedientia*, jež byla ve zmíněných člancích obsažena. Právě na základě jindřichovských článků vznikaly pozdější rokoše,¹⁶ či tzv. inkviziční sejm.¹⁷ Zdálo by se, že tzv. *aurea libertas*,¹⁸ tedy „zlaté svobody“, byly právně garantovány a nic nemělo stát v cestě jejich dalšímu rozšiřování, které by zajistilo obyvatelům Unie život v míru díky klidným vnitřním poměrům panujícím v zemi.

Rzeczpospolita však již v prvních desetiletích 17. století procházela krizí. Ony *aurea libertas*, tradiční označení pro mocenský, kulturní a společenský rozmach polsko-litevského soustátí dobíhaly ke svému konci. 17. století bylo pro mladou unii dobou postupného úpadku, dobou ztráty hegemonistického postavení na severu, východě i jihovýchodě Evropy, dobou nárůstu náboženské nesnášenlivosti, kulturního uzavření se do sebe sama, a také dobou téměř neutuchajících válek se sousedy. Polsko-litevskou unii trápila řada neduhů. Lékem na tyto nemoci Rzeczpospolity, však nemuselo být nutně nastolení *absolutum dominium*.¹⁹ V diskursu polské historiografie zabývající se 17. stoletím často převládá názor, že změna

¹³ V roce 1570 se protestanté neúspěšně domáhali v Sandoměři kodifikace něčeho podobného, jako byla pozdější varšavská konfederace.

¹⁴ Srov. Sobieski Wacław, *Polska a Hugenoci po nocy św. Bartołomieja*.

¹⁵ *Pacta conventa* byly sliby a závazky individuálně sestavované pro každého zvoleného panovníka Rzeczpospolity, které měly podobu smlouvy státu s novým panovníkem. V případě prvního zvoleného krále Rzeczpospolity, Jindřicha z Valois byly ještě *pacta conventa* podepsány spolu s Jindřichovskými články, v dalších volbách již podpis probíhal zvlášť.

¹⁶ Rokoše byly ozbrojeným povstáním proti panovníkovi, ideově vycházející z Jindřichovských článků. Zde právě v části *de non praestanda oboedientia* stojí, že v takovém případě má každý polský šlechtic právo vypovědět panovníkovi poslušnost. Největšími a nejznámějšími případy tohoto ozbrojeného nesouhlasu s panovníkovým počínáním byly rokoš Zebrzydowského z let 1605-1609 a rokoš Lubomirského z roku 1665.

¹⁷ Inkviziční sejm obnášel prošetření počínání panovníka, které nebylo ve shodě s právem Rzeczpospolity, např. Inkviziční sejm z roku 1592 prošetřoval tajné dohody Zygmunta III. s Habsburky. Viz. WISNER, Henryk. *Zygmunt III Waza*, str. 61-63.

¹⁸ Označení pro období cca od 16. století do prvního rokoše, jak jej paradoxně definoval Piotr Skarga, jeden z hlavních odpůrců těchto svobod

¹⁹ Český neomezená vláda, v kontextu Rzeczpospolity by tedy šlo o centralizaci státu a posílení moci panovníka.

politického zřízení z tzv. šlechtické demokracie či ještě přesněji – *imperium mixtum*,²⁰ jak je občas v odborné literatuře nazýváno, na absolutistický stát západního stříhu, by snad vyřešila všechny neduhy a zabránila zániku polského státu v roce 1795. Dalo by se říci, že se Rzeczpospolita na svůj mocenský vrchol dostala za velice nízkou cenu – zisk obrovských území na východě nebyl, nejprve pro samotné Litevce a později pro Litevce spolu s Poláky, tak složitý, vzhledem ke slabosti okolních, především ruských států. Na základě tohoto faktu by mohl pozorovatel dospět k názoru, že zatímco koncem středověku a počátkem novověku mohl decentralizovaný polsko-litevský stát se svými sousedy úspěšně soupeřit, po konsolidaci okolních států v 17. století, jež utužily absolutismus, modernizovaly správu země, armádu atp., to již pro disfunkční Rzeczpospolitu možné nebylo. Složitost Rzeczpospolity vyžadovala s hodinářskou precizností a především s citem pro kulturní, náboženské, politické a sociální odlišnosti provést reformy nejen na lokální úrovni, jež ji mohly nejen zachránit od prohlubujících se krizí, ale také ji vyzdvihnout na úroveň nejmocnějších států Evropy. Rzeczpospolitu nezklamal její šlechtický národ, jak psali historikové tzv. krakovské historické školy,²¹ za selhání její funkčnosti nenesou zodpovědnost ani kozáci pod vedením Bohdana Chmielnického, *liberum veto*,²² rokoše, slabá výkonná moc či zvěle sousedních států. Tím, kdo selhal, byla vládnoucí třída, která mohla tyto problémy vyřešit a většinu z nich učinit přítrž. Nemůže se více mýlit člověk, který by tvrdil, že král Rzeczypospolity měl slabou moc, a proto nebyl schopen nastolit pořádek. Vždyť i přes Jindřichovské články, jež jsou často uváděny jako činitel svazující panovníkovi ruce, mohl Zygmunť III. vést válku se Švédskem i přes nesouhlas sejmu, stejně tak osobně zahájit válku proti Moskvě, jež měla podobu svaté války, podařilo se mu nastolit rekatolizační kurz, který ve výsledku změnil Rzeczpospolitu k nepoznání, především však vytvořil nové antagonismy mezi jejími obyvateli, rozdělující společnost, která do této chvíle takový druh nenávisti nezažila. Ideologické vazby mezi národy Rzeczypospolity, tento výsledek mnohasetleté práce, byly zničeny. Zygmunť III. skutečně měl oproti svým současníkům oficiálně omezenou moc, vůbec ho to však nezastavilo před tím zákony obcházet a provádět politiku, která nebyla v zájmu státu, jemuž vládnul. Po vzoru panovníka (a spolu s ním) nejen, že společnost problémy neřešila, ba dokonce sama vytvářela problémy nové. Demoralizace skrze špatný příklad hlavy státu dala

²⁰ Také označováno jako *mixta*. V kontextu Rzeczypospolity se jedná o druh státního zřízení, v němž je moc na rozdíl od stavovské monarchie, rozložena mezi další orgány, tedy nejen mezi panovníka a sejm, ale také sejmíky a magnáty. Srov. GIEROWSKI, Józef Andrzej. *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648 – 1763)*, str. 10

²¹ Směr polské historiografie, který vznikl na konci 19. století na Jagellonské univerzitě.

²² *Libertum veto*, česky svobodný nesouhlas, bylo zneužitím „díry v právu“ Rzeczypospolité, která umožňovala, aby menšina nesouhlasící s většinou nedopustila schválení zákonů a opatření, jež většina prosazovala.

vzniknout chaosu, v němž se hluboce decentralizovaný stát nedokázal vypořádat se svými neduhy. Potřebné reformy byly provedeny až v poslední křeči hluboce nemocného státu, tzv. Ústavou z 3. května 1791, tedy o 200 let později než provedeny být měly. Stalo se tak v době, kdy politikou Rzeczpospolity řídily okolní mocnosti a z jejího původně obrovského území zbyl pouze směšný zbytek.

1.1 Státní zřízení

Jedna Rzeczpospolita, a přeci Polsko a Litva koexistující v tomto svazku. Měly společného krále a tedy teoreticky i společnou zahraniční reprezentaci i sejm, ale oddělené úřady, finance, armádu, soudnictví i právo.²³ Král, podle unijního aktu zároveň velký kníže litevský, měl být volen společně oběma národy, avšak nebylo určeno jakým způsobem. Vzhledem k faktu, že zásadní rozhodnutí, jako byla například zmíněná volba krále, či úřadování sejmu, se odehrávalo na území Polska a nikoli Litvy, bylo nutné, aby nově zvolený král vedl zvlášť rozhovory i s Velkým knížectvím, které jej teprve poté potvrdilo jako velkého knížete. Litva tedy nezpochybňovala volbu polského krále, což však neznamenal, že by se zvolený panovník automaticky stával i jejím panovníkem. V praxi tento postoj Litevců sice ještě neničil jednotu Unie, ale zcela jistě ji ohrožoval a ukazoval jistou formu separatismu, který odmítal diktát Poláků a rozhodně se neprojevoval pouze v tomto aspektu.²⁴ Volba panovníka byla jednou z nejvíce ceněných *aurea libertas*, avšak je nutné zmínit, že se jí účastnil pouze zlomek k tomu oprávněných osob. Pobyt v hlavním městě stál totiž nemalé peníze a nebezpečí, které číhalo na cestách, spolu s délkou samotného cestování, což jistě přispělo k relativně nízké účasti.²⁵ Je třeba zmínit i další oblasti, jež patřily do Unie a přitom měly zvláštní postavení. Šlo o východní Prusko a Kuronsko, které měly status léna polského království a Livonsko, jež bylo pod společnou správou Polska a Litvy.

Zmíněný druh státního zřízení, tedy ono *imperium mixtum*, znamenalo slabší pozici krále, než byla zvykem v okolních státech. Aby prosadil zamýšlenou politickou koncepci, musel král složitě manévrovat mezi sejmem, sejmíky a magnáty. Sejm se skládal ze tří komor – poslanecké sněmovny, senátu a krále. Všeobecný korunní sejm²⁶ měl být svoláván alespoň každé dva roky. V kompetenci tohoto sejmu byly záležitosti, o nichž nemohl rozhodovat král, jako bylo vyhlášení válek, či vybírání daní. Kromě všeobecného korunního sejmu se svolávaly i mimořádné sejmy, jako např. volební sejm,²⁷ který se zabýval volbou panovníka.²⁸ Senát sloužil především jako poradní orgán krále, Zygmunt III. se však o něj opíral nejen z toho důvodu, že senát měli tvořit především zasloužilí starší a tedy respektovaní obyvatelé

²³ AUGUSTYNIAK, Urszula. *Historia Polski 1572-1795*, str. 73-82

²⁴ Srov. WISNER, Henryk. *Zygmunt III Waza*, str. 19-20

²⁵ Srov. WISNER, Henryk. *Lisowczycy: Łupieżcy Europy. Pierwsi polscy najemnicy, łotrzy czy bohaterowie?* Warszawa 2013, str. 14-15

²⁶ Polsky sejm walny koronny.

²⁷ Polsky sejm elekcyjny

²⁸ BORUCKI, Marek. *Sejmy i sejmiki szlacheckie*. Passim.

Rzeczpospolity, ale především proto, že se mu podařilo zde dosadit hlavně katolíky a tedy osoby jemu věrné.²⁹

Podle zvyku měl být především král organizátorem fungování státu. Mezi jeho hlavní povinnosti tak bylo svolávat sejmy, účastnit se jich a potvrzovat, či odmítat jejich rezoluce. Král byl rovněž hlavou diplomacie, a až do počátků 17. století mohl nobilitovat své poddané.³⁰ Nejsilnějšími nástroji, jež umožňovaly prosazování panovnickovy vůle, však bylo právo dosazovat své kandidáty do úřadů³¹ a rozdávání *panis bene merentium*, tedy onoho „chleba dobře zasloužených“, což znamenalo, že měl volnou ruku v přerozdělování částí svého dominia lidem, kteří nějak prospěli vlasti. V praxi samozřejmě panovník rozdával půdu těm, kteří prospěli, anebo slíbili, že prospějí, především jemu samotnému, popřípadě onu půdu prodával, či pronajímal, což bylo sice protiprávní, avšak v souladu se zavedenými zvyklostmi.³²

Dalším orgánem byly lokální sněmy, tedy tzv. sejmíky³³ ty neměly pevně danou podobu, ale zjednodušeně se dá říci, že se jednalo o regionální sjezdy šlechty a městského patriciátu, které se odehrávaly vždy před začátkem sejmu, kdy rezoluce odsouhlasené na sejmíku byly předány poslancům, kteří danou oblast reprezentovali na sejmu, kde hájili zájmy daného regionu.³⁴ Posledním, avšak neméně důležitým činitelem ovlivňujícím chod Rzeczpospolité, byli tzv. magnáti.

Magnátstvem je vždy myšlena bohatá šlechta, především ta východní, ukrajinská, nebo historicky přesněji ruská. Rozsáhlá latifundia jednoho rodu často čítala několik set vesnic a několik měst a městeček, přičemž bylo jejich bohatství často srovnatelné s řadou říšských knížat. Nejdůležitější je však vliv magnátstva na chod Rzeczpospolity, kteří díky zmíněnému bohatství a rozsáhlosti jejich držav byli schopni získávat, či kupovat státní úřady, skrze něž dále rozšiřovali jejich moc a prestiž, a především měli rozsáhlou klientelu střední a nižší šlechty, skrze niž mohli ovlivňovat dění na sejmu a sejmících.³⁵

²⁹ JASIENNICA, Paweł. *Rzeczpospolita obojga narodów*, str. 164

³⁰ Srov. WISNER, Henryk. *Lisowczycy: Łupieżcy Europy. Pierwsi polscy najemnicy, łotrzy czy bohaterowie?* Warszawa 2013 str. 16-17

³¹ Mohl jmenovat téměř všechny senátory, jak duchovní, tak světské, dále arcibiskupy, biskupy, vojevody, kastelány, ministry a většinu hodnostářů např. zemské soudce a další.

³² Srov. WISNER, Henryk. *Lisowczycy: Łupieżcy Europy. Pierwsi polscy najemnicy, łotrzy czy bohaterowie?* Warszawa 2013, str. 17-18

³³ Polsky sejmiki.

³⁴ BORUCKI, Marek. *Sejmy i sejmiki szlacheckie, passim*.

³⁵ GIEROWSKI, Józef Andrzej. *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648 – 1763)*, str. 13-14

1.2 Obyvatelstvo

1.2.1 Lid

V unijním aktu byly definovány pouze dva národy a přeci jich tu žilo mnohem více. Kromě Poláků a Litevců zde žilo mnoho Němců, kteří sídlili především ve městech a v Prusku, na východě žijících Kozáků a Rusínů, Arménů, které sem vyhnali Osmané, Tatarů, zvaných Lipkové, jež žili především na Litvě. Připomenout se také musí Židé, jež zde žili snad v menším strachu než jinde, a také Čechy, kteří se nacházeli u jihozápadních hranic Rzeczpospolity, nemluvě o příslušnících Jednoty bratrské, působivějších později v řadě škol, např. v Leszně a Rakowie.³⁶ Jak vidíme v *Historii polskiej w liczbach*, měla Rzeczpospolita kolem roku 1650 zhruba 11 milionů obyvatel, při hustotě osídlení 11 obyvatel km,³⁷ přičemž Moskevský stát měl ve stejné době zhruba 18 milionů obyvatel, při hustotě osídlení 4 obyvatele na km².³⁸ Převážná část obyvatel žila na vesnici, a to i v nejvíce rozvinutých částech Rzeczpospolity, kdy nevyšší zastoupení městského obyvatelstva mělo Prusko, či přesněji Prusko královské, v poměru 9:5 ve prospěch vesnického obyvatelstva.³⁹ Měst bylo v Rzeczpospolitě poměrně málo a značná část jich měla německý charakter, většina obyvatel se tedy živila rolnictvím na šlechtických, či církevních statcích.

1.2.2 Šlechta

Je třeba zdůraznit, že příslušníkem „národa“ Rzeczpospolity byl pouze šlechtic a v jistých ohledech i část městského patriciátu. Identita polsko-litevské šlechty byl postavena na dvou, na první pohled protichůdných koncepcích. Jak název „Rzeczpospolita“ napovídá, první koncepce si vzala za vzor antickou římskou republiku, kde příslušníci šlechty byli jejími občany, nešlechtici pak ne. Druhou koncepcí je tzv. sarmatismus,⁴⁰ tj. přesvědčení, že příslušníci šlechty jsou potomky bájných sarmatů, kteří si v minulosti podrobili slovanské obyvatelstvo, což měli být právě všichni bez šlechtického původu. Obě koncepce dávaly šlechtě pocit výlučnosti, ať už jako pokračovatele římské antické slávy, či bájně sarmatské rytíře. V každém případě si tím šlechtici nejen zdůvodnili, proč oni a ne ti ostatní mají práva, garantující jim ony zlaté svobody, ale také to mezi nimi podpořilo jistý pocit sounáležitosti. V tomto případě nešlo pouze o hledání odůvodnění vedoucí role šlechty v Polsku, ale také o

³⁶ Srov. LAUBE, Pavel. *Náboženství jako faktor desintegrace polsko-litevské unie*. Passim

³⁷ Při velikosti zhruba 900.000 – 1.000.000 km²

³⁸ KUBICZEK, Franciszek. A kol. *Historia Polski w liczbach*, str. 20

³⁹ Tamtéž. str.28

⁴⁰ Viz. TAZBIR, Janusz: Sarmatyzm a barok, in: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 76, č. 4, 1969, str. 815-830.

kulturu materiální, již se podrobněji věnuji níže.⁴¹ Právě jistota plynoucí z práv, jež měli všichni šlechtici *de iure* stejná, a z domnělého společného a především velkolepého původu, umožnila jistou míru solidarity uvnitř této třídy i přes názory o jejím individualismu.⁴² Způsob života, světonázory a reakce na různé situace běžného zemana z Velkopolska se tak příliš nelišily od jeho protějšku z Litvy. Existovaly zde sice rozdíly v majetku, vyznání, či v ekonomických zájmech, jež vyplouvaly na povrch během sejmů a sejmíků, ale fakt, že byli všichni jak potomky Sarmatů, tak občany mocné republiky určoval jejich společnou vzájemnost. V polsko-litevském státě si teoreticky byli všichni příslušníci šlechtického národa rovni před soudem a nejen to, i příslušník zchudlé šlechty s děravým županem a zrezlou šavlí u pasu měl, ač velice malou, šanci, že by se mohl stát králem, pokud by mu snad byla Fortuna nakloněna. Šlechta sama si úzkostlivě střežila, aby do jejích řad nepronikali plebejci. Krásným a neocenitelným pramenem je tzv. *Liber chamorum* Waleriana Nekandy Trepki vydané v roce 1626.⁴³ V první části se jedná o lamentaci nad tím, kterak se plebejci vydávají za šlechtu, snaží se tak oblékat i chovat a za úplatu si nechávají vyrábět rodové znaky. Poté následuje i jakýsi návod, jak plebejce vydávajícího se za šlechtice poznat. V poslední části se nachází výčet konkrétních provinilců, kde Trepka uvádí nejen, o koho se jedná, ale i způsob, jakým se pokusili „převléci kabát“ a popisuje zde na 30 lisovčků, kteří se podle něj takto sami nobilitovali.

1.2.3 Sarmatismus

Sarmatismus nebyl pouze způsobem, jakým na sebe nazírala šlechta, lze zde hovořit o celé kultuře sarmatismu, která má hned několik zajímavých rysů, jež se zdají být v navzájem rozporu. Je to například orientalizace módy – šlechta začíná nosit orientálně zdobené župany, účesy po vzoru Tatarů a nejoblíbenější zbraní se stává šavle, bez níž by žádný šlechtic v 17. století snad ani nebyl šlechticem.⁴⁴ Zároveň se však obyvatelstvo uzavírá kulturně do sebe. Dobrý obyvatel Rzeczpospolity je podle sarmatismu dobrým otcem své rodiny, a především dobrým hospodářem svého domu a nemá potřebu objevovat mnoho nového, snad si jen občas zajet na sejmik. V 17. století již nevidáme tak často, aby příslušník střední šlechty posílal syny na zahraniční školy, jako tomu bylo o několik dekád dříve. Spíše své peníze utratí za reprezentaci, aby tak dokázal svým sousedům, že, jak se polsky říká „nevypadl strace zpod

⁴¹ TAZBIR, JANUSZ. *Spotkania s historią*. str.68-69

⁴² GIEROWSKI, Józef Andrzej. *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648 – 1763)*, str. 15-16

⁴³ TREPKA, Walerian Nekanda. *Liber generationis plebeanorum*, Cz.1; TREPKA, Walerian Nekanda. *Liber generationis plebeanorum*, Cz.2

⁴⁴ TAZBIR, Janusz. *Kultura szlachecka w Polsce* str. 158-159

ocasu.“⁴⁵ Sarmatismus je v mnohém synkretickou kulturou, spojující v sobě východ i západ. V západním stylu se snažilo být např. stavitelství, kde nebylo výjimkou, aby si magnát nechal poslat italského architekta, a také literatura, v níž se staly velice populární latinské vsuvky a fráze – polština 17. století je tak značně „makarónská“. To ulehčovalo i některé praktické věci, řada spisů byla díky všeobecně známé latině čtená v originále a nevznikla tak nutnost je překládat. To také velice dobře působilo v zahraničí, kde polský šlechtic a v řadě případů i lidé z nižších vrstev dokázali nejen hovořit, ale i číst a psát v latině. Ačkoli profesor Janusz Tazbir napsal, že „*sarmatismus byl mezní apologií politického zřízení v Rzeczpospolitě a její šlechtické obyvatelstvo téměř okradl o euforii*.“,⁴⁶ je sarmatismus jistě zajímavým fenoménem střetu a následného spojení různých kultur.

1.2.4 Vyznání

Stejně jako národnostní, byla i otázka náboženská v Rzeczpospolitě velice složitá. Zjednodušeně se dá říci, že Poláci byli převážně katolíky, litevské elity převážně kalvinisté, Němci luteráni a lid žijící na Ukrajině pravoslavný, přičemž ve výčtu rovněž nelze opomenout židovské obyvatelstvo, muslimské Lipky či monoteistické Arménce. Rozhodně to však neplatilo vždy. Je zajímavé, že ač katolických Poláků nežila v tomto multikonfesijním státě ani polovina,⁴⁷ byli schopni nastolit silný rekatolizační kurz, který započal Zygmunt III. opírající se v tomto projektu o jezuity. Náboženská tolerance, kterou jsem již zmínil, garantovala všem vyznáním stejné svobody, o jakých nemůže být nikde v Evropě tou dobou řeč. V Rzeczpospolitě tak začal tlak shora, kdy pro běžného šlechtice bylo jednodušší získat postavení či nějaký úřad, pokud byl katolíkem. Král Zygmunt rozdával výše zmíněný „chléb“ tak, že v senátu zasedalo na počátku jeho vlády 55 katolíků, 53 evangelíků a 2 pravoslavní, načež po několika letech už to byli téměř pouze katolíci.⁴⁸ Zygmuntovi se tedy nepředzídalo „Filip II. severu“ jen tak, *dissidentes de religione* rozhodně nebyli v jeho přízni. Toto způsobilo řadu konverzí ke katolictví, nejen u elit, což však neznamenalo, že by se konvertité automaticky stali královými straníky, jako tomu bylo v případě senátorů. Ostatně i jednou z hlavních výtek, kterou měli Zebrzydowského rokošané vůči panovníkovi, bylo nedodržování varšavské konfederace.⁴⁹ Za vlády Zygmunta můžeme pozorovat dva hlavní

⁴⁵ TAZBIR, Janusz. *Spotkania z histori* str. 58-59

⁴⁶ „Tryumf sarmatyzmu, stanowiącego krańcową apologię ustroju politycznego Rzeczypospolitej, Przyprawiał on jej szlacheckich obywateli niemalże o euforię”. TAZBIR, Janusz. *Kultura szlachecka*. str.133

⁴⁷ KUBICZEK, Franciszek. A kol. *Historia Polski w liczbach*, str.28.

⁴⁸ JASIENNICA, Paweł. *Rzeczpospolita obojga narodów*, str. 164

⁴⁹ Akt Rokoszu oryginalny przeciw Zygmuntowi III Królowi. Data 24 Czerwca 1607 pod Jeziorną [online]. [cit.20.7.2016] . Dostupné z: <http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=89&dirds=1&tab=1>

pokusy o rekatolizaci. Prvním byla samozřejmě brestlitevská unie z roku 1595, kterou Zygmunt zaštiťoval a jež měla „navrátit“ pravoslavné pod křídla papeže. Tento projekt nebyl rozhodně tak úspěšný, jak by si Zygmunt III. či papež Kliment VII. přáli. Hlavním důvodem byl odpor magnátů z Rusi, především však Konstantina Vasila Ostrožského, kteří se tomuto nápadu vzepřeli.⁵⁰ Druhým, a tentokrát úspěšnějším, pokusem bylo samozřejmě protěžování jezuitů a především Piotra Skargi, jehož určil jako prvního rektora kolegia ve Vilniusu, kde právě skrze převzetí školství jezuité ovlivňovali myšlení mládeže.⁵¹

1.3 Armáda

Jak jsem již zmiňoval výše, i armáda byla v Rzeczpospolitě rozdělena. Vrchním velitelem byl sice teoreticky panovník, ovšem v praxi to byli veliký korunní hetman pro Polsko a veliký litevský hetman pro Litvu. Nižším stupněm, avšak s podobnými pravomocemi, byl polní hetman, a tento úřad byl taktéž zdvojený zvlášť pro Korunu a zvlášť pro Litvu. Tato dualita se vyvozuje z litevského separatismu, kdy si Litevci chtěli udržet alespoň část nezávislosti skrze vlastní ozbrojené síly. To samozřejmě způsobovalo řadu problémů ohledně rozdělení pravomocí, a ačkoli spory o tyto pravomoci nebyly výjimkou, v praxi se téměř nestávalo, že by např. Litevci odmítli dočasně dosazeného polského velitele. V první polovině 17. století bylo jediným skutečně stálým vojskem tzv. *wojsko kwarciane*,⁵² které však čítalo ne více než 1600 vojáků, což bylo pro stát mající po roce 1619 na 900.000 km²⁵³ zoufale málo. Bylo tedy nutné verbovat armádu „podle potřeby.“ O velikosti nově verbované armády, místu určení a výši žoldu rozhodoval sejm, který rovněž určoval výši daní, které měly být za tímto účelem vybrány. Za tyto peníze byly poté podle potřeby verbovány nejrůznější roty.⁵⁴ Ty byly složeny jak z lidí, majících nějakou formu závazku se k boji dostavit, jako např. zemská hotovost,⁵⁵ tak ze žoldnéřů. Žoldnéřské roty se dělily podle zbraní, výše žoldu a podle toho, zda bojovaly na koni, či nikoli. Pokud jde o jízdu, ta se dělila samozřejmě na těžkou, kam se řadí např.

⁵⁰ Srov. JASIENNICA, Paweł. *Rzeczpospolita obojga narodów*, str. 208-210

⁵¹ Srov. TAZBIR, Janusz., *Piotr Skarga, szermierz kontrreformacji*; TAZBIR, Janusz, *Świt i zmierzch polskiej reformacji*; TAZBIR, Janusz, *Święci, grzesznicy i kacerze. Z dziejów polskiej kontrreformacji*.

⁵² Tzv. *wojsko kwarciane* byly oddíly verbované z obyvatel Rzeczpospolité, které mělo za cíl chránit východní hranici před Tatary, existovalo pouze v rámci Koruny a vzniklo reformou Zygmunta II. Augusta z roku 1563, která zavedla tzv. kvartu, tedy daň, která činila 1/4 a později 1/5 příjmů držitelů královských majetků. MAJEWSKI, Wiesław. *Polskie tradycje wojskowe. T.1.* str. 184.

⁵³ KUBICZEK, Franciszek. A kol. *Historia Polski w liczbach*, str.14

⁵⁴ Polsky *chorągwie* – základní taktická jednotka Rzeczpospolity v raném novověku čítající podle potřeby několik set vojáků. Vzhledem k faktu, že pro tento název existuje staropolské synonymum „rota“, které znamená v češtině totéž, budu dále používat právě tento ekvivalent.

⁵⁵ Polsky *pospolite ruszenie*.

husaři, či zahraniční rejtaři a lehkou, kam spadali Valaši,⁵⁶ Petyhorci či kozáci, a dali by se sem zařadit i lisovčíci.⁵⁷ Pěchota se dělila na zahraniční, které se vždy říkalo německá bez ohledu na skutečnou národnost, dále na pěchotu polskou, maďarskou a kozáckou.

⁵⁶ Jde o původně rumunské Valachy, kdy název této jednotky píše s malým počátečním písmenem, jelikož Valachy později nahradili Poláci a Kozáci.

⁵⁷ KUKIEŁ, Marjan. *Zarys polskiej wojskowości*. str.69

1.4 Cesta k polsko-habsburskému spojení

„Pročež již kvůli smrti Pána a Krále našeho Práva všechna ustala, a k žádné potěše dobrým a pokojným lidem býti nemohou, pročež pouze jsou a bývají rozhodovány: poněvadž zlí a všeteční lidé, když nad nimi nevisí trest, odvažují se dopouštět zlovolností...abychom se proti takovým všichni, k jejich věčné zkáze pozvedli a vydali, kteří by neposlušnost proti Právu Zemskému projevili.“⁵⁸

1.4.1 I. Interregnum

7. července roku 1572 zemřel král Zygmunst II. August, aniž by po sobě zanechal mužského potomka. Jeho smrtí tak vymřela polsko-litevská větev rodu Jagellonců vládnoucí v Rzeczpospolitě bezmála dvě stě let. Objevila se tedy nutnost vzniklé interregnum řešit volbou nového panovníka, tedy tak, jak to určila lublinská unie z roku 1569. Vzhledem k neexistujícímu precedentu s volbou, kdy nebylo určeno ani by se měl budoucí panovník volit, smrt posledního Jagellonce uvrhla polsko-litevský stát do vnitřní nestability. Bez dohledu pomazaného panovníka z dynastie, jež založila litevský stát, a v níž plynula i krev zakladatelů státu polského, Piastovců, se naplno projevily třecí plochy mezi jednotlivými skupinami společnosti Rzeczpospolity. Již dříve rostoucí napětí mezi katolíky a protestanty spojené se vzájemnou nevraživostí mezi Malopolskem a Velkopolskem,⁵⁹ a stejně tak separatistické tendence Litvy⁶⁰ a řada dalších problémů, které měly po Zygmunstově smrti teprve vyplynout na povrch, způsobily v mladém soustátí mnoho problémů.

Ve snaze uklidnit situaci následovalo svolání stavů na konvokační sejm,⁶¹ který zahájil své zasedání 6. ledna 1573.⁶² Jeho hlavními usneseními bylo potvrzení a upřesnění tzv. *electio viritim*,⁶³ tedy volby panovníka ne pomocí delegátů, nýbrž skrze přímou volbu, kterou provedou všichni stavové, jež se k volbě dostaví. Napětí rostlo i proto, že jedním z hlavních kandidátů byl bratr francouzského krále, Jindřich z Valois, a paměť na Bartolomějskou noc

⁵⁸ Prawa, Konstytucje Y Przywileje Królestwa Polskiego Y Wielkiego Xięstwa Litewskiego Y Wszystkich Prowincyi Należących Na Walnych Sejmach Koronnych Od Seymu Wislickiego Roku Pańskiego 1347 Aż Do Ostatniego Seymu Uchwalone. [Vol.2], str.839

⁵⁹ Projevil se ve sporu o to, kdo bude zastávat funkci interrex, zdali hněздеňský arcibiskup a primas Jakub Uchański, anebo ve své době nejvlivnější polský kalvinista, Velký korunní maršálek Jan Firlej.

⁶⁰ Z řady pokusů Litvy fungovat de facto jako samostatný stát, které jsem zmínil v předchozích kapitolách, přibýly ještě další. Nyní totiž litevští stavové požadovali revizi Lublinské unie, kdy Litvě měla být navrácena vojvodství, jež byla od roku 1569 součástí Koruny, na protest se neúčastnili konvokačního sejmu z r. 1573

⁶¹ Konvokační sejm byl svoláván vždy v době interregna, poprvé právě v roce 1573

⁶² ACTA sejmikowe województwa krakowskiego, t. I: 1572-1620, str.184

⁶³ PŁAZA, Stanisław, *Wielkie bezkrólewia w: Dzieje narodu i państwa polskiego*, str. 4.

byla i zde, daleko na východ od Francie, stále velmi živá.⁶⁴ Stejně tak i kvůli strachu z *absolutum dominium*, které by mohl v Rzeczpospolitě nastolit kterýkoli z kandidátů – toho především se šlechta obávala u Arnošta Habsburského. I z těchto důvodů byla přijata varšavská konfederace. Obavy o ztrátu jedné ze zlatých svobod v této době ještě stále stačila nejen k tomu, aby se vzedmula takováto vlna racionality a pud sebezáchovy, ale především přinutila ke spolupráci protestanty a katolíky, kteří stále ještě nepodlehli demagogii rekatolizace, jež později zastřela i strach z bratrovražedných válek, jaké v této době potkaly nejen Francii.

Polsko-habsburské vztahy před 1. interregnem v 16. století byly ovlivněny řadou okolností, které spojenectví nepřály a jež měly své kořeny hluboko ve středověku. Šlo například o tradiční soupeření o českou a uherskou korunu, habsburskou podporou Řádu německých rytířů, soupeření o přístup k Černému moři, a již zmíněné všeobecné nechuti polské šlechty k rakouským Němcům. Císař Maxmilián II. po obdržení zpráv o skonu posledního Jagellonce⁶⁵ poslal v srpnu 1572 do Varšavy Viléma z Rožmberka a Vratislava z Pernštejna, aby vyjednali polskou korunu pro jeho syna Arnošta.⁶⁶ Maxmilián účelově vybral příslušníky české stavovské obce kvůli společnému původu a podobnosti jazyka Čechů a Poláků, kteří se vyvozovali ze dvou bratrů, Čecha a Lecha, což silně akcentovali jak Rožmberk, tak i polská strana.⁶⁷ Hlavním motivem pro posláni jiného než německého vyslance však byl samozřejmě odpor Poláků k Němcům, které měli tradičně spojeny s křižáky.⁶⁸

Vilémovi z Rožmberka se na polské stavy podařilo udělat opravdu velký dojem. Ve Varšavě k nim promlouval česky, což nejen, že svědčí o jeho řečnickém talentu, ale především o tehdejší podobnosti obou jazyků, díky čemuž mu polští stavové dobře rozuměli. Poláky Rožmberk dokázal nadchnout do té míry, že se Arnošt Habsburský zprvu zdál býti mezi

⁶⁴ 10. září. 1573, po již provedené volbě se vypravilo polské poselství za Jindřichem do Francie, aby od něj přijali přísahu na *pacta Conventa*. Jindřich však v přísaze okázale vynechal část o svobodě vyznání a svědomí. Následně před něj předstoupil Jan Zborowski a pravil „*Si non iurabis, non regnabis!*“ Tímto smělym výstupem nakonec donutil Jindřicha přísahat i na náboženské svobody. JASIENNICA, Paweł. *Rzeczpospolita obojga narodów*, str. 63

⁶⁵ Osobně se Maxmilián II. ucházel o trůn již dříve, ještě za života Zygmunta II. Augusta v letech 1565 a 1571.

⁶⁶ MACŮREK, Josef. *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. Století: R.1573-1589 : tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*, str. 37

⁶⁷ MACŮREK, Josef. *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. Století: R.1573-1589 : tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*, str. 38

⁶⁸ Paweł Jasiennica však upozorňuje na fakt, že takto nebyli vnímáni zdaleka všichni Němci, ale především ti, kteří pocházeli z habsburských držav. K Němcům žijícím v Prusku či Gdaňsku měli Poláci vztah zcela jiný a byli vnímáni jako jeden z národů Rzeczpospolity. Habsburkové byli nejen od nepaměti protektory Řádu německých rytířů, na něž Poláci ani po takto dlouhé době nevzpomínali rozhodně v dobrém. U jedinců s větším rozhledem byl také rozhodující strach, že by snad v případě úspěchu habsburského kandidáta Polsko kleslo na úroveň pouhé habsburské državy, po vzoru Čech či Uher. JASIENNICA, Paweł. *Rzeczpospolita obojga narodów*, str. 187

kandidáty favoritem. Rožmberk polským stavům slíbil, že se arcikníže Arnošt naučí polsky, lákal na ideu obnovy polsko-českého soustátí z dob Jagellonců. Vrcholem úspěchu Viléma z Rožmberka v Polsku byla nabídka, jež mu učinila část polských elit. Obdržel nabídku, aby se sám stal kandidátem a to ne ledajakým, měl být kandidátem – Piastovcem.⁶⁹ Protentokrát však kandidaturu odmítl z toho důvodu, že se nehodí, aby císařský posel, který je zároveň císařův poddaný, takovou věc přijal.⁷⁰ Ani přes úspěchy, kterých Rožmberk v Polsku dosáhl, nakonec Arnošt Habsburský polský trůn nezískal. Důvody a habsburskou reakci na ně shrnul Julian Ursyn Niemcewicz: „*Přitom také [Čeští vyslanci, pozn. aut.] žalovali na některé osoby, že o Císařskou Milost špatně chápou a špatně na něj vzpomínají, jakoby měl být tak krutým Pánem, že by měl práva a svobody poddaných porušovat, a ad Servitutum redigere, to se nikdy neukáže... Neboť nejen, že Jeho Císařská Milost práva pánům Čechům neporušuje, ale přičiňuje se k nim a oko milostivé na všechny má a prosili, aby zprávy plané a všetečné o Císařské Milosti zabrzděny byly.*“⁷¹

Šlo tedy o pro polskou šlechtu typický strach z nastolení absolutní vlády, jehož byli Habsburkové pro Poláky představiteli a který byl v této situaci zřejmě hlavní příčinou odporu vůči Habsburské dynastii. Nepomohl ani fakt, že se polsko-habsburské vztahy za poslední půlstoletí značně zlepšily, jelikož se Zygmunt II. August vzdal soupeření o vlivy v Čechách a v Uhrách. Tento antagonismus Poláků vůči Habsburkům se měl ještě v budoucnu projevit. Během volebního sejmu,⁷² který zahájil jednání 5. dubna 1573 ve vsi Kamień u Varšavy, se jednalo o kandidaturách Arnošta Habsburského, Jana III. Vasy, Fjodora I., Albrechta II. Hohenzollerna, Jindřicha z Valois a „krále Piasta“, tedy domácího kandidáta, který nebyl pro Rožmberkovo odmítnutí jmenován. Ve volbě nakonec zvítězil Jindřich z Valois, bratr francouzského krále Karla IX. Stalo se tak především díky Jindřichovu vyslanci, Jeanovi de Montluc.

Condomskému biskupovi Jeanu de Montluc se povedlo prosadit volbu svého patrona, a to i přes fakt, že varšavská konfederace byla, jak jsem již zmínil výše, sepsána především jako reakce na Bartolomějskou noc a existovaly obavy, že by snad francouzský kandidát

⁶⁹ Jako „Piastovci“ byli označováni domácí kandidáti, což značí, že na Poláky Vilém skutečně zapůsobil jako jeden z nich. Svědčí o tom i fakt, že mu byla kandidatura nabídnuta i během II. (1574) a III. (1587) interregna.

⁷⁰ Rajnolda Hejdensztejna sekretarza królewskiego, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Księg XII. Tom 1, str.61-63

⁷¹ „Przytym też żalowali się na niektóre osoby, że o Cesarzu Jmci źlerozumieią, i źle go wspominają, iakoby miał byđź tak okrutnym Panem, żeby miał Prawa, i wolności poddanym łamać, i ad Servitutum redigere, co się nigdy niepokaze...Bo nie tylko żeby jego Cesarska Mość Prawa panom Czechom, albo wolności łamać miał, ale owszem ich przyczynia, oko miłościwe na wszystkich ma...” NIEMCEWICZ, Julian Ursyn. Zbiór pamiętników o dawney Polsce T1, str. 144-145

⁷² Polsky sejm elekcyjny, sjížděl za účelem volby panovníka.

postupoval podobně jako jeho bratr ve Francii,⁷³ ostatně sám Jean de Montluc napsal do Francie následující slova: „*Jsem si tím jistý, že pokud v době ode dneška až do dne elekce přijde sem zpráva o jakýchkoliv krutostech páchaných na lidech z La Rochelle, tak mi prosím věřte, že i kdybychom zde měli 10 milionů zlata na uplácení stoupenců, tak tu stejně nic nesvedeme.*“⁷⁴

Nakonec tedy rozhodly, jak se polsky říká, „cinkající argumenty“.⁷⁵ Ve srovnání s habsburskou kandidaturou se tedy francouzská mohla zdát šlechtě přítomné v Kamieni stejně nebezpečná. Nakonec rozhodly tři faktory: prvním byly sliby, na jaké by Habsburkové nepřistoupili a z nichž nakonec vznikly i jindřichovské články a *pacta conventa*⁷⁶. Druhým důvodem bylo svědectví Marcina Leśniowského, který informoval šlechtu, že La Rochelle odmítla poslušnost vlastnímu panovníkovi,⁷⁷ což v kontextu doby, která ještě nepoznala inkviziční sejm, ani rokoš, bylo pro šlechtu nemyslitelné. Třetím a zřejmě rozhodujícím důvodem bylo uplácení vlivných šlechticů, které je zmíněno v citátu výše.

Jindřich však po celou dobu svého panování v Polsku upíral svůj pohled na západ, do Francie, kde vládl jeho starší bratr Karel IX. Během svého pobytu ve Varšavě se se věnoval hazardu a zábavám, a co bylo trnem v oku polským stavům, vyhýbal se sňatku s o třicet let starší Annou Jagellonskou, k němuž se zavázal. Anna byla pro šlechtu symbolem zlatých časů, kdy skrze sňatek s ní měla být zachována kontinuita onoho „Piastovství“, tak důležitého pro zachování byť zdánlivé spojitosti. V noci z 18 na 19. června 1574, tedy dva týdny poté, co obdržel

⁷³ Do Francie v červnu 1573 přijelo poselstvo pod vedením Jana Zborowského, aby Jindřich odpřisáhl *pacta conventa*, tedy řadu osobních závazků panovníka vůči státu. Skupina, která doprovázela Zborowského, byla cíleně multikonfesijní, aby poukázali na shodu mezi katolicismem a protestanstvím, jež v Rzeczpospolitě panovala. Těsně před příjezdem poselstva Karel IX přestal obléhat La Rochelle, aby na Poláky udělal dobrý dojem. Nejzajímavější je však incident, k němuž došlo během samotné slavnostní přísahy na *pacta conventa*, kdy Jindřich okázale vynechal část o zachování svobody vyznání a svědomí. Jan Zborowski vystoupil a pravil „*Si non iurabis, non regnabis!*“. Poté Jindřich odpřisáhl i tuto část. JASIENNICA, Paweł. *Rzeczpospolita obojga narodów*, str.62-63

⁷⁴ *Jeśli w terminie od dziś aż po dzień elekcyi przyjdzie tu wieść o jakimkolwiek okrucieństwie nad Roszellanami, to proszę mi wierzyć, że choćbyśmy tu mieli dziesięć milionów złota na przekupywanie stronników, to i tak nic nie zdziałamy*“. SOBIESKI, Wacław. *Polska a Hugenoci po nocy Św. Bartołomieja*, str. 102

⁷⁵ Polsky *brzęczące argumenty*. Používá se, pokud chceme říct, že byl někdo uplacen.

⁷⁶ V případě prvního zvoleného panovníka, Jindřicha z Valois, šlo o sliby, v nichž se jednalo především o nejrozumnější služby, které měla Francie Rzeczpospolitě platit. Jednalo se mj. o příslib 4000 gaskoňských pěšáků, kteří by byli dopraveni do Rzeczpospolity v případě války s Moskvou a placeni by byli taktéž Francií, dále měl být vyslán dostatečný počet válečných lodí na Balt, kde měly hájit polské zájmy. Montluc se také zavázal jménem Jindřicha, že Francie bude Rzeczpospolitě platit 450.000 zlotých ročně. Rajnolda Hejdensztejna sekretarza królewskiego, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*. Książ XII. Tom 1 str. 74-75

⁷⁷ JASIENNICA, Paweł. *Rzeczpospolita obojga narodów*, str. 61-62

zprávu o smrti svého bratra Karla IX., Jindřich tajně utekl ve svém kočáru do Francie, aby zasedl na uvolněný pařížský trůn.⁷⁸

1.4.2 II. Interregnum

Na počátku druhého interregna panovala mezi polskými stavy naděje, že se Jindřich po vyřízení záležitostí ve své vlasti vrátí opět do Rzeczpospolity a bude pokračovat ve vládě. Stavové Jindřichovi pohrozili, že pokud se nevrátí do Polska do května 1575, zahájí novou volbu bez ohledu na jeho práva na polskou korunu.⁷⁹ Konvokační sejm svolaný v září roku 1574 tak jednal, zdali je v Polsku interregnum, či ne a jestli ne, zda se má, pokud se Jindřich do Polska nevrátí, uskutečnit volba nová. Problém tkvěl v tom, že v Polsku nebyla možná volba tzv. „*vivente rege*“, tedy volba probíhající za panovníkova života.

Volební sejm se sjel tentokrát poblíž vsi Wola u Varšavy a samotná volba trvala od 7. listopadu, do 15. prosince 1575, kde byl Jindřich oficiálně zbaven trůnu.⁸⁰ Habsburská strana navázala na svou kandidaturu před dvěma lety a akcentovala především svou moc, jíž se nic na světě nemůže vyrovnat, jelikož císař má v rukou Čechy, Uhry, Itálii, Španělsko a západní Indii. Dále slíbila zaplacení všech dluhů a další, především materiální výhody. Pro Habsburskou kandidaturu byla převážná část senátorů – všichni duchovní a většina světských.⁸¹ Zásadně proti Habsburkově kandidatuře však byla nižší šlechta, u níž se opět projevil antagonismus vůči Němcům a strach z možnosti, že by Habsburkové v Polsku vládli absolutisticky. Dalším činitelem, který působil značně protihabsbursky, byl strach z možného útoku Vysoké Porty. Obavu z útoku Osmanské říše na Polsko můžeme sledovat minimálně od roku 1529, tedy od dob prvního obléhání Vídně a vzhledem k tomu, že Istanbul byl jednoznačně proti habsburskému kandidátovi, u něhož se počítalo s tím, že by proti němu razil agresivní politiku, byl zde rázem o důvod více proč Arnošta nezvolit. Rzeczpospolita si hleděla udržovat s Vysokou Portou korektní vztahy a vytrvale na jihovýchodě svého území budovala systém na ní závislých nárazníkových pásem, aby s Osmanskou říší přímo nesousedila a zamezila tak případným třenicím na hranicích.⁸²

⁷⁸ Rajnolda Hejdensztejna sekretarza królewskiego, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*. Księg XII. Tom 1 str. 154-155

⁷⁹ MACŮREK, Josef. *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. Století: R.1573-1589 : tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*. str. 87

⁸⁰ PŁAZA, Stanisław, *Wielkie bezkrólewia w: Dzieje narodu i państwa polskiego*, str. 40

⁸¹ Z padesáti přítomných až třicet jedna pro Habsburka. PŁAZA, Stanisław, *Wielkie bezkrólewia w: Dzieje narodu i państwa polskiego* str. 70

⁸² Dařilo se to především v Moldavsku, kde byl dlouhou dobu moldavský kníže přímým leníkem Rzeczpospolity.

Pod nátlakem papežského nuncia Vincenza Laura, byl primasem Jakubem Uchańskim⁸³ za souhlasu senátní většiny prohlášen polským králem a velkoknížetem litevským Maxmilián II. Stalo se tak, aniž by vládu stvrdila šlechta, která tou dobou stále dlela ve vsi Wola u Varšavy, takže de iure šlo o volbu neplatnou. V souvislosti s vynucenou volbou Maxmiliána se opět objevil mezi šlechtou strach, že snad již začalo habsburské utužování absolutismu, které nepočítá s podílem šlechty na státní moci, proto se stavové Rzeczpospolity přiklonili k volbě Štěpána Báthoryho, který měl jakožto turecký vazal přinést bezpečí na jihovýchodní hranici. Důležitým činitelem, který hrál při volbě druhého voleného panovníka Rzeczpospolity, byl opět Vilém z Rožmberka. Zatímco při první volbě svou nominaci odmítl s tím, že se nehodí, aby císařův vyslanec jednal proti jeho zájmům, nyní již tajně volbu přijal.⁸⁴ O jeho kandidatuře rozhodla podpora, již se mu dostalo především od značné části polské nekatolické šlechty.⁸⁵ Rozhodně se však nezbavil obav z císařovy reakce, pokud by se ten snad dověděl o kandidatuře svého poddaného. Rozhodl se tedy jednání vést tajně, skrze své důvěrníky, Jana Netolického a Zdeňka Kavku z Říčan, kteří měli naklonit polské stavy k volbě Rožmberka. K císaři se však zprávy o Rožmberkově kandidatuře dostaly, a i když neměl přímé důkazy, tak vyvinul značné úsilí, aby mu v těchto jeho snahách zabránil.⁸⁶

Ačkoli se Maxmiliánovi podařilo znemožnit úspěšný vstup Rožmberka mezi kandidáty, stále zde byl Štěpán Báthory, ke kterému se nyní přiklonila značná část šlechty, v tom i bývalí Rožmberkovi příznivci, a to i přesto, že byl posměšně označován za „*sluhu tureckého*“⁸⁷

Sedmihradskému knížeti Štěpánovi bylo nyní jistě ku prospěchu, že měl negativní vztah k Habsburkům, kteří se jmenováním svého kandidáta bez souhlasu šlechty zdiskreditovali. Stejně tak slíbil zaplacení všech dluhů a také sňatek s Annou Jagellonskou, což bylo pro obyvatelstvo Rzeczpospolity obzvláště důležité, jelikož tím měla být zajištěna kontinuita „piastovské vlády“. Ostatně infantka Anna byla v chaosu, jaký přineslo nelegální zvolení Maxmiliána II., zvolena také polským králem.⁸⁸ A tak 14. prosince 1575 maršálek rytířské

⁸³ Samotnou proklamaci vykonal Andrzej Opaliński na varšavském zámku. PłAZA, Stanisław, *Wielkie bezkrólewia w: Dzieje narodu i państwa polskiego* str. 73

⁸⁴ Rožmberkovo počínání ohledně jeho nominací popisuje: MACŮREK, Josef. *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. Století: R.1573-1589 : tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*.

⁸⁵ Rožmberkovým předním zastáncem byl starosta a kastelán krakovský Piotr Zborowski, dále starosta sandoměřský Andrzej Firlej, vévoda lublinský Jan Tarło či jeden z nejznámějších zastánců polských ariánů, bežský vévoda Jan Sienieński.

⁸⁶ Jednalo se např. o nasazení agentů, kteří měli sledovat Rožmberkovu činnost, zavedení osobních prohlídek na česko-polských hranicích či poslání Rožmberka do Říše, aby vyjednal korunovaci Rudolfa II. římským králem, což mělo odvést Rožmberkovu pozornost od polských záležitostí.

⁸⁷ MACŮREK, Josef. *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. Století: R.1573-1589 : tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*, str. 128

⁸⁸ PłAZA, Stanisław, *Wielkie bezkrólewia w: Dzieje narodu i państwa polskiego*, str. 73

vojenské rady Mikołaj Sienicki prohlásil Štěpána Báthoryho a Annu Jagellonskou za krále a královnu Rzeczpospolity⁸⁹. Vznikla tak dvojí volba, během níž se obě strany rozhodly prosadit své zájmy násilím. Přívrženci Báthoryho 18. ledna 1576 svolali do Jędrzejowa poblíž Krakova, kde se měla odehrát korunovace, ozbrojený sjezd šlechty. Tímto činem se mělo zamezit případné snaze Habsburků o vtrhnutí do Krakova a vynutit si tak právoplatnou korunovaci svého kandidáta. Maxmilián se v reakci na vzniklou situaci chystal k vojenskému výpadu proti Rzeczpospolitě. Ten se nakonec neuskutečnil, příčinou byl odpor českých i moravských stavů k vojenské intervenci, na jejichž rozhodnutí měl nepochybně vliv i neúspěšný kandidát, nejvyšší purkrabí Vilém z Rožmberka.⁹⁰ Dalšími důvody, proč ke střetu nedošlo, byla nyní již nulová podpora Habsburků v Rzeczpospolitě, a také fakt, že Maxmiliánovi kvůli nemoci postupně ubývalo sil, což ztížilo přípravy k válce, a konečně smrt, jež si pro císaře přišla 10. října 1576, zastavila na čas habsburské snahy o polskou korunu.

Politika nově zvoleného krále, Štěpán Báthoryho byla značně protihabsburská. V mládí působil v císařův prospěch, avšak později obrátil a přiklonil se na stranu Jana II. Zápolského. V roce 1565 jel do Rakous jako vyslanec vyjednávat o míru s Habsburky, byl však zajat a po dva roky Maxmiliánem II. vězněn.⁹¹ Po smrti Zápolského zaujal jeho místo a v roce 1571 bojoval proti Gáspáru Bekesovi, který s Habsburky sympatizoval, a porazil jej. Bekes se paradoxně stal po Štěpánově korunovaci jedním z jeho nejdůvěrnějších rádčů a oporou v Rzeczpospolitě. Ve stejném roce byl Štěpán zvolen i sedmihradským knížetem, jeho triumf byl tedy úplný.⁹²

Nový král zaměřil svou pozornost především na východ a polsko-habsburské vztahy se tak rozhodně nenacházely v prvním dějství. Po počáteční Štěpánově negaci začala Vídeň velice pozorně především sledovat jeho počínání v Sedmihradsku v obavě, jestli se snad nesnaží sjednotit Uhry. Zároveň byl Štěpán také bedlivě střežen ohledně jakýchkoliv náznaků pokusů inkorporace Slezska Polskem, jež se Habsburkové snažili odstranit neustálým vznášením požadavků na Livonsko.⁹³

⁸⁹ PŁAZA, Stanisław, *Wielkie bezkrólewia w: Dzieje narodu i państwa polskiego*, str. 74

⁹⁰ MACŮREK, Josef. *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. Století: R.1573-1589 : tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*. str. 134-135

⁹¹ OLEJNIK, Karol, *Stefan Batory 1533-1586*, str. 33-34

⁹² BESALA, Jerzy. *Stefan Batory*. passim

⁹³ OLEJNIK, Karol, *Stefan Batory 1533-1586*, str.375

1.4.3 III. Interregnum

Smrt Štěpána Báthoryho 12. prosince 1586 opět otevřela cestu k zápasu o uvolněný trůn Rzeczpospolity, a to i přes to, že na základě zmatené předchozí volby byla de iure jejím králem Anna Jagellonská. Třetí interregnum zastihlo polsko-litevský stát ještě více rozpolcený, nežli před předchozími dvěma volbami. Objevily se ještě silnější střety zájmů mezi Korunou a Litvou, mezi Malopolskem a Velkopolskem a mnohem ostřejší vyhranění táborů možných kandidátů. Volební sejm se opět sjel 30. června ve vsi Wola u Varšavy. Ve hře byli nyní Maxmilián Habsburský, syn Maxmiliána II., pozdější velmistr Řádu německých rytířů,⁹⁴ Fjodor I. z rodu Rurikovců, syn Ivana IV. Hrozného, a nakonec Zygmunt, syn Jana III. Vasy. Přemýšlelo se i o několika možných „*Piastovcích*“, tedy kandidátů z řad domácí šlechty, z nichž největší šance měl zřejmě velký korunní hetman a kancléř Jan Zamoyski, který se však nerozhodl kandidovat. Jako první odpadl car Fjodor I., jelikož podpora jeho kandidatury stála i padala s možností inkorporace Moskvy do Rzeczpospolity, kterou Fjodor odmítl. Podporu měl sice stále ještě na Litvě, jež doufala, že díky vzniku polsko-litevsko-moskevské unie se Poláci s Rusy vzájemně neutralizují a Litva by tak získala větší prostor k prosazování svých vlastních zájmů, avšak bez Poláků a bez podpory této ideje samotným Fjodorem, neměl Rurikovec šanci⁹⁵.

Habsburská kandidatura nyní měla oporu v mocném magnátském rodu Zborowskich, kteří Maxmiliána podporovali především kvůli jejich sporu s velkým korunním hetmanem a kancléřem Janem Zamoyskim. Zamoyski za vlády krále Štěpána udělal vskutku raketový kariérní vzestup, ze středního šlechtice se stal nejmocnějším mužem v zemi a magnátem. Právě s mocí Zamoyského, který se vskutku choval jako by sám byl snad panovníkem, nesouhlasili ostatní magnáti, právě v čele se Zborowskými, kteří k Zamoyskému chovali o to větší nenávist, že jim nechal popravit bratra. Jan Zamoyski prosazoval především volbu „*Piastovce*“, což znamenalo, že chtěl domácího kandidáta, který by byl nepochybně slabší než Habsburk či Rurikovec, a jímž by mohl manipulovat. Zamoyski nakonec souhlasil s Annou Jagellonskou pro výběr jejího synovce, Zygmunta III., v jehož žilách kolovala po matce jagellonská krev a byl bezpochyby oním „*Piastovcem*“. Dalším aspektem byl fakt, že Zygmuntovi bylo v době volby teprve dvacet let, což podle Zamoyského determinovalo závislost budoucího krále na něm a mohl jím tak manipulovat.⁹⁶ Schylovalo se k válce, která

⁹⁴ Ačkoli zprvu nebyl Maxmilián mezi prohabsburskou částí polské šlechty zdaleka na prvním místě, tím byl zpočátku arcikníže Arnošt či arcikníže Matyáš.

⁹⁵ WISNER, Henryk. *Zygmunt III Waza*, str. 13

⁹⁶ GRZYBOWSKI, Stanisław. *Jan Zamoyski*, passim

by se dala nazvat občanskou. Na straně jedné rod Zborowskich podporujících Habsburka a na straně druhé Jan Zamoyski podporující švédského kandidáta. Obě strany přivedly k Varšavě své jednotky a vše nasvědčovalo tomu, že dojde k ozbrojenému střetu. Nakonec padlo několik výstřelů, ale obě strany se stáhly. Nakonec došlo k dvojí volbě, kdy 19. srpna za účasti většiny šlechty prohlásil primas Stanisław Karnkowski Zygmunta za panovníka Rzeczypospolity a tři dny poté opozice, v níž byli především nepřátelé Zamoyského v čele se Zborowskými, zvolila panovníkem arciknížete Maxmiliána Habsburského, bratra císaře Rudolfa II. Začal tak závod do Krakova, kde byly tradičně uschovány korunovační klenoty, s nimiž by jeden ze dvou zvolených králů získal na prestiži. Již 8. září vkročil jako první do města Zamoyski a chystal se se svými 2.700 vojáky k obraně. Arcikníže vyrazil z Vídně velice pozdě, teprve koncem září a počátkem října došlo ke spojení jeho jednotek se silami opozice. Maxmilián měl značně přehnané představy o své podpoře v Polsku, i proto, že Zygmunt III. byl stále ve Švédsku. Po sloučení sil měl arcikníže k dispozici zhruba 8.000 vojáků, s nimiž se rozhodl oblehnout Krakov.⁹⁷ Po cestě došlo ke slavné události, kdy Maxmilián oblehl zámek Rabszyn, který bránil jakýsi Gabriel Hołubek. Hołubek se odmítal arciknížeti vzdát se slovy: „*Již není jiných zrádců mezi Poláky, kromě těch, co jsou u Maxmiliána.*“⁹⁸ Maxmilián se rozhodl neztrácet s dobýváním tvrze čas a oblehl Krakov. V Krakově měl Zamoyski dost času připravit obranu města, kdy se vojsko arciknížete nejen ostřelovalo z městských děl, ale trápil jej také mnohými útoky lehké jízdy.⁹⁹ Maxmilián viděl, že město zřejmě nedobude, a rozhodl se ustoupit k Mogile,¹⁰⁰ odkud se rozhodl vyjednávat. Čas však hrál ve prospěch Zamoyského, kdy Maxmiliánovy jednotky na nepřátelském území značně trpěly. Proto se Maxmilián rozhodl pokusit o útok na Krakov, jemuž měl velet Krzysztof Zborowski. Po neúspěšném útoku se jednotky arciknížete stáhly z půdy nepřítele do Slezska. Mezitím byl 27. prosince korunován Zygmunt, který již přijel do Polska. Zamoyski věděl, že nesmí ztrácet čas a musí nepřítele porazit co nejdříve než ten načerpá ve Slezsku síly.¹⁰¹ Vyrazil proto vstříc vojsku arciknížete, kterého po několika menších srážkách dohnal u vsi Byczyna, kam Maxmilián po menších porážkách ustupoval. Armáda Zamoyského 24. ledna definitivně porazila oddíly arciknížete a jeho samotného zajala. Nastala tedy otázka co s Maxmiliánem, kdy Rudolf II. se snažil

⁹⁷ Srov. PLEWCZYŃSKI, Marek, *Bitwa pod Byczyną 24.01.1588.* in.: „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*“, t. 1/XVII, Warszawa 1971.

⁹⁸ „*Już innych między Polaki zdrazić nie ma, prócz tych, co są z Maksymilianem.*“ PODHORECKI, Leszek. *Hetman Jan Zamoyski 1542-1605*, str.89

⁹⁹ Tamtéž. str.91-92

¹⁰⁰ Dnes je již součástí Krakova.

¹⁰¹ Srov. Rajnolda Hejdensztejna sekretarza królewskiego, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594.* Księg XII. Tom 2 str. 258-259.

vzniklý problém řešit mírovou cestou¹⁰². Výsledkem jednání bylo, že se na jaře 1589 sešel pacifikační sejm a zajatého arciknížete propustil. Rudolf II. následně uzavřel s Polskem dohodu, šlo o tzv. bytomsko-bědziński pakt,¹⁰³ kde se zavázal, že nebude zasahovat do vnitřních záležitostí Rzeczypospolity, Maxmilián rezignuje na polskou korunu a oba státy se budou vzájemně podporovat, avšak nebylo definováno, jak.¹⁰⁴ Zamoyski slavil vítězství, kdy se mu podařilo prosadit si svého kandidáta, potlačit opozici vůči jeho osobě a zabezpečit hranici s Habsburky. Bytomsko-bědziński pakt normalizoval vztahy Rzeczypospolity s Habsburky a byl předzvěstí další spolupráce.

1.4.4 Utužování polsko-habsburských vztahů

Zygmunt III. nyní již panovník Rzeczypospolity, byl velikým sympatizantem katolických Habsburků, podle jejichž vzoru se snažil i vládnout. Za ženu si vzal Annu Habsburskou, čímž ještě více vzrostla provázanost Rzeczypospolity s Habsburky. Zygmunt však na počátku své vlády nechápal uvolněné politické realie Rzeczypospolity a toužil spíše po návratu do Švédska. Tajně za zády sejmu tedy jednal s Habsburky o svém odstoupení ve prospěch Arnošta Habsburského, který se za to zavázal uzavřít mír se Švédskem, odstoupit mu Estonsko, zajistit Zygmuntovi dědictví po Anně Jagellonské a zaplatit 400.000 tolarů v hotovosti.¹⁰⁵ Jan Ducker, agent arciknížete Maxmiliána z neznámých příčin zveřejnil obsah oněch tajných dohod, které Zikmund uzavřel s Ernestem za souhlasu Maxmiliána v roce 1592. To zvedlo obrovskou vlnu nevole šlechty vůči Zygmuntovi. Zamoyskému se sice podařilo šlechtu uklidnit, nedokázal však zabránit tzv. inkvizičnímu sejmu, před nímž Zygmunt musel vysvětlovat své jednání.¹⁰⁶ Tyto události způsobily do té doby nevídanou krizi důvěry, jakou šlechta vkládala do svého panovníka. Zygmunt III. tedy zanechal pokusů o přenechání koruny Habsburkům.

¹⁰² Sněm léta 1588, jenž dne 27. ledna zahájen a 24. února ukončen byl. [online]. Poslanecká Sněmovna Parlamentu České Republiky. Digitální knihovna „České sněmy“. Svazek VII., 1586-1591. [cit 5.7.2016]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v070/1588/uvod.htm>

¹⁰³ MACŮREK, Josef. *Dozvuky polského bezkráloví z roku 1587: příspěvek k osvětlení snah rodu habsburského o získání koruny polské v letech 1588-94.*

¹⁰⁴ Smlouvu bedzinsko-bytomskou uveřejnil Mathias Dogiel v edici Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lathuaniae I, Vilnae 1759, str. 231

¹⁰⁵ JASIENNICA, Paweł. *Rzeczypospolita obojga narodów*, str.61-62

¹⁰⁶ HEJL, František. *Od česko-polské státní smlouvy k habsbursko-vasovskému dynastickému paktu (1589-1613)* in.: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 1959, roč. 8, č. C6, str. 41.

Po abdikaci Rudolfa II. v roce 1612 však bylo třeba bytomoško-bědzínský pakt obnovit. Do Varšavy proto přijel tajný císařský posel Abraham von Dohna, který měl dojednat obnovení a utužení polsko-habsburských paktů. Abraham von Dohna však musel jednat tajně, jelikož existovala stále značná nechuť k jakýmkoli dohodám mezi Zygmuntem a Habsburky. Po dlouhých jednáních a výměně mnoha poselstev nakonec došlo k podpisu polsko-habsburské státní smlouvy v březnu roku 1613.¹⁰⁷ Ve smlouvě bylo kromě nedefinované spolupráce i urovnání teritoriálních sporů ve Slezsku, a především i klauzule o vojenské pomoci. Ona vojenská spolupráce nebyla přesně definována s výjimkou možnosti, že obě strany mohou u té druhé verbovat vojáky. Poslední část smlouvy je tedy pro otázku lisovčků nejdůležitější, protože právě na základě tohoto paktu byli později verbováni na pomoc Habsburkům proti odbojným Čechům.

Spektakulárním projevem nespokojenosti s porušováním stavovských práv v Čechách se stala pražská defenestrace, kdy 23. května 1618 byli císařovi místodržící Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, Jaroslav Bořita z Martinic a písař Filip Fabricius, vyhozeni z oken pražského hradu. „*A tak 22. května kolem 9. hodiny...do zámku vešli a sebravše Pana Slavatu Praesidenta, nebo spíše sudího Království Českého a jej násilím lživě z okna které bylo na 40. loktů nad zemí, na dvůr vyhodili.*“¹⁰⁸ Psal jeden z dobových polských pamfletů.

Nedlouho poté začal císař Matyáš posílat listy králi Zygmuntovi III., kde apeloval na spojeneckou smlouvu z roku 1613. Matyáš však na jaře roku 1619 zemřel, avšak nový císař Ferdinand II. plně navázal na snahy o získání pomoci Rzeczpospolity. Císařští poslové Petr Fuchs a hrabě Michael von Althann, tak již od jara roku 1619 agitovali na varšavském dvoře za polskou pomoc císaři v souvislosti s pražskou defenestrací.¹⁰⁹ Nepokoje nejen v Čechách, ale i v obou Lužicích, na Moravě, ve Slezsku a především v Uhrách, kde od roku 1613 vládl Gábor Bethlen, daly císaři podnět k hledání pomoci.¹¹⁰ Nesmíme zapomínat, že kvůli vzniku protestantské unie v roce 1608 nebyla pod kontrolou císaře ani značná část říše. V říjnu přijel do Varšavy se stejným cílem jako Fuchs a Althann vratislavský biskup, arcikníže Karel, a ve

¹⁰⁷ Tamtéž str. 47-49

¹⁰⁸ „*Atque ita 21. Maii circiter horam 9. Aucto robore...Reddant igitur bonis Senatoribus pro verbis ververa corripunt D. Slauotam Praesidentem, siue potius ludicem totius Ragni Bohemiae, illumque fumam per vim & iniuriam fenestra (quae a terra 40. Free palsibus distabat)*“ Nowiny z Czech i o przyrodzeniu tych ludzi tudziez o zbuntowaniu przeciw cesarzowi przy tym i polski zaciąg. 1619 [online]. Rok 1619. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostupné z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3270/>

¹⁰⁹ MACŮREK, Josef. *České povstání r.1618-1620 a Polsko*, str.11-53

¹¹⁰ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*. str. 158-159

stejnou dobu i přívrženec císařského tábora, György Drugeth de Hommonai, nejvyšší sudí uherského království.¹¹¹ Zygmont III. byl však v této době ve svízelné situaci. Těžko mohl bratrovi své manželky pomoci v souladu s již zmíněnou tajnou smlouvou o společné pomoci z roku 1613, která byla ze strachu před reakcí šlechty odtajněna teprve v roce 1615.¹¹² Stále ještě totiž trvala válka se Švédskem v Livonsku, výprava jeho syna Vladislava operovala na Moskevsku a zároveň narůstalo napětí mezi Rzeczpospolitou a Vysokou Portou na jihovýchodě, nehledě na to, že polsko-litevský stát byl po dlouhých válkách vyčerpán nejen finančně, ale také morálně, tudíž nemohl počítat s podporou sejmu pro další výpravu, a proto se také omezoval pouze na všeobecná prohlášení o návratu k poslušnosti vzbouřených poddaných.¹¹³ Nakonec však u Zygmunta nejspíše převážil pocit legalismu spojený s bolestnou vzpomínkou na rokoš Zebrzydowského, kdy byla jeho situace v roce 1619 podobně neutěšená jako ta Ferdinandova, stejně jako pocit sounáležitosti s vlastní rodinou, jelikož císař byl Zygmontovým švagrem.¹¹⁴

Zygmont III. si mírem s Romanovci počátkem roku 1619 částečně uvolnil ruce a mohl pomoci svému švagrovi proti vzbouřencům, přičemž se tak rozhodl učinit právě prostřednictvím lisovčiků, kteří se přímo nabízeli. Vzhledem k prázdné pokladně a jejich zkušenostem s vynucováním si náhrady za nezaplacený žold na místním obyvatelstvu hrozilo, že budou i v Rzeczpospolitej plenit stejně jako to činili dříve v Moskevsku. Král Zygmont tak mohl vyřešit hned dva problémy naráz – zbavit se alespoň části z východu se navracejících loupeživých skupin vojáků, mezi nimiž byli i lisovčáci, kteří mohli doma napáchat mnohé škody, a zároveň vyhovět císařově prosbě o pomoc a tím i dodržet smlouvu z roku 1613. Nesmíme však zapomínat na poselstvo vratislavského arcibiskupa Karla, který Zygmontovi nasliboval nejrůznější ústupky, pomůže-li Zygmont Habsburkům. Díky přesvědčování Karla tak měl Zygmont vidinu možnosti získat alespoň část Slezska pro své syny.¹¹⁵ Lisovčáci dleli v polovině roku 1619 na Litvě u Kaunasu, kde očekávali zaplacení žoldu za moskevskou válku, a hrozilo, že co nevidět začnou rabovat.¹¹⁶ Přejít na císařskou službu velice kvitovali, avšak měli několik požadavků, především plat 15zł čtvrtletně a aby jim bylo

¹¹¹ KUDELKA, Ferdynand. *Bitwa pod humiennem 1620* in.: Przegląd powszechny. t. LXXXV, roč. 1909. str. 189

¹¹² HEJL, František. *Od česko-polské státní smlouvy k habsbursko-vasovskému dynastickému paktu (1589-1613)* in.: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 1959, roč. 8, č. C6. str. 39-54

¹¹³ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*. str. 160-161

¹¹⁴ Po smrti své první ženy se Zygmont oženil s její sestrou, Konstancií habsburskou

¹¹⁵ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*. str. 164-165

¹¹⁶ KERSTEN, Adam. *Odsiecz wiedeńska 1619 r. in.:* Studia i Materiały do Historii Wojskowości, t. 10 (1964), cz. 2. str. 52

umožněno brát si kořist. Po dohodě s císařskými agenty, již Zygmunt obešel sejm, který by s další válkou téměř určitě nesouhlasil, čekali lisovčáci v Brailově na Podolí na rozkazy.¹¹⁷

¹¹⁷ MOSBACH, August. *Wiadomości do dziejów Polskich z Archiwum Pro wincyi Szlęskiej*. Wrocław 1860 str. 263

1.5 Mezinárodní situace Rzeczpospolity v předvečer třicetileté války

Politika nové dynastie, švédských Vasovců, jež vládla Unii v letech 1587-1668, se orientovala především na zájmy osobní a dynastické. Toto počínání by nebylo ani nelogické, natož neobvyklé, nabízí se zde ovšem srovnání s předchůdcem Zygmunta III., Štěpánem Báthorem, který v tomto ohledu postupoval stejně, avšak měl jednu politickou koncepci, již se po celou dobu své vlády držel a byl jí schopen dotáhnout do konce. I přes řadu chyb,¹¹⁸ jichž se dopustil a které negativně poznamenaly Rzeczpospolitou na další desítky let, totiž Štěpán svou východní kampaní dokázal usměrnit Moskvu a jeho snažení, a tedy i vláda se tak dají považovat za úspěšné. Hlavním cílem politiky Zygmunta III. bylo sice především znovuzískání švédského trůnu, z nějž jej sesadil jeho strýc Karel IX. v roce 1604, avšak neustále měnil koncepci, skrze níž toho chtěl dosáhnout. Naprosto přesně vystihl toto počínání Paweł Jasiennica: „*Stockholm, Moskva, Istanbul... ode zdi ke zdi tohoto trojúhelníku cestovala pozornost Rzeczpospolity. Její panovník se v hloubi duše zajímal pouze o Švédsko a vlastní kariéru.*“¹¹⁹ Polsko-litevská unie tak byla zatažena do mezinárodních i vnitřních konfliktů, na něž nejenže postrádala prostředky, ale především neměla na účasti v nich žádný zájem. Spolu s neustále se měnící koncepcí zahraniční politiky, prováděl Zygmunt podobné zásahy i ve vnitřních záležitostech a se stejně zhoubnými důsledky. Systematické porušování jagellonských tradic šlechtické demokracie, náboženské tolerance a řadu dalších *aurea libertas*, započal vnitřní rozklad státu, který již koncem 17. století nebyl pro svou slabost schopen odolávat tlaku sousedů a ztrácel své pozice.

V otázkách vnitřní politiky Zygmunt III. nebral ohledy na politické reálie a snažil se vládnout absolutisticky. To vyvolalo ve šlechtě odpor a způsobilo tzv. Rokoš Zebrzydowskiego. Šlo o vzpouru proti panovníkovi, trvající v letech 1606-1609, kdy právě kvůli smrti největšího odpůrce panovníkovy politiky, Jana Zamoyského došlo k povstání. Jan Zamoyski byl odpůrcem ozbrojené intervence proti panovníkovi a po jeho smrti se uvolnila stavidla odporu proti Zygmontovým absolutistickým snahám i rekatolizaci, během níž příliš favorizoval jezuitu a omezoval jinověrce. Výsledek rokoše neuspokojil ani samotné rokošany, ani rojalisty. Král i po rokoši nadále obcházel šlechtickou veřejnost, avšak mnohem opatrněji. Jediné, čeho tak rokošané dosáhli, bylo zamezení dalšího utužování absolutismu v zemi.¹²⁰

¹¹⁸ Je třeba zmínit především polovičastost, s jakou si podrobil odbojný Gdaňsk, přenechání Východního Pruska pod dohled Braniborska a změnu úřadu velkého korunního hetmana na úřad doživotní.

¹¹⁹ JASIENNICA, Paweł. *Rzeczpospolita obojga narodów*, str. 361

¹²⁰ SCHMITT, Henryk. *Rokosz Zebrzydowskiego*. Passim

Rzeczpospolita vedla již od konce 16. století válku se Švédskem. Původní zápas o tzv. *Dominium maris baltici* se přerodil v boj dvou větví rodu Vasovců, kdy, jak jsem již uvedl, jedinou stálou koncepcí Zygmuntovy politiky bylo opětovné získání Švédské koruny.¹²¹ Dalo by se říci, že se tento souboj přenesl z oblasti Livonska,¹²² na jehož území se boje většinou odehrávaly, do Moskevsk, kde se obě mocnosti snažily využít slabosti Moskvy v době velké smuty. Rozšíření tohoto konfliktu na Moskevskou Rus, začalo 28. února 1609, kdy car Vasilij IV. Šujskij podepsal s Karlem IX. spojeneckou smlouvu, namířenou proti Rzeczpospolitě. Reakcí bylo obležení Smoleńska Zygmuntem, které bylo zahájeno v září roku 1609. Zygmont si od přenesení bojů do Ruska sliboval především zisk celého Ruska, s jehož podporou by konečně opět dosáhl i na vytoužený švédský trůn. Válka s Moskvou pokračovala ještě téměř dalších deset let a byla zakončena roku 1618, mírem v Dywilnie.¹²³ Z této války si Rzeczpospolita odnesla pouze neštěstí: prázdnou státní pokladnu, zdivočelé vojáky, kteří se vraceli z východu a řadu dalších problémů, které dolehly na polsko-litevskou unii. Moskva se pod vládou nové dynastie Romanovců dokázala postavit na nohy a švédský trůn byl v nedohlednu. Taková byla bilance válek, na nichž Rzeczpospolita neměla zájem a jichž se i přesto účastnila. Jediným pozitivem by tak snad bylo rozšíření hranic na základě zmíněné dohody v Dywilnie.

Vzniklo i nové nebezpečí, tentokrát na jihovýchodní hranici Rzeczpospolity. Osmanská říše se zalekla chvilkového vzestupu rozlohy a moci Polska na východě. Pokud by se uskutečnil plán Zygmunta III. a on, nebo jeho syn, princ Władysław, by se stal carem Ruska,¹²⁴ mohlo to pro Osmanskou říši v budoucnu znamenat oslabení v oblasti Černého moře.

Důvodem k rozepřím na polsko-osmanských hranicích bylo i nejasné postavení Moldavského knížectví,¹²⁵ ležícího mezi oběma velmocemi, jež chtěla Rzeczpospolita učinit nárazníkovým státem mezi sebou a Osmany. Osmanské říši se zde dařilo postupně upevňovat svou moc, na což reagovali někteří polští magnáti, jako byl například Michał Wiśniowiecki, soukromými intervencemi do oblasti dnešního Rumunska, tj. Transylvánie a Moldavska. Napětí zvyšovali i záporožští kozáci, kteří jezdili do osmanské říše plenit a loupit. Sami kozáci toto často hájili tím, že plní svou vojenskou povinnost a chrání Rzeczpospolitu před osmanským nebezpečím. Rzeczpospolitě se nedařilo držet kozáky na uzdě a Vysoká porta jí dávala kozácké nájezdy

¹²¹ HERBST, Stanisław. *Wojna inflandzka 1600-1602* str.34

¹²² O větší část Livonska přišlo Polsko v roce 1621, potvrzeno mírem v Altmarcu z roku 1629 a následně mírem v Olivě z roku 1660

¹²³ WISNER, Henryk. *Władysław IV Waza*, 1995, s. 27

¹²⁴ Stanisław Żółkiewski vyjednal s bojary 27. srpna 1610 korunu pro Władysława. Podmínkou jeho korunovace, však bylo přijetí pravoslaví, což Zygmont III. odmítl. Władysław tak korunován nikdy nebyl.

¹²⁵ Přesnější označení by však bylo hospodárství, protože v Moldavsku vládl hospodár a ne kníže.

právem za vinu.¹²⁶ Z druhé strany hranice zas do Rzeczpospolity pravidelně každý rok proudily nejrůznější turecko-tatarské hordy, které měly značně užší zájmy. Napětí tedy bylo na obou stranách a v době, kdy se Rzeczpospolita nacházela v dluzích a situace v Moskevsku nebyla stále vyřešena, Unie rozhodně nestála o konflikt na další frontě. Z tohoto důvodu byl také s Vysokou Portou uzavřen 23. září 1617 pakt.¹²⁷ Touto smlouvou přišla Rzeczpospolita o vliv v Panonii a Černém moři a stále hrozilo nebezpečí ze strany Osmanské říše.

Z výše uvedených důvodů tedy Rzeczpospolita rozhodně nebyla ve stavu, kdy by mohla Matyášovým prosbám o pomoc vyhovět. Šlechta nechtěla o dalších válkách ani slyšet, situace ve Švédsku i v Moskvě nebyla pořádně vyřešena, stále hrozilo nebezpečí ze strany osmanské říše a navracející se vojáci dále přižívovali chaos uvnitř státu. Jedinou možností, jak habsburským spojencům pomoci, tak bylo poslat alespoň část navrátilivších se vojáků, kteří se domáhali žoldu, na nějž nebylo v pokladně Rzeczpospolity peněz a od jejichž odchodu ze země si Zygmunt sliboval alespoň částečné zklidnění domácí situace. Již brzy tak měla část těchto zdivočelých vojáků, především lisovčků, odejít na císařskou službu. Právě onen *homo lisoviensis*, tedy „člověk lisovský“ měl svým odchodem k císaři pomoci zachránit Ferdinanda v době krize a zbavit Rzeczpospolitu alespoň části útrap, jež měla s vlastními vojáky.

¹²⁶ Srov. FRANZ, Maciej, *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku*, Toruń 2002.

¹²⁷ Srov. AUGUSTYNIAK, Urszula. *Historia Polski 1572-1795*. str. 602-603

2. Homo lisoviensis

„Pro jejich kozácký způsob boje, svět je za Kozáky, pro jejich lehkost, nepoužívání zbroje, za opovrženímhodné, za slepou odhodlanost za nejhoupější, pro neutuchající chuť k bojování a dobrovolnému vyrážení do bitev za nejpokornějšího vojáka považuje.“¹²⁸

O lisovčících psali v době jejich působení monarchové, vysocí úředníci, šlechta, duchovenstvo, měšťanstvo i sami lisovčící a tento výčet by mohl pokračovat dále. Problém s prameny, jež lisovčiky nějakým způsobem zmiňují, ať už kriticky, či apologeticky tkví v tom, že jsou často dost zkratkovité a citově zabarvené. Největší část pramenné základny, jež se k lisovčíkům staví negativně, tvoří nepřeborné množství stížností na škody, jež způsobili, z nichž si lze pouze těžko utvořit obrázek o tom, jak žili, umírali a přemýšleli. Adam Kersten napsal o pramenech týkajících se Stefana Czarnieckého, že na přečtení všech pramenů, v nichž je o velkém korunním hetmanovi nějaká zmínka, by nestačil celý lidský život.¹²⁹ Podobně nezvladatelné množství pramenů potká i historik, jenž se rozhodne psát o lisovčících. Přesto se však pokusím nastínit, byť pouze rámcově, kdo byl oním „člověkem lisovským“.

Kdo byli lisovčící? Byl to vojenský oddíl, který měl vědomí vlastní lisovské jedinečnosti a který byl v dobrém i ve zlém jako jedinečný vnímán. Samotný název „lisovčící“ byl převzat z příjmení jejich prvního plukovníka a zakladatele, Andrzeje Józefa Lisowského – nazvat část armády podle jména velitele či podle místa jejího určení nebylo v Rzeczpospolité ničím neobvyklým.¹³⁰ Lisovčící vznikli, jak píše Henryk Wisner, mezi 12. lednem 1615 a 28. březnem 1617.¹³¹ Nejdůležitější je však fakt, že vznikli jako oddíl bez pověřovacích listin a tedy i bez žoldu, vše potřebné si měli obstarat násilím u nepřítele. De iure tedy stáli lisovčící mimo právo. Po dlouhých a vyčerpávajících válkách s Moskevským státem byla totiž Rzeczpospolita na pokraji bankrotu a nedostávalo se již peněz na udržování stálé armády. Zatímco se Moskva pod vládou nového cara Michaila Romanova dokázala postupně po tzv. velké smutě¹³² stabilizovat, Rzeczpospolita se propadala do stále hlubší krize. Hrozilo tedy, že mír podepsaný v takovéto situaci by nebyl pro polsko-litevskou unii výhodný. Za těchto

¹²⁸ „Dla samego jednak kozackiego ich sposobu wojowania, świat ich między pospolitymi Kozakami, dla lekkości i nieużywania zbroi, za najpodlejszego, dla ślepo natarczywej rezolucyi za najgłupszego, dla ustawicznej chętki wojowania i dobrowolnego się na nie natrącania za najpokorniejszego żołnierza poczyta.“ DEMBOŹECKI, Wojciech. *Pamiętniki o lisowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str. 11

¹²⁹ KERSTEN, Adam. *Stefan Czarniecki, 1599-1665*, Warszawa 1963, s.21

¹³⁰ Např. jednotkám pod velením Jana Piotra Sapiehy se říkalo *Sapieżyńcy* apod.

¹³¹ WISNER, Henryk. *Lisowczycy* str. 148

¹³² Krize moskevského státu trvající od smrti cara Fjodora, do zvolení Michaila Romanova, tedy mezi léty 1598-1613.

okolností tedy lisovčici vznikli, jako jednotka bojující bez žoldu, mající se živit loupežemi a zároveň co nejvíce škodit nepříteli a tím ho naklonit k podepsání co nejvýhodnějšího mírového ujednání, což determinovalo i jaký typ člověka se lisovčíkem chtěl stát. Byli to lidé mající k této službě nejrůznější důvody, jako dobrodruzi, ale i vrazi, psanci, nevolníci nehodlající nadále snášet útlak vrchnosti, druhorození synové nemající na rodinném statku žádnou budoucnost, zkrátka všichni, kdo mohli mít z takového způsobu obživy nějaký prospěch.

Ačkoli jsou lisovčici často počítáni mezi kozáky, z čistě etnického hlediska tomu tak rozhodně nebylo. Plukovníky i rotmistry byli většinou Poláci a méně Litevci, ostatně samotný zakladatel Aleksander Józef Lisowski pocházel z Litvy a nikoli ze Záporoží.¹³³ Kromě Poláků a Litevců zde byli samozřejmě i záporožští kozáci, dále Němci, Valoni, Židé, Romové, ba dokonce i člověk černé pleti.¹³⁴

Vrchním velitelem lisovčiků byl plukovník, jenž velel celému pluku a tedy i dvěma rotám, černé a červené. Jeho podřízenými byli rotmistři, kteří volili částem rot podle potřeby, ovšem s výhradou, že rotmistr nemusel mít nutně velící funkci, mohl mít na starosti obstarávání proviantu, či soudnictví uvnitř pluku.¹³⁵ Kromě výše zmíněných hodností byli také velice důležití tzv. vojenští stařešinové, kteří měli hlasy v tzv. *kole*, tedy poradním sjezdu, jež bylo velice podobné zmíněnému *kołu generalnemu* s tím, že zde se jednalo nejen o výši žoldu (pokud nějaký vůbec měli obdržet), ale vzhledem k tomu, že nebyli pod velením hetmana, tak sami si volili plukovníka, popř. rotmistry a rozhodovali i o příštím cíli jejich výpravy a dalších záležitostech, např. v oblasti potrestání viníků apod. Ostatně i přes svou pověstnou nekázeň měli lisovčici velice specifické a podrobně definované trestní právo, které pro ně sepsal jejich pozdější plukovník Stanisław Stroynowski.¹³⁶

2.1 Oděv

Jak píše ve výše uvedeném citátu kaplan lisovčiků, Wojciech Dembołęcki, není těžké si splést lisovčíka s kozákem. Skutečně o nich téměř všechny dobové prameny hovoří jo o *polnische kosaken*, či *polských kozácích*, s výjimkou těch polských, kde je místní obyvatelstvo nemělo

¹³³ STAROWOLSKI, Szymon. *Sarmatiae Bellatores* str.270

¹³⁴ TREPKA, Walerian Nekanda. *Liber generationis plebeiorum*, str.448

¹³⁵ WISNER, Henryk, *Lisowczycy* str.153

¹³⁶ Podrobně se o něm *Vojenským článkům Stroynowského* věnoval Władysław Magnuszewski. MAGNUSZEWSKI, Władysław. *Z dziejów elearów polskich: Stanisław Stroynowski: lisowski zagończyk przywódca i legislator*, str. 120-177

problém odlišit. Představa o lisovčících tak, jak je ve svých malbách zobrazili Rembrandt van Rijn a Juliusz Kossak, má skutečně jakousi „esenci kozáctví“. Vidíme zde hrdě sedícího jezdce na krásném bílém koni, k sedlu má připevněnou šavli, luk kolem pasu, bez zbroje pouze v tzv. županu,¹³⁷ s kalpakem¹³⁸ na hlavě jezdeckými kalhotami a botami na nohou. Jediným způsobem jak poznat, že se jednalo o *polského jezdce* a nikoli o kozáka je tak účes, kdy kozáci nosili nejčastěji tzv. *oseledec*, tedy úzký pramen vlasů na vyholené hlavě, pro kozáckou módu velice charakteristický.¹³⁹ Ovšem účes zobrazeného lisovčíka také není typický pro průměrného šlechtice, který nejčastěji preferoval delší vlasy nahoře s vyholenými stranami, kdy Rembrandtův jezdec má vlasy delší a rozpuštěné. Ačkoli se móda vojáků začala měnit a orientalizovat již od dob Štěpána Báthoryho, za nějž se prosadily i typicky maďarské prvky,¹⁴⁰ tak Władysław Magnuszewski tvrdí, že: „*Od nich [lisovčíků] převzala armáda svou módu (mj. účes a úzké, obtáhnuté kalhoty)*“.¹⁴¹ Nejsem si jistý, zda má v tomto ohledu Magnuszewski pravdu, jelikož o tom prameny nic neříkají, řada z nich však popisuje velice přesně lisovčíky jako výkladní skříň sarmatské módy, jak lze číst např. v *Wierszach o lisowczykach*:

„*A také na hlavě nemá vlasů dlouhých,
pouze nahoře jeden chomáč, zbytek vyholený.*“¹⁴²

Dále si nějaký Němec utahoval z kalhot, jaké lisovčíci nosili:

„*Nemá ani široké kalhoty ani punčochy,
Pouze do rukávů nějakých vložil svoje nohy.*“¹⁴³

¹³⁷ Druh pánského staropolského svrchního oděvu.

¹³⁸ Polsky *kołpak*. Jeden z dalších prvků orientalizace polské módy, kdy původně šlo vysokou čepici, kterou nosily turkické národy. V prostředí Rzeczpospolity se vyvinula do podoby tlusté kožešinové čepice, která byla často zdobena např. ptačími pery.

¹³⁹ Srov. AUGUSTYNIAK, Urszula. *Historia Polski 1572-1795* str.351-357

¹⁴⁰ AUGUSTYNIAK, Urszula. *Historia Polski 1572-1795* . Str.352

¹⁴¹ MAGNUSZEWSKI, Władysław. *Z dziejów elearów polskich: Stanisław Stroynowski: lisowski zagończyk przywódca i legislator*, str. 6

¹⁴² „*Bo tez y na glofym niema flos dlugiego, iedno ieden szupryn a fszystki golego.*“ *W wierszach o lisowczykach* (wyd. MAGNUSZEWSKI, Miscellanea staropolskie, Archiwum Literackie, VI, Wrocław 1962, s.61

¹⁴³ „*Niema ani pluder, ani tez ponczoki, iedno fiakis rękaf flozil swoje noki.*“ Tamtéž. Str. 33-34

2.2 Způsob boje

Onen „kozácký“ vzhled však nebyl jediným důvodem, proč si je lidé tolik pletli. Byl to především boj „po kozáckém způsobu,“ který tento častý omyl vyvolával. Lisovčáci byli lehkou jízdou a takto byl popisován i archetyp kozáka, tedy jako lehkého jezdce a to i přes to, že, co se týče armády Rzeczpospolity, v ní sloužili kozáci především jako pěšáci.¹⁴⁴ Lisovčáci byli schopni díky své lehkosti neuvěřitelně rychlých přesunů, což se přičinilo nejen k efektivitě jejich působení v obrovském moskevském státě, ale také v samotném boji. Stejně jako samotní lisovčáci, i jejich výzbroj byla různá. Základní zbraní byla samozřejmě šavle, ovšem vzhledem k rozsáhlosti území, na nichž působili a tedy i kultur, s nimiž se střetli, nebyla jistě jediným typem zbraně na krátkou vzdálenost. Pokud jde o střelné zbraně, nebyl jistě kompozitní luk z Rembrandtova obrazu jedinou zbraní tohoto druhu. Dá se předpokládat, že po vzoru husarie používali i pistole, či krátké pušky. Majetnější lisovčáci měli často k dispozici tzv. ciura, tedy vojenského sluhu, či pacholka. Jeden lisovčík tak sloužil často „na dvou až třech koních.“¹⁴⁵ Nejtypičtější taktikou lisovčíků byl totiž překvapivý útok a následný předstíraný ústup, po němž další část lisovčíků, kteří do té doby čekali v úkrytu, zaútočila na nepřítele ze zálohy, kdy tento moment překvapení většinou rozhodl o jejich vítězství.¹⁴⁶ Velice pěkně tuto taktiku popisuje zápis Pavla Skály ze Zhoře: „*Nebo kozáci spatřivše tu sílu, že by jí odolati nemohli, vydali se na utíkání a vyloudili za sebou maršalka polního s tím malým počtem rejtharstva; kterýžto nevěda o záloze, nýbrž nadál se, že kozáci strachem coufají nazpátek, dorážel na ně tak dlouho, až ho oni přivedli k lesu tomu, v němž Bukvoj i Dampír s celou silou svou skrytý naň očekával.*“¹⁴⁷

Tedy rychlost, dobrá organizovanost a jak píše Henryk Wisner, neobyčejná zuřivost v boji,¹⁴⁸ byly důvodem mnohých úspěchů lisovčíků.

¹⁴⁴ WÓJCIK, Zbigniew. *Wojny kozackie w dawnej Polsce*, str. 61

¹⁴⁵ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*, str. 156-157

¹⁴⁶ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*, str. 153

¹⁴⁷ *Pavla skály ze Zhoře Historie česká*, IV. vyd. Karel Tieftrunk 1868, str. 78

¹⁴⁸ WISNER, Henryk. *Lisowczycy* str. 153

2.3 Aleksander Józef Lisowski a vznik lisovčků

Když Mars zbrojil vojáky
V dobách moskevské války
Byl za Zygmunta Třetího,
Krále, Pána dnešního
Muž jeden srdce velikého
Józef Lisowski bylo jeho jméno,
Které je po veškerém světě známo.¹⁴⁹

Rodina Aleksandra Józefa Lisowského pocházela z nevýznamného rodu Lisowskich, jenž původně sídlil ve východním Prusku a později na Litvě, kde jeho rodina vlastnila v Chełmińském vojvodství ves Lisowo.¹⁵⁰

Otec Aleksandra Józefa, Jan, se oženil a usadil na Litvě, kde vlastnil dvě vesnice, Krakoszyn a Wołki.¹⁵¹ Šlo o majetky, které mohly zajistit Lisowskému slušný život, avšak jistě nemohly zajistit bezstarostnou budoucnost devíti synům a třem dcerám, kteří vzešli ze svazku Jana Lisowského a jeho manželky, Anny Szumkówny. Nesnadný osud mladších synů drobné šlechty způsoboval, že služba v armádě představovala jeden z mála způsobů, jak získat nejen obživu, ale pokud by se na ně usmálo štěstí, i bohatství a slávu. Aleksander Józef Lisowski se narodil někdy mezi léty 1575-1580, přičemž jeho dětství není nic známo, víme až o jeho účasti v polských jednotkách Michala Chrabrého, knížete valašského, sedmihradského a moldavského, jemuž sloužil zřejmě do září 1600, kdy s ním Polsko vstoupilo do války.

Po porážce Michala Chrabrého přešel na službu kamenieckého starosty Jana Potockého.¹⁵²

Zde mladý voják Aleksander Józef Lisowski získal první praxi „Martovy školy“, vždyť moldavského tažení se účastnil výkvět tehdejšího vojenského umění, jako například Stanisław

¹⁴⁹ „Gdy Mars harce zwodził zbroiny, pod czasem Moskiewskiej wojny Był za Zygmunta Tzeciego, Krola Pana dzisiejszego prawie niezwycezonego. Maż ieden serca wielkiego. Josef Lisowski miał imie, Ktore powszem świecie słynie.“ Pieśni o lisowskich Kozakach albo pogrom Czechów i kalwinów przez lisowczyków r. 1620[online]. Rok 1620. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostupné z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3310/>

¹⁵⁰ Ks. Wojciecha Wijuka Kojalowicza herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli O klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają, str. 81

¹⁵¹ DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. Tom 1, str.14

¹⁵² WISNER, Henryk. *Lisowczycy*, str. 72-73

Żółkiewski, Konstanty Wiśniowiecki či Jan Karol Chodkiewicz, je tedy téměř jisté, že se již zde mladý Lisowski lecčemus přiučil.¹⁵³ Nevíme však, jakých bitev se Lisowski účastnil, není ani známa přesná doba, jakou na jihovýchodě strávil. Lisowski se po skončení moldavské kampaně účastnil bojů v Livonsku. Zde bojoval Zygmunta III. Waza o území, které se v *pacta conventa* zavázal opět získat pro Rzeczpospolitou a kterou nyní drželo Švédsko. Jak jsem již zmínil, mezi Rzeczpospolitou a Švédskem probíhaly od roku 1600 boje týkající se dynastických sporů mezi polskou a švédskou větví Vasovců. Strýc Zygmunta III., Karel Vasa, připravil svého synovce v roce 1599 o trůn, s jehož ztrátou se Zygmunta III. nehodlal smířit. Aleksander Józef Lisowski bojoval během tzv. II. Polsko-švédské války v jedné z rot Szczęsnego Niewiaromskiego, ovšem není známo od kdy, ani ve kterém. Henryk Wisner se domnívá, že snad přišel s oddíly z Moldavska v červnu 1601, když velký litevský hetman Krzysztof „Piorun“ Radziwiłł obléhal Kokenhausen.¹⁵⁴

Oddíly Szczęsného Niewiaromského se vyznamenaly především v bitvě u Bílého Kamene, která se odehrála 25. září 1604, kdy armáda Jana Karola Chodkiewicze porazila Švédy, přičemž ztráty Rzeczpospolity činily pouhých 81 padlých z původních 2400 vojáků a Švédské zhruba 3000 padlých ze 7000.¹⁵⁵ Wojciech Wijuk Kojalowicz ve svém herbáři uvádí, že Aleksander Józef Lisowski byl již během bitvy u Bílého Kamene husarským poručíkem v oddílu Szczęsného Niewiaromského.¹⁵⁶

Tohoto velkého vítězství však Jan Karol Chodkiewicz nemohl plně využít. Příčinou se stal nedostatek peněz na žold pro vojáky, který způsobil, že v prosinci 1604 většina vojáků vypověděla Chodkiewiczowi službu, načež se stáhli na Litvu, kde neplacené jednotky rabovaly a dokonce založily tzv. konfederaci. Jan Karol Chodkiewicz však tuto konfederaci nevnímal jako nezpochybnitelné právo vojáků na neposlušnost vzhledem k faktu, že jim již dlouhou dobu nebyl vyplacen žold, nýbrž jako vzpouru, za jejíhož původce označil právě Józefa Aleksandra Lisowského: „*On je příčinou této konfederace, on k jejímu procesu se přičinil a na Litvu ji přivedl, jeho je to vina, že se rozešli*“¹⁵⁷

¹⁵³ DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. Tom 1, str. 19-20

¹⁵⁴ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*, str. 74

¹⁵⁵ HERBST, Stanisław. *Wojna inflancka, 1603—1604* in.: *Studia historica: w 35-lecie pracy nauk. Henryka Łowmianskiego*. Oprac. A. Gieysztor — Warszawa 1958, str. 304-305

¹⁵⁶ Ks. Wojciecha Wijuka Kojalowicza herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli O klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają, str. 81

¹⁵⁷ KORZON, Tadeusz. *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, str.142

Za tento čin byl Lisowski potrestán tzv. infamií, tedy ztrátou cti.¹⁵⁸ Není jasné, zdali byl odsouzen na popud samotného Jana Karola Chodkiewicze, ani kdy k onomu odsouzení došlo. Víme o něm z usnesení valného korunního sejmu z roku 1611, kdy byl Lisowski osvobozen.¹⁵⁹

Nedlouho poté se *infamis* Lisowski přidal k rokoši Zebrzydowského, na první pohled podobnému hnutí, jakého se před nedávnem účastnil. Není se tedy čemu divit, že řada vojáků vracejících se z Livonska se nyní přidala na stranu rokošanů, kteří hlásali nápravu poměrů v Rzeczpospolitě. Tak zvaný Rokoš Zebrzydowského z let 1606-1609 pod vedením krakovského a lublinského vojvody a velkého korunního maršálka Mikołaja Zebrzydowskiego, byl projevem nesouhlasu značné části polské šlechty s dosavadní politikou krále Zygmunta III. králi vytýkali mj., že neobsazoval uvolněné úřady, že se obklopoval cizinci a jezuiti, nerespektoval práva a svobody, k jejichž ochraně se zavázal, že stále nezískal pro Rzeczpospolitou Estonsko, nebo také to, že se oženil se sestrou své zesnulé manželky, Konstancií Habsburskou.¹⁶⁰ Rokošané sice věděli co je ve státě špatně, ovšem neměli plán, jak to napravit. Rokoš tedy nakonec neskončil prohrou konfederátů kvůli porážce, jíž utrpěli od rojalistů v bitvě u Guzova roku 1607, ale spíše kvůli nedostatečné koncepci nápravy problémů ve státě. Během rokoše se 5. srpna roku 1606 na sjezdu v Lublinu objevuje Aleksander Józef Lisowski spolu s jakýmsi kozáckým oddílem¹⁶¹. Poté již nemáme o Lisowském žádné zprávy a objevuje se až v Moskevsku na službě Lžidimitrije.

2.3.1 Ve službách Lžidimitrije

Zygmunt III. psal senátorům v únoru roku 1604: „*Objevil se ve státech našich člověk.*“¹⁶²

¹⁵⁸ V polském prostředí šlo v praxi o pozbytí práv na držení majetku a práv občanských, kdy nejen, že se odsouzený nemohl účastnit např. zasedání sejmu, ale mohl být i beztrestně zabit.

¹⁵⁹ Constitucie Seymu Walnego Koronnego, w Warszawie Roku 1611, Dnia dziewiatego Listopada. PRAWA, Konstytucje Y Przywileje Krolestwa Polskiego Y Wielkiego Xięstwa Litewskiego Y Wszystkich Prowincyi Należących Na Walnych Seymach Koronnych Od Seymu Wislickiego Roku Pańskiego 1347 Aż Do Ostatniego Seymu Uchwalone. Sv.2, str. 241

¹⁶⁰ Srov. WISNER, Henryk. *Zygmunt III Waza*, str. 84-89

¹⁶¹ Zjazd pod Lublinem 1606. Akta rokoszowe Zebrzydowskiego z czasów Zygmunta III prowadzone do Roku 1609 dołączone szczegóły dotyczące kanclerza Jana Stefana Zamojskiego Króla Stefana Batorego aż do śmierci Władysława IV [online] Rok 1606. Wielkopolska biblioteka cyfrowa [cit 20.6.2016]. Dostupné z: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=215419&from=FBC>.

¹⁶² „*Pokazał się w państwach naszych człowiek.*“ WISNER, Henryk. *Zygmunt III Waza*, str.108

„Téhož roku objevil se Dimitrij, syn moskevského cara Ivana, co mu Tyran říkali, u knížete Adama Wiśniowieckého v Brahinu, který zvláštními způsoby z tyranských rukou Borise Godunova utekl“¹⁶³ Tímto člověkem byl, jak on sám tvrdil, Dimitrij Ivanovič z rodu Rurikovců. Kým byl doopravdy je těžké s jistotou říci, předpokládá se však, že šlo o zběhlého mnicha, Grigorie Otrepjeva. Předně je však třeba říci, že polské elity, jež se doslechly o zázračně zachráněném carevičovi, jeho tvrzením o tom, že je Ivanův syn, nevěřily. Již v polovině roku 1603 se tento člověk objevil u dvora Adama Wiśniowieckého, který vzápětí o tomto zvláštním člověku informoval krále.¹⁶⁴ Zygmunta III. čekalo osudové rozhodnutí, které mělo ovlivnit celou východní Evropu a které se týkalo otázky, zdali podpořit, či nepodpořit úsilí „Dimitrije“ o zisk *čapky monomacha*.

Pro intervenci byly hlavní tyto důvody: Boris Godunov, nový car, jehož si zvolili bojaři, vedl politiku sbližování se Švédskem. Největší provokací pro Zygmunta III. byl však fakt, že v Ugliči, tedy městě, kde měl Dimitrij v epileptickém záchvatu padnout sám na nůž, hostil Godunov Gustava Vasu, syna Erika XIV, který měl na švédský trůn po otci větší právo,¹⁶⁵ nežli samotný Zygmunta.¹⁶⁶ Jak jsem již zmínil výše, Zygmunta prahnul po švédské koruně, jejíž zisk se zdál, vzhledem k neúspěšné válce s Karlem Sundermanským, v nedohlednu. Boris Godunov se potýkal s řadou problémů, jaké mu způsobovaly hladomor a selské bouře. Za těchto nešťastných okolností řada prostých Moskvanů věřila, že zemřelý syn Ivana IV., Dimitrij zázračně přežil a celou zemi zachránil. Zygmuntovi se tak naskytla příležitost tohoto člověka, který se vydával za carova syna využít ve svůj prospěch, kdy jej chtěli nastrčit v Moskvě jako loutku a skrze něj vládnout.

Proti použití Lžidimitrije stály dva zásadní faktory: Řada polských elit byla zásadně proti,¹⁶⁷ jelikož válka v Livonsku se Švédskem nespěla ke zdárnému konci, ba spíše naopak. Druhým důvodem, proč do tohoto riskantního dobrodružství nejít, byl fakt, že král Zygmunta uzavřel 17. ledna roku 1602 mír s Moskvou, což neznamenovalo jen případnou diskreditaci Zygmunta, ale také riziko, že pokud by se nepodařilo Lžidimitrije dosadit na moskevský trůn, tak by Godunov neváhal a proti oslabené, v pět let trvající válce se Švédskem angažované Rzeczpospolitě vojensky zasáhnout.

¹⁶³ MASKIEWICZ, Samuel. *Pamiętniki Samuela Maskiewicza początek swój biorę od roku 1594 w lata po sobie idące*, str. 2

¹⁶⁴ HIRSCHBERG, Aleksander. *Dymitr Samozwaniec*, str. 22

¹⁶⁵ Tamtéž str. 156

¹⁶⁶ Otec Zygmunta III., Jan III. Vasa, totiž svrhnul svého staršího bratra Erika XIV v roce 1568. WISNER, Henryk. *Zygmunt III Waza*, str. 8

¹⁶⁷ Proti byli například Janusz Ostrogski, Jan Zamoyski či Stanisław Żółkiewski. WISNER, Henryk. *Zygmunt III Waza*, str. 108

Zygmunt III. tedy stál na rozcestí mezi dvěma protichůdnými principy. *Pacta servanda sunt*¹⁶⁸ nebo *salus rei publicae suprema lex este?*¹⁶⁹ Král Zygmunt se nakonec rozhodl obejít princip první, přičemž vyšel vstříc principu druhému.

Ačkoliv přímo polsko-litevský stát do této záležitosti zprvu oficiálně nevstoupil, dal Zygmunt k akci tajný souhlas a pověřil sandoměřského vojvodu Jerzego Mniszcha, aby celou akci zaštitil.¹⁷⁰ Zajímavé je, že celá výprava dohromady čítala ne více než 2.500 vojáků.¹⁷¹ Nutno také zmínit, že se rozhodně nejednalo o výkvět polské armády, nýbrž o směsku nejružnějších dobrodruhů a žoldáků, často budoucích lisovčků, jejichž účast se později stane v polských akcích v Rusku zvykem. A právě této hrstce dobrodruhů (v porovnání s velikostí ruského státu) svěřil Zygmunt III. osud své východní politiky. Okolnosti však útočícím přály, 23. dubna totiž Boris Godunov náhle zemřel a jeho nedospělý syn Fjodor byl několik dní po otcově smrti zabit.¹⁷²

Moskevský lid ve Lžidimitrijovi skutečně viděl syna cara Ivana. Nebylo to snad způsobeno jeho osobními zásluhami či schopnostmi. Důvodem byl prostý fakt, že se moskevský stát nacházel již několik let v krizi, která nebyla způsobená vymřením dynastie Rurikovců, nýbrž zmíněným hladomorem způsobeným strašlivou neúrodou v roce 1601. Řada selských povstání, která vzápětí vypukla, tak vytvořila prostor pro přijetí člověka, který snad byl potomkem dynastie, jež od nepaměti zajišťovala boží přízeň, o níž ruský národ spolu s koncem její vlády přišel. Ačkoliv byl Lžidimitrij přijat nižšími vrstvami, část elit jej za cara nepřijala.

Svědčit o tom může tajná mise Ivana Bezobrazova, který počátkem ledna roku 1606 jel do Polska za Zygmuntem III. s informací, že bojaři jsou připraveni svrhnout falešného Dimitrije a trůn předat princí Władysławowi, synovi Zygmunta III. Problémem vlády Lžidimitrije v Moskvě spočíval v tom, že se obklopoval Poláky, což způsobovalo značnou nechuť Moskvanů vůči němu. V noci z 26. na 27. května vypuklo v Moskvě povstání, při němž byl Lžidimitrij I. zavražděn a následně vypálen z děla, směrem na západ „odkud přišel“. Následně byl carem zvolen Vasil IV. Šujský.

¹⁶⁸ Smlouvy se musejí dodržovat

¹⁶⁹ Nejvyšším právem má být blaho Rzeczpospolity

¹⁷⁰ Král Mniszchowi odpustil částku, kterou dlužil státu a povolil mu verbovat vojáky a Lžidimitrijovi věnoval pamětní medaili se svým portrétem. WISNER, Henryk. *Lisowczycy* str.86

¹⁷¹ HIRSCHBERG, Aleksander. *Dymitr Samozwaniec*, str. 70

¹⁷² WISNER, Henryk. *Lisowczycy*, str. 89

Na dvoře Jerzego Mniszcha se tou dobou objevil „zázračně zachráněný car Dimitrij“. Byl však rychle odhalen, ovšem poté se začali objevovat další, až se nakonec v červenci roku 1607 objevil ve Starodubu ten, v jehož službách budou sloužit lisovčici.

Tentokrát si již byli všichni naprosto jistí, že se ani v případě Lžidimitrije, který se objevil ve Starodubu, nejedná o syna Ivana IV., ani o přechozího Lžidimitrije. Samuel Maskiewicz o něm píše následovně: „*że był to hrubián veliký, zvyků ošklivých, jistý si byl v řečech ohavných...*“¹⁷³. Zajímavá je také zmínka od Stanisława Żółkiewského: „*a v tom, druhý šarlatán ve Starodubu se objevil a prvním v ničem (kromě toho, že byl také člověkem) nebyl podobný.*“¹⁷⁴ Maurycy Dzieduszycki v 19. Století napíše, že: „*Ale i kdyby ten [Lžidimitrij I.] byl pravým Dimitrijem, tak druhý, co jej nahradil, byl nepochybně podvodníkem.*“¹⁷⁵

I přes všeobecnou známost faktu, že tentokrát se již jistě jedná o podvodníka, Lžidimitrij přesto uspěl. Kolem Lžidimitrije II. se formovaly nejružnější skupiny, ať už to byli odpůrci nového cara, Vasila Šujského, jehož pozice na trůnu nebyla příliš pevná, selské obyvatelstvo, které jeho opětové zázračné záchraně opravdu věřilo, početná skupina polských, litevských či moskevských dobrodruhů¹⁷⁶ a nesmíme ani zapomínat na řadu lidí z okolí Lžidimitrije I., jež se nechtěli vzdát svého původního cíle, a sice, získat nějaké významnější postavení v rámci moskevského státu.¹⁷⁷

Mezi lidmi kolem Lžidimitrije II. byl i Aleksander Józef Lisowski, který velel jedné rotě, tedy zhruba 100 vojákům lehké jízdy.¹⁷⁸ Již na podzim roku 1607 disponoval Lžidimitrij II. dostatečnými silami na to, aby mohl táhnout ze Starodubu směrem na východ, kde obsadil Karačev a poté dobyl ves Tušino u Moskvy, která je nyní její součástí.¹⁷⁹ V Tušinu po celou dobu, až do útoku Zygmunta III. na Smoleňsk v roce 1609 Lžidimitrij II. sídlil, proto je Lžidimitrij II. uváděn jako „Tušínský vor“, tedy Tušínský zloděj.

¹⁷³ „*że był chłop grubian wielki, obyczajów brzydkich, bezpieczny w mowach plugawych*“ MASKIEWICZ, Samuel. *Pamiętniki Samuela Maskiewicza początek swój biorą od roku 1594 w lata po sobie idące*, str. 20

¹⁷⁴ ŻÓŁKIEWSKI, Stanisław. *Historia wojny moskiewskiej aż do opanowania Smoleńska* str. 12

¹⁷⁵ „*Ale jeżeli ten był nawet prawdziwym Dymitrem, to drugi, co jego miejsce zastąpił, niezawodnie był fałszerzem*„DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. Tom 1., str. 34

¹⁷⁶ Z nichž významní byli právě vojáci, kteří byli součástí konfederací či rokoše, jelikož v krizi moskevského státu spatřovali šanci jak se případně obohatit

¹⁷⁷ Například Maryna Mnischówna, dcera Jerzego Mniszka, která se provdala za Lžidimitrije I., svého „zázračně zachráněného“ manžela zprvu nepoznala a ani poznat nechtěla, ovšem po krátkém vyjednávání zvítězila nejspíše touha po moci a nakonec jej rozpoznala.

¹⁷⁸ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*. str. 95

¹⁷⁹ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*, str. 95

Koncem roku 1607 a začátkem roku 1608 se Lisowskému podařilo pro Lžidimitrije II. naverbovat několik set donských kozáků, za což byl odměněn hetmanstvím, kdy Dzieduszycki nejspíše myslí, že se stal plukovníkem.¹⁸⁰

Lisowski bojoval ve službách Lžidimitrije II. v podstatě partyzánským způsobem. Se svým oddílem hlídal cesty, přepadal cizí armády a sváděl menší bitky s moskevskými jednotkami. Tušínská vojevůdci totiž zjistili, že nebude snadné dobýt Moskvu a zbavit Vasila Šujského vlády, proto se rozhodli, že městu zablokují přístupové cesty a nechají ho tak vyhladovět. Dosahoval však i větších vítězství, na jaře roku 1608 porazil Ivana Chovanského a Zachara Lapunova v bitvě u Zarájsku a později obsadil Michajlov.¹⁸¹

Význam Lisowského v této době rostl. Dokázal vyhrávat bitvy s početnějšími nepřáteli, převážně díky mistrně prováděnému kozáckému způsobu boje a podle *Nowin z Moskwy* měl v této době velet až 5000 vojákům, což by činilo téměř čtvrtinu vojsk, jimiž Lžidimitrij II. disponoval.¹⁸² Především však získal pozici jednoho z hlavních lidí ve Lžidimitrijově táboře, 17. září roku 1608 byl jedním ze čtyř lidí, kteří byli posláni do Moskvy, aby vyjednávali s Vasilem Šujským.¹⁸³

¹⁸⁰ DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. Tom 1., str. 39

¹⁸¹ Tamtéž, str.40

¹⁸² Nowiny z Moskwy, jako król polski, będąc z wojskiem w Moskwie, posły swoje posyła. [online]. Rok 1609. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostupné z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3020/>

¹⁸³ Tamtéž

2.3.1 Ve službách krále a návrat do Rzeczypospolity

V této době se již schylovalo ke konci jak Vasila Šujského, tak i Lžidimitrije II. V roce 1609 se Zygmunť nakonec rozhodl využít slabosti moskevského státu a oblehl Smoleňsk.¹⁸⁴ Zároveň tím chtěl převzít iniciativu z rukou nestálého Lžidimitrije II., který stále nedokázal Šujského definitivně porazit, a navíc existovaly důkazy, že hodlá po poražení Šujského zaútočit i na Rzeczypospolitu.¹⁸⁵ Po tomto zahájení válek s Moskevskem Zygmunť nabídl vojákům bojujícím za Lžidimitrije, aby přešli do jeho služeb. To byl v podstatě konec Lžidimitrije, kterého jeho vojáci začali hromadně opouštět. Stanisław Żółkiewski o necelý rok později porazil v jednom z největších vítězství armádu Šujského u Kłuszyna a jeho vojáci obsadili Moskvu.¹⁸⁶ Vasilij Šujskij a jeho bratr Dimitrij byli po této porážce zajati bojary a následně předáni Zygmunťovi. Zdálo se tedy, že Zygmunť dosáhl úplného vítězství a teď mu stačí pouze uklidnit situaci v Moskevsku a může směle vytáhnout pro Švédskou korunu. Opak byl pravdou. Slovo „Polák“ se v této době stalo v Moskvě doslova sprostým slovem. Odpor vůči zničením, kterých se zde dopustil i Alexander Lisowski zvedl obrovskou vlnu nenávisti, která paradoxně umožnila Moskvě se konsolidovat. Bojaři již nechťeli za Krále prince Władysława, chtěli někoho, kdo „Poláky“ vyžene a nastolí mír. Dalším „zázračně zachráněným“ Lžidimitrijům již nikdo nevěřil, ostatně i je vnímali po právu jako polské loutky. Jak napsal Wacław Sobieski: *„Bylo již pozdě. Příliš mnoho krve bylo prolito.“*¹⁸⁷ Bojaři si zvolili za cara jednoho z nich, Michaila Romanova, který tím, že si nasadil čapku monomacha, ukončil nejen velkou smutu, ale i naděje Rzeczypospolity na rozšíření Rzeczypospolity o další národ.

Zygmunť III. se však odmítal s prohrou smířit. Vždyť vítězství měl ještě před krátkou chvílí na dosah ruky. V této situaci se mu hodili lidé, jako Aleksander Lisowski, kteří byli ochotni bojovat i bez žoldu, na nějž Rzeczypospolita po vyčerpávajících válkách neměla peníze. Cílem bylo škodit, pálit a vraždit, buď aby tato zničení destabilizovala vládu Romanovce, anebo jej alespoň přinutila podepsat výhodný mír. V této době a za tímto účelem tedy vznikají lisovčici. Lisovčici teď bojovali především se soukromými armádami bojarů, především s Dimitrijem Požarským, který již delší dobu stál v čele odboje proti agresí, již můžeme nazvat polskou.

¹⁸⁴ SOBIESKI, Wacław. *Żółkiewski na Kremlu*, str.47

¹⁸⁵ SOBIESKI, Wacław. *Zabiegi Dymitra Samozwańca o koronę polską*. Passim

¹⁸⁶ Tamtéž, str. 110-112

¹⁸⁷ „Ale było już za późno. Za dużo polało się krwi“ SOBIESKI, Wacław. *Żółkiewski na Kremlu*. str.271

Jejich akce ještě prohloubila nenávist, jakou Moskvané k Polákům chovali. Plukovník Lisowski však 21. září 1616 zemřel a místo něj nastoupil jako plukovník Krzysztof Chodkiewicz¹⁸⁸ Po smrti Lisowského jsou však zprávy o lisovčících velice řídké a snad se objevují během poledního pokusu prince Władysława o tažení na Moskvu, který se však nepovedl, a tak zde princovy jednotky, mezi nimiž byli i kozáci slavného Piotra Sahajdačného, působily další zničení, kterým si snažil Vasovec vynutit podepsání co nejvýhodnějšího míru, k němuž nakonec skutečně v Dywilně, na jehož základě získala Rzeczpospolita především Smoleňsko a oblast kolem Černihivu.

Po uzavření míru se začali do Rzeczpospolity vracet vojáci, kteří se právem i neprávem domáhali žoldu. Vznikaly konfederace ve Lvově, Brest-litevsku i Bydgošči. Sejm proto vyhlásil výběr trojnásobných daní oproti normálu, a když to nestačilo, tak dokonce šestinásobných. Peníze nebyly, jelikož výběr daní byl v Rzeczpospolitě procesem velice zdlouhavým a celou zemi doslova zatopili konfederáti. Tato válka, jež v podstatě byla osobní intervencí Zygmunta a katolického kléru, který jí propagoval jako válku svatou, stála Rzeczpospolitu příliš mnoho.¹⁸⁹ Vystala tedy otázka co s vojáky, kteří si začali ve své domovině počínat stejně jako v Moskevsku, což bylo pro obyvatele Rzeczpospolity nesnesitelné. Částečné řešení nabídl tajný císařský posel Petr Fuchs, který nabídl, že část těchto vojáků zverbuje pro císaře. Ještě před službou u císaře, se však lisovčící měli zúčastnit akce za žold György Drugetha de Hommonaie, který byl v exilu v Rzeczpospolitě a hodlal se s pomocí lisovčίκů vrátit zpět domů.

¹⁸⁸ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*, str. 140-150

¹⁸⁹ Srov. JASIENNICA, Paweł. *Rzeczpospolita obojga narodów*, str. 301-303

3. Bitva u Humenného

„V Uhrách čtyři neděle byli. Když přišla zpráva do Vídně, ve stejný den v noci nepřítel utekl. Toto odlákání, tato velká služba nemá porovnání.“¹⁹⁰

Bitva u Humenného působí jako jakési intermezzo mezi působením lisovčků v Moskvě a ve službách Ferdinanda II. Nejen z tohoto důvodu, ale také kvůli významu, jaký snad tato bitva měla, jí proto věnuji zvláštní kapitolu. Význam bitvy u Humenného, která se odehrála počátkem listopadu 1619, je jedním z nejspornějších témat lisovského diskursu. Na první pohled se jedná o poměrně nevýznamnou epizodu počátků třicetileté války, odehrávající se na periferii hlavních událostí. Na pohled druhý se však jedná o událost, která se stala nejen determinantem jejího průběhu, ale také prvkem, který prodloužil celý konflikt o téměř třicet let. Julian Ursyn Niemcewicz jako první označil bitvu u Humenného za tzv. první záchranu Vídně,¹⁹¹ jde tedy o událost, která je polskou historiografií tradičně vnímána jako nesmírně důležitá, pro následný vývoj celé války. Důležitost této bitvy pro osud císařství podtrhuje řada historiků, kteří se bitvou přímo zabývali, např. Adam Szelągowski,¹⁹² Ferdynand Kudelka,¹⁹³ či Adam Kersten.¹⁹⁴

Zajímavá je změna názoru Henryka Wisnera, který ve vydání knihy *Lisowczycy* z roku 1975¹⁹⁵ tuto bitvu považuje za obrat celé situace stejně jako výše zmínění badatelé, ovšem ve vydání z roku 2013¹⁹⁶ má již jiný názor, a sice že Gábor Bethlen skutečně obléhání Vídně přerušil 4. prosince 1619, ovšem neučinil tak kvůli porážce Gyorgy Rákocziho u Humenného, nýbrž kvůli nemoci, jež se objevila v českých oddílech.¹⁹⁷ Soudí tak na základě *Nowin Pewnych z Rakus*, kde se přesně píše, že: „[Bethlen] Božskou spravedlnost na pomoc Ferdinandově nevinnosti pálivě pocítil... a o nákaze morové vojsko české vespolek s jeho oddíly spojenými... od Vídně odtáhl.“¹⁹⁸

¹⁹⁰ DEMBOŹECKI, Wojciech. *Pamiętniki o lisowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str. 20

¹⁹¹ NIEMCEWICZ, Julian Ursyn. *Zbiór pamiętników o dawney Polsce* T1, str. 241

¹⁹² Szelągowski, A., Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego, (Sprawa północna w wiekach XVI i XVII, cz. 2), Lwów 1904, s. 101, 112-118, 121-124, 144

¹⁹³ Kudelka, F., Bitwa pod Humiennem, „Przegląd Powszechny” 1902, t. LXXXV, s. 187- 199

¹⁹⁴ Kersen, A. *Odsiecz wiedeńska 1619 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 10, cz.2

¹⁹⁵ WISNER, Henryk. *Lisowczycy* 1975

¹⁹⁶ WISNER, Henryk. *Lisowczycy* 2013

¹⁹⁷ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*, str.174

¹⁹⁸ Nowiny pewne z Rakus Dnia wczorayszego, to iest, 12. Stycznia od posłań Cesarskiego, przez Krakow iadacego, przyniesione z Wiednia, de data pierwszego dnia Stycznia, 1620 [online]. Rok 1620. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostupné z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3290/>

Je samozřejmě otázkou, nakolik se dá tomuto pamfletu věřit, stejně tak zda se k přerušení obléhání nepřičinily oba faktory, ostatně ani sami lisovčíci takovýto význam bitvě nepřikládali, jinak by se tím jejich plukovník zcela jistě nezapomněl pochlubit v únoru 1620 císaři. Jarosz Kleczkowski na audienci u císaře vyprávěl o bitvě jako o naprosto obyčejné srážce, přičemž v ostatních záležitostech význam lisovčků značně přeháněl. Wojciech Dembołęcki však bitvu u Humenného s přerušením obléhání Vídně jasně spojuje.¹⁹⁹

Díky snahám Ferdinandových agentů, Stanisław Żółkiewski skutečně poslal dvě výpravy lisovčků do Uher. První z těchto výprav není v pramenech dobře popsána a většina monografií ani syntéz ji tudíž nezmiňuje, avšak Adam Kersten se domnívá, že nastala někdy mezi 20. a 30. říjnem roku 1619 a organizoval ji již zmíněný György Drugeth de Homonnai. Soudí tak podle zachovaného dopisu od neznámého autora, který píše, že: „*O lisovčících povídají, že byli pobiti*“.²⁰⁰

Druhou výpravu inicioval taktéž de Homonnai. Veleli jí tři velitelé, u nichž nelze popsat velikost jejich kompetencí. Šlo o již zmíněného Györgyho Homonnaie, Adama Lipského²⁰¹ a Walentego Rogawského, jemuž byl v té době potvrzen post plukovníka. Tato malá armáda, která podle Dembołęckého²⁰² čítala na 2200 lisovčků, porazila vojsko György Rákocziho, jež mělo k dispozici podle Ferdynanda Kudelky²⁰³ kolem 2500 těžké a lehké jízdy a 2000 pěchoty v bitvě u Humenného. Význam vítězství nad vojsky Rákocziho tedy může spočívat ve faktu, že Rákoczi táhl na pomoc Gáboru Bethlenovi, který v té době obléhal spolu s Thurnem vyhladovělou Vídeň. Pokud přijmeme názor starší polské historiografie, tak můžeme soudit, že právě kvůli nedoražení posíl nakonec obléhání Vídně vzdal.

Krátce po bitvě došlo mezi lisovčíky k rozkolu. Walenty Rogawski byl sesazen z postu plukovníka, jak píše Dzieduszycki: „*mnoho z nich nemohlo snést přísného a příliš výbušného... Rogawského*“.²⁰⁴ Došlo tedy k volbě nového plukovníka ke sporu, kdo bude novým plukovníkem, ale také kam po bitvě vyrazit, zda táhnout do Slezska, Rakouska, zůstat v Horních Uhrách, jak si přál Homonnai, či se vrátit do Polska.²⁰⁵ Mezi kandidáty na plukovníka byli rotmistři Jarosz Kleczkowski, Stanisław Jędrzejowski, Idzi Kalinowski,

¹⁹⁹ DEMBOŁĘCKI, Wojciech., *Przewagi elearów polskich, co ich niekdyś elearami zwano*, str. 18

²⁰⁰ KERSTEN, Adam. *Odsiecz wiedeńska 1619 r. in.: Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. 10 (1964), cz. 2, str.65-68

²⁰¹ Bratr Vicekancléře koruny Andrzeje Lipského

²⁰² DEMBOŁĘCKI, Wojciech., *Przewagi elearów polskich, co ich niekdyś elearami zwano*

²⁰³ KUDELKA, Ferdynand. *Bitwa pod humiennem 1620 in.: Przegląd powszechny*, t. LXXXV, roč. 1909

²⁰⁴ DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. Tom 1, str.211

²⁰⁵ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*, str.171

Adam Lipski a také svržený Walenty Rogawski měl své přívržence. Jen s obtížemi se u Košic dohodli, že „delegátem Jeho královské milosti krále“ se stane Adam Lipski.²⁰⁶ I přes tuto volbu byl však Lipski záhy svržen a lisovčáci se rozpadli na čtyři mezi sebou rozhádané frakce. Mezitím Gyorgy Rákoczi přeskupoval své síly a pod dojmem této hrozby, kterou by rozhádaní lisovčáci snad nemuseli zvládnout, se všechny frakce přesunuly do Polska ke Krosnu. Důvodem spojení u Krosna bylo vyplacení zbytku žoldu od Drugetha Homonnaie.²⁰⁷

²⁰⁶ DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. Tom 1., str. 212

²⁰⁷ Tamtéž, str. 213-215

3. Na cestě do Vídně

4.1 Okolnosti přechodu lisovčků na císařskou službu

Návrat lisovčků do Polska byl provázen obavami, aby zde neloupili stejně jako v Sedmihradsku, odkud si, jak píše Szymon Starowolski, přivezli lisovčáci bohatou kořist.²⁰⁸

Tyto obavy se ostatně naplnily, pro lisovčáky bylo loupení o to jednodušší, že v zemi nebylo vojsko, které by jejich plenění zabránilo, jelikož nejbližší polské vojenské síly hlídaly jihovýchodní hranici před Osmany, Tatary či před případným Bethlenovým vpádem.

Řada stížností na chování lisovčků v Podkarpátí a v Malopolsku se přičinila k opětovnému řešení otázky, jak se zbavit těchto „*kup swawolnych*“, jak byly nazývány skupiny neposlušných vojáků škodících na určitém území.²⁰⁹

Jedním z možných řešení, které však bylo z neznámých příčin realizováno pouze v malé míře, bylo integrovat část lisovčků do tzv. vojsk kwarcianych, jak psal velký korunní hetman Stanisław Żółkiewski polnímu korunnímu hetmanovi Stanisławovi Koniecpolskému 20. prosince 1619:

*„Aby ke konfederacím nedošlo...za hotovost lze naverbovat na příští čtvrtletí 2500 jízdy...že již lisovčáci byli z Uher vytlačeni, o to více potřebují tyto kraje sollicitam curam.“*²¹⁰

Jak tedy můžeme z dopisu vidět, počet jízdy, který plánoval Stanisław Żółkiewski naverbovat se víceméně shodoval s počtem lisovčků. Druhou možností bylo lisovčáky poslat do Rakouska za císařem, jak bylo ostatně plánováno již dříve, kde by pomáhali císařským v boji proti vzbouřeným poddaným.²¹¹

4.2 Příjezd do Polska

Lisovčáci se ze Sedmihradska vrátili do Polska 18., či 19. prosince.²¹² Jejich návrat byl provázen obavami, aby zde neloupili stejně jako v Sedmihradsku, odkud si, jak píše Szymon Starowolski, přivezli lisovčáci bohatou kořist.²¹³

²⁰⁸ STAROWOLSKI, Szymon. *Sarmatiae Bellatores* str. 271

²⁰⁹ V Krakově se 6. ledna sjela šlechta a projednávala otázky bezpečnosti ve státě, jejímž výsledkem byla řada poselstev především ke králi Zygmontovi III., arcibiskupovi Wawrzyćy Gembickému a velkému korunnímu hetmanovi Stanisławu Żółkiewskému, kde upozornili na plenění Podkarpátí lisovčáky a žádali nápravu. Celý obsah poselství je v. NIEMCEWICZ, Julian Ursyn. *Zbiór pamiętników o dawney Polsce* T.6 str. 282-289

²¹⁰ NIEMCEWICZ, Julian Ursyn. *Zbiór pamiętników o dawney Polsce* Tom 6, str. 297-298

²¹¹ WISNER, Henryk, *Lisowczycy*, str. 177-178

²¹² KERSTEN, Adam. *Odsiecz wiedeńska 1619 r.*, in.: *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. 10 (1964), cz. 2., str. 81

²¹³ STAROWOLSKI, Szymon. *Sarmatiae Bellatores* str. 271

Tyto obavy se ostatně naplnily. Pro lisovčíky bylo loupení o to jednodušší, že v zemi nebylo vojsko, které by jejich plenění zabránilo, jelikož nejbližší polské vojenské síly hlídaly jihovýchodní hranici před Osmany, Tatary a případným Bethlenovým vpádem.

Řada stížností, především ze strany malopolské šlechty²¹⁴ na chování lisovčků v Podkarpátí a v Malopolsku se přičinila k opětovnému řešení otázky, jak se zbavit těchto „*kup swawolnych*“.²¹⁵

Jedním z možných řešení, které však bylo z neznámých příčin realizováno pouze v malé míře, bylo integrovat část lisovčků do tzv. vojsk kwarcianych, jak psal velký korunní hetman Stanisław Żółkiewski polnímu korunnímu hetmanovi Stanisławovi Koniecpolskému 20. prosince 1619:

*„Aby ke konfederacím nedošlo... lze naverbovat na příští čtvrtletí 2500 jízdy...že již lisovčci byli z Uher vytlačeni, tím více potřebují tyto kraje sollicitam curam.“*²¹⁶

Jak můžeme z dopisu vidět, počet jízdy, který plánoval Stanisław Żółkiewski naverbovat se víceméně shodoval s počtem lisovčků. Druhou možností bylo lisovčíky poslat do Rakouska za císařem, jak bylo ostatně plánováno již dříve, kde by pomáhali císařským v boji proti vzbuřeným poddaným.²¹⁷

Není známo přesné znění dohody, na jejímž základě lisovčci přešli na císařskou službu a otázkou zůstává, zdali byla uzavřena již v Polsku, což je pravděpodobnější, jelikož ve Vídni, se již lisovčci domáhali zaplacení žoldu.

Dohoda o žoldu 50 zlatých měsíčně a nárok na kořist je však výsledkem až pozdějšího ujednání.

Ještě před cestou do Rakouska bylo ovšem pro lisovčíky nutné konsolidovat poměry a opět se sjednotit. Od Sedmihradské výpravy byli stále roztroušení na jihu Polska. Za tímto účelem se konaly dvě tzv. „*koła generalne*“.²¹⁸ První z nich se konalo v Żmigrodzie,²¹⁹ kde byl plukovníkem zvolen Jarosz Kleczkowski, muž „*osobité rozvahy a vzácně vídané odvahy*“.²²⁰

²¹⁴ V Krakově se 6. ledna sjela šlechta a projednávala otázky bezpečnosti ve státě, jejímž výsledkem byla řada poselstev především ke králi Zygmuntovi III., arcibiskupovi Wawrzyńcy Gembickému a velkému korunnímu hetmanovi Stanisławu Żółkiewskému, kde upozornili na plenění Podkarpátí lisovčíky a žádali nápravu. Celý obsah poselství je v Zbiór pamiętników T.6 str. 282-289

²¹⁵ Kupa swawolna bylo označení pro neposlušné vojáky, kteří se koncentrovali v oněch „kupách“.

²¹⁶ *Żeby do konfederacyi żołnierskich nieprzyszło... może się zaciągnąć, na tę przyszłą ćwierć 2500 koni żołnierzy.* Op. Cit. Dopisu v NIEMCEWICZ, Julian Ursyn. *Zbiór pamiętników o dawney Polsce*. Tom 6, str. 297-298

²¹⁷ WISNER, Henryk. *Lisowczycy* str. 177-178

²¹⁸ Koło generalne bylo v případě lisovčků jakýmsi všeobecným sjezdem sloužícím k poradám, volbám do funkcí, potrestání viníků etc. Uvádím polský ekvivalent, jenž

²¹⁹ Dnešní Nowy Żmigród, vesnice v podkarpatském vojvodství.

²²⁰ *Męża osobliwej rostopności i rzadko widzianej dzielności* DEMBOŁECKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str. 22

Druhé „*kolo generalne*“ se konalo v Bochni krátce poté a jeho prvotním motivem byli noví zájemci o službu u lisovčků, díky nimž se pluk rozrostl na zhruba 4000 mužů. V Bochni lisovčci potvrdili Jarosza Kleczkowského na pozici plukovníka, byli zvoleni noví vojenští úředníci a ustanoven kázeňský řád.²²¹ Dne 3. února 1620 vyrazili do Slezska kolem Będzina a později kolem Siewierza. Jejich cesta však nebyla tak bezproblémová, jak by se snad mohlo zdát. Výše zmíněné stížnosti na chování lisovčků v Malopolsku a Podkarpátí přinutily Stanisława Żółkiewského, aby jednal. Pověřil proto Stanisława Koniecpolského a Stanisława Lubomirského, aby lisovčiky silou zatlačili na Slezsko, urychlili tím jejich postup a omezili tak jejich rabování. Hlavním motivem však byla zřejmě neustálá hrozba ze strany Sedmihradska a Osmanské říše, kdy bylo pro Żółkiewského hlavní prioritou zajistit klid na jižní a jihovýchodní hranici státu. Malá část lisovčků byla pod tlakem jednotek Koniecpolského rozprášena, ústup na Slezsko byl živelný a provázely jej menší srážky, hlavní síly však úspěšně dojely do Slezska.²²²

4.3 Lisovčci ve Slezsku a na Moravě

Zde je třeba zmínit symbolickou událost, jíž historici věnující se problematice lisovčků shodně připisují mimořádný význam. Jde o proslov, který měl mít plukovník lisovčků, Jarosz Kleczkowski po překročení hranic Rzeczpospolity. Vyjádřil v něm hlubokou nechuť k nevděčnosti, jakou polský stát projevil lisovčkům, kteří bojovali, strádali a umírali za slávu Rzeczpospolity v Rusku a definitivně se tímto projevem se svou vlastí ve zlém rozešel.²²³

Ve své době vzniklo nepřeberné množství verzí tohoto proslovu, obsahují jej mnohá *silva rerum*, což by dokazovalo, jaký dojem na obyvatele Rzeczpospolity tento proslov udělal.²²⁴ Šlo tedy o jakési pomyslné překročení Rubikonu, po němž již není cesty zpět. Níže příkládám překlad pouze malého fragmentu proslovu ve verzi Maurycego Dzieduszyckého:

*Tak mnoho a pracovitě jsme na slávu naši pracovali a krev naši potokem nejednou prolili, rozšiřujíc jméno naše tak, že kde předtím o polském národu neslyšeli, tam je teď námi proslaven a v úctě a rozkvetlé slávě chován, čehož dosáhnuvše, nebylo nám doma přáno si oddechnout a jizvy spočítat.*²²⁵

²²¹ Tamtéž, str. 22

²²² MAGNUSZEWSKI, Władysław. *Z dziejów elearów polskich*, str.32

²²³ Plné znění v: DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. Tom 1., str. 225-228

²²⁴ LOLO, Radosław. *Rzeczpospolita wobec wojny trzydziestoletniej: Opinie i stanowiska szlachty polskiej (1618-1635)* str.66-67

²²⁵ *Tak wiele pracowicie na sławę robiwszy y krew swą haustem nie pojednokrć przelawszy rozszerzając imię soje tak że gdzie przedtym nesłychano o narodzie pol., teraz przez nas wsławiony, w poszanowaniu y ozdoby*

Ač lisovčáci Slezskem pouze projeli a zdrželi se zde nanejvýš několik málo dní, stihli, jak píše Adam Szelągowski, vyrabovat na 50 dvorů a vyloupit města Strumień a Skoczów.²²⁶ Jejich přítomnost ve Slezsku ostatně zaskočila Fridricha Falckého, který měl v té době v plánu odjet z Bernu přes Moravu do Vratislavi, a jeho okolí se obávalo, aby snad po cestě nepadl do rukou lisovčáků.²²⁷

V Brně od 30. ledna probíhal sněm, když došly zprávy o 3500 lisovčících, kteří vpadli do země.²²⁸ Zároveň 4. února přijel do Brna Friedrich Falcký, kde byl slavnostně uvítán. Moravský zemský hejtman Ladislav Velen ze Žerotína dal hned 7. února pokyn ke zřízení zemské hotovosti, která se měla sejít u Brna. Zprávy o hrůzném počínání lisovčáků však podnítily vznik řady dalších nařízení k chystání zemské hotovosti i v jiných částech Moravy. Například 8. února dal Fridrich Falcký pokyn kladskému hejtmanovi, aby také přichystal zemskou hotovost, zde však byl příčinou fakt, že měl od Moravanů v půlce února přijmout hold a šlo mu tedy spíše o zabezpečení vlastní osoby.²²⁹

Lisovčáci ani na Moravě nepřestali loupit. Projeli Valašským Meziříčím, Bystřicí pod Hostýnem a část jich zamířila k Brnu, kde jim nejspíše šlo skutečně o zmíněné zajetí krále. Došlo také k několika menším srážkám u Mikulova, Budišova nad Budišovkou a u Valašského Meziříčí. Někaké polské oddíly neustále pronikaly na Moravu až do května, je však těžké určit, zdali šlo ve všech případech skutečně o lisovčáky.²³⁰ Ještě počátkem července došlo ke střetu spojených moravsko-slezských a uherských oddílů s lisovčáky u Těšína, kteří byli tímto alespoň na nějaký čas z Moravy vytlačeni.

4.4 Jan Sarkander a lisovčáci

*Léta 1620. Den sv. Doroty přes Moravu jeli Poláši mimo Holešov a (ti) v Bystřici leželi a velmi veliké škody jsou zdelali; zámky, tvrže mnohé vybrali a vyloupali, v městech i v městečkách i ve všech veliké škody na tisíce tisíců jsou učinili a zdelali*²³¹

Z výše popsaného průjezdu lisovčáků Moravou je nejznámější epizodou nechvalně známé umučení Jana Sarkandera, které je spojováno právě s lisovčáky. Jak udává Holešovská

zakwitną sławie, czego dopiąwszy doma nam wytchnienia zabroniono, że i blizny swe liczyć... DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. Tom 1., str. 225

²²⁶ Szelągowski, A., Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego. str. 126

²²⁷ Tamtéž str. 126

²²⁸ MATĚJEK, František. *Morava za třicetileté války*, str. 19-20

²²⁹ KAMENÍČEK, František, *Zemské sněmy II*.

²³⁰ MATĚJEK, František. *Morava za třicetileté války*, str. 20

²³¹ KRONIKA holešovská : 1615-1645, str. 75-76

kronika, 5. února přepadli Meziříčí nad Bečvou a vyplnili Bystřici pod Hostýnem, statek a zámek Václava Bítovského z Bítova, který byl v Brně přítomen u holdování Friedrichovi Falckému. V Bystřici se lisovčáci zdrželi přes noc a další den vyrazili k Holešovu.²³²

Holešovský farář Jan Sarkander, se roku 1619 vypravil na pouť do Częstochowé. Učinil tak právě v době, kdy Michael Adolf hrabě Althan vyjednával u krále Zygmunta III. pomoc pro císaře, proto později na Jana Sarkandera padlo podezření, že se podílel na pozvání lisovčáků na Moravu. Toto podezření bylo ještě umocněno poté, co byl 6. února Holešov lisovčáky ušetřen. Jan Sarkander se podle legendy rozhodl vyjít jim vstříc s Nejsvětější svátostí spolu s farníky, oděn v bohoslužebném rouchu²³³. Když lisovčáci přijeli k Holešovu a spatřili průvod, seskákali z koní, klaněli se Nejsvětější svátosti a přidali se k modlitbě.²³⁴ (DATUM, **návaznost umučen zajat?**) Sarkander byl poté zajat a již od 13. února v Olomouci vyslýchán a celkem čtyřikrát mučen právem útrpným. Na následky mučení, a následném věznění v tvrdých podmínkách 17. března zemřel.²³⁵

Otázkou zůstávají příčiny takto tvrdého postupu proti Janu Sarkanderovi. O mučení Sarkanderově jistě věděl i Fridrich Falcký, který sem v té době přijel kvůli zmíněnému přijetí holdu a proti mučení nijak nezakročil. Nelze s jistotou říci, zda motivem pro mučení bylo opravdu ono podezření, že Sarkander je příčinou vpádu cizích vojsk na Moravu či prostá nenávist mezi konfesemi, která způsobila takovéto jednání. Na Holešovsku totiž Jan Sarkander nastolil tvrdý rekatolizační kurs, který praktikoval i na svých předchozích působištích. Nutno však podotknout, že podobné vyslýchací praktiky nebyly vůbec nic neobvyklého, ačkoli tehdejší právo povolovalo, aby se vězeň mučil „pouze“ třikrát. Pavel Balcárek se na základě údajů z Holešovské kroniky domnívá, že skutečným cílem procesu bylo, aby Sarkander vyzradil důkazy proti pánovi Holešova, Ladislavu z Lobkovic, který právě skrze Sarkandera hodlal své panství rekatolizovat.²³⁶ Sarkander však svého patrona nezradil, čímž mu zřejmě zachránil život a sobě kromě smrti umučením přivodil i slávu do dnešních dnů. Zda měl podíl na příchodu lisovčáků, či ne, nebylo dodnes objasněno.

²³² KRONIKA holešovská: 1615-1645, str. 26-27

²³³ Podle F. Hrubého však Sarkander na procesí přítomen vůbec nebyl a vedl jej zámecký kaplan Samuel Tuček. Srov. HRUBÝ, František, Kněz Jan Sarkander, moravský mučedník doby bělohorské a jeho legenda, str. 29-31 a BALCÁREK, Pavel. *Ve víru třicetileté války*, str. 244-245

²³⁴ TENORA, Jan. *Bl. Jan Sarkander: jeho doba život a blahoslavení doba* str. 564-565

²³⁵ BIRKOWSKI, Fabian. *Głos krwie B. Izaphata Kunczewica, Archiepiskopą Połockiego. Także B. Iana Sarkandra, Męczennika Morawskiego; Y Obrázku Bransbergskiego. Przy tym O śś. Obrazách, iáko máia bydzszánowane Kazania Czworo*. Kraków 1629. str. 34-50

²³⁶ Tamtéž. str. 248

4.5 Bitva u Enzersdorfu

Již 8. února dorazili lisovčáci k Vídni. Je až neuvěřitelné, jak rychle se stačili dostat až sem, vezmeme-li v potaz, že na cestě přepadali, loupili a bojovali, přičemž se pohybovali značně neorganizovaně v roztroušených skupinách. U Vídne lisovčáci překvapili císařské svým nenadálým příchodem bez předchozího ohlášení natolik, že byli zprvu podezíráni z toho, že jsou snad Bethlenovi vojáci. Lisovčáci se však tvrdošíjně domáhali audience u císaře. Teprve dalšího dne jim vyjel naproti Henri Duval Dampierre a pozval plukovníka Kleczkowského a rotmistry do města, aby se mohli přivítat s císařem.²³⁷ Plukovník během audience předal císaři zajatce, zopakoval svou řeč, chlubil se činy z poslední doby a předpovídal, že on a jeho muži svedou v budoucnu věci ještě slavnější. Netušil však, že již za několik málo hodin bude zpochybněn jeho proslov i odvaha lisovčáků. Ostatní lisovčáci byli pod velením dvou rotmistřů²³⁸ posláni 10. února do Enzersdorfu²³⁹ a předtím se jich značná část dostala do města, kde se snažili prodat ukořistěné předměty.²⁴⁰ Zajímavostí je, že ze stejného dne pochází stížnost Fridricha Falckého Zygmontovi III. na zničení, která lisovčáci způsobili na Moravě.²⁴¹ V Enzersdorfu lisovčáci „pili za císařovo zdraví“, přičemž neprovedli základní úkony nutné pro zabezpečení tábora, jako je průzkum okolního terénu či vystavení hlídek. Tato nedbalost způsobila, že je naprosto nepřipravené a především opilé přepadla armáda 6000 Moravanů pod velením Fridricha Stampfela. Lisovčáci se v panice uchýlili k útěku k Vídni přes Dunaj a nepřítel je dále nepronásledoval, takže nízké ztráty, kdy podle Dembołęckého zemřeli pouze 3 lisovčáci, 13 pacholků a 20 vojenských sluhů, nebyly důsledkem „boží péče“, jak napsal Dembołęcki.²⁴² Tímto činem lisovčáci zpochybnili všechna slova plná chlouby vyřčená jejich plukovníkem před císařem ještě před několika málo hodinami. Plukovník Kleczkowski i s rotmistry a Dampierrem vyrazili do z Vídne do Enzersdorfu, kde po cestě potkali Stroynowského, který je informoval o situaci. Poté se lisovčáci vydali pronásledovat Moravany a po cestě chytili mnoho zajatců, mezi jinými i mladšího bratra plukovníka Stampfela.²⁴³

²³⁷ WISNER, Henryk. *Lisowczycy: łupieżcy Europy. Pierwsi polscy najemnicy, łotrzy czy bohaterowie?* Warszawa 2013, str. 181

²³⁸ Jedním z nich byl Stanisław Stroynowski a vzhledem k tomu, že totožnost druhého rotmistra není jistá, je často udáván jako velitel právě on.

²³⁹ Dnešní Groß-Enzersdorf je součástí Vídne.

²⁴⁰ DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. Tom 1., str. 269

²⁴¹ *Documenta bohémica Bellum tricennale illustrantia*, Praha, sv.2 1975, č. 539.

²⁴² DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str. 25

²⁴³ DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str. 26

4. S císařskými proti odbojným Čechům

„Nezapomene na vás země nešťastná

Česká, která svého pána odmítla.

Dusno jí je, dodnes každý Čech omdlí

Pro horko, jež mu lisovčik přivodí

Tam vy jste Melanchtonovu víru ničili

A mnoho Luteránů k d'áblovi poslali.“²⁴⁴

Již zanedlouho měli lisovčici vstoupit do Čech, kde jak napsal Zimorowicz, „mnoho luteránů k d'áblovi poslali.“ Pozastavím se na chvíli nad otázkou, která kvůli mnohým zničením a zabitím, jichž se zde dopustili, přímo nabízí. Jaký měli lisovčici k Čechům a Čechům vztah? Vnímali je jinak než kupříkladu Moskvany, kteří byli v Rzeczpospolitě považováni za tradiční nepřátele? V odpovědi na tyto otázky je třeba vzít v potaz hned několik aspektů, jež ovlivnily postoje lisovčiků. Ač Češi rozhodně nebyli tradičními nepřáteli Poláků, ba spíše naopak, doba a s ní i názory obyvatel Rzeczpospolity na Čechy se od Rožmberkova pobytu v Polsku změnila. V době po defenestraci tak již nevidíme v pramenech oslavy společného původu a jazyka Čechů a Poláků, jak je popisoval Macůrek.²⁴⁵ Naopak, objevila se řada propagandistických protičeských pamfletů, na jejichž vzniku, jak se domnívám, měl, ať již přímo či nepřímo podíl Zygmunta III. ve snaze naklonit společnost k pomoci Ferdinandovi II. Tyto pamflety obletěly celou Rzeczpospolitou v řadě prepisů a není důvod nepředpokládat, že by se nedostaly do rukou lisovčiků a tím formovaly jejich povědomí o Čechách. Pro ilustraci obsahu těchto textů uvádím dva příklady: „[Češi] bez víry, bez dobrých zvyků v lotrovstvích, znásilněních, zločinech, v každé špíně žijí.“²⁴⁶

²⁴⁴ *Nie zapomni was nigdy ziemia oplakana , Czeska, która własnego pogardziła pana. Duszo jej i po dziś dzień niejeden Czech mdleje, Dla gorąca, kiedy go futro lisie grzeje. Tam wy Melanknechtową wyniszczając wiarę. Wieleście Lutrów dali diabłom na ofiarę.“ ZIMOROWICZ, Józef, Bartłomiej. *Żywot kozaków lisowskich*. Wydł Korneli Juliusz Heck. Lwów:1886*

²⁴⁵ MACŮREK, Josef. *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. Století*. Passim.

²⁴⁶ „Bez wiary bez obyczajów dobrych, w łotrowstwach, gwałtach, zbrodniach, w każdym plugastwie żyjąc.“ Nowe nowiny z Czech, Tatar i Węgier, przy tym rewokacja księcia czeskiego i jak radę cesarską z zamku oknem wyrzucali i innego króla sobie obrali. 1620 [online]. Rok 1620. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostupné z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3390/>

V dalším pamfletu autor přirovnává Čechy k Moskvanům:

„Je třeba učinit přítrž zlému, aby Čechové virus fuum nerozsévali. [Tento] Národ je Moskvě²⁴⁷ ve všem podobný. A tito lidé, jež se lvem značkují, spíše by měli štíra za svůj znak mít, protože ten jim panuje: Mars v domě jeho bydlí.“²⁴⁸

Nejen tyto pamflety ovlivnily chování lisovčků, kteří se v Čechách rozhodně nechovali zdrženlivěji než jinde. I přes fakt, že mezi lisovčky nebyli pouze katolíci, měl na jejich postoj k Čechům zcela jistě i fakt, že Čechy byly vykreslovány jako luteránská a tedy kacírská země. Sám Dembołęcki přiznává, že během pobytu v Lotrinsku, které bylo převážně katolické, zde lisovčci spáchali mnoho škod a to z důvodu prostého omylu, že jim název „Lotrinsko“, které sami její obyvatelé nazývali „Lautring“, připomínal Martina Luthera a mysleli si tedy, že jsou v luteránské zemi.²⁴⁹ Celkově se však jedná pouze o jednu z mnoha apologií chování lisovčků a souhlasím s Radosławem Lolem, že náboženské motivy nebyly u lisovčků směrodatné,²⁵⁰ jak se domnívají Baran a Gajecky. Otázka, zda měli, či neměli lisovčci k Čechům sentiment se však může zdát naivní vzhledem ke škodám, které způsobili ve své vlasti. Nesmíme ani zapomínat jaký druh lidí lisovčci byli, a především nelze opomenout ani fakt, že loupeže, ničení a vraždění byly zkrátka způsobem jejich obživy, jíž se řada lisovčků věnovala po celý svůj život a neexistoval tedy důvod, proč by měli v Čechách postupovat jinak než doposud.

4.1 Před Bílou horou

Po bitvě u Enzersdorfu lisovčci předvedli přehlídku pluku, po níž obdrželi první část žoldu.²⁵¹ Lisovčci se poté přesunuli s Dampierrovými jednotkami ke Kremži,²⁵² kde několik dní zůstali. Během této doby údajně sám plukovník Kleczkowski vzal několik desítek

²⁴⁷ GAJECKY George BARAN, O. *the Cossacks in the thirty Years War*. sv.1, str. 89.

²⁴⁸ „Trzeba zabiegać złemu, aby Czechowie virus fuum nie rozsiewali Narod to Moskwie na wszystkim podobny, y co sie Lwem pieczetuia, ich ludzie słusznieby mieli Szkorpionem bo im ten panuie: Mars w domu jego ma mieszkanie.“ Nowiny z Czech i o przyrodzeniu tych ludzi tudziez o zbuntowaniu przeciw cesarzowi przy tym i polski zaciąg. 1619 [online]. Rok 1619. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostupné z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3270/>

²⁴⁹ DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich*, str. 109-111.

²⁵⁰ LOLO, Radosław. *Rzeczpospolita wobec wojny trzydziestoletniej*. Str.32

²⁵¹ DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich*. str.28

²⁵² Německy Krems, město v Dolních Rakousích.

lisovčků na průzkum, během něhož pobil nějakou nepřátelskou jednotku.²⁵³ V této době se také měla odehrát epizoda, která ukazovala na smysl pro humor lisovčků. Lisovčci sloužící jako předvoj císařské armády po cestě narazili na svatební oslavu a část hostů, v nichž z neznámých důvodů poznali nepřitele a nejen, že je okradli, ale nahé oblékli do zbrojí a i přes nízké venkovní teploty takto poslali do Vídně, kde je Ferdinand k nespokojenosti lisovčků rozkázal obléknout a pustit.²⁵⁴ Již 7. února překročil Buquoy v Křemži Dunaj a v bitvě u Langenloisu porazil stavovské vojsko, načež se u Korneuburgu spojil s vojsky Dampierrovými.²⁵⁵ Nyní se císařští spolu s lisovčiky nacházeli zhruba 40 kilometrů od jednotek Jindřicha Matyáše Thurna, které byly připraveny v obranném postavení ve městě Horn.²⁵⁶ Buquoy však z nepochopitelných důvodů jednal velice pomalu a vyčkával na pozicích v době, kdy stavovské vojsko dlelo bez vrchních velitelů, kdy teprve počátkem března k nim dorazili Kristián z Anhaltu a Hohenlohe. Císařští přistoupili k městu Horn teprve, kde byl 4. března zbloudilou kulkou zabit plukovník Kleczkowski. Dembołęcki udává, že jeho pohřeb císař „pro velký zármutek“ zaplatil a pohřbu se zúčastnili jak Karel Bonaventura Buquoy, tak Henri Duval Dampierre. Tuto událost ostatně velice podobně popisuje i kronikář Paweł Piasecki.²⁵⁷ Hned dalšího dne si lisovčici zvolili plukovníkem Stanisława Rusinowskiego.²⁵⁸

Lisovčici se v této době účastnili především průzkumu terénu a přepadů, jak píše Dembołęcki „každou noc jejich tábory trápili.“²⁵⁹ Zanedlouho se však mohli lisovčici předvést svým klasickým manévrem. Jednotky Buquoye a Dampierra o zhruba 4000 mužích a několika sty lisovčiky dorazili k Sitzendorfu, odkud lisovčici předstírali útok na ležení Colonne z Felsu, který se nechal vylákat k jejich pronásledování a padl tak do léčky císařským, v níž on sám i zemřel.²⁶⁰ Po smrti Colonne z Felsu se stavovská armáda dostala do krize, nejen kvůli oslabení jednotek v Dolních Rakousích, ale i proto, že morálka stavovských vojáků byla z důvodu dlouhodobého neobdržení žoldu na bodu mrazu.²⁶¹ Stavovským jednotkám u Hornu

²⁵³ Dembołęcki udává značně přehnaná čísla, kdy měl Kleczkowski pouze se zlomkem lisovčků pobít na 1100 nepřátel a získat celkem 4 praporce. DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str.28

²⁵⁴ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*. str. 84-85

²⁵⁵ KAVKA, František. *Bílá hora a české dějiny*, str. 255.

²⁵⁶ Město v Dolních Rakousích

²⁵⁷ PIASECKI, Paweł. *Kronika*, Kraków 1870, s. 278.

²⁵⁸ DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str. 28

²⁵⁹ „czatami znosząc niemal co noc kwatery nieprzyjacielskie“. DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str. 29

²⁶⁰ KAVKA, František. *Bílá hora a české dějiny*. Str.258

²⁶¹ Tamtéž, str. 258

velel pro Anhaltovu nepřítomnost Thurn. Dembołęcki uvádí, že jeho pozice napadl v květnou neděli Dampierre spolu s lisovčíky, kteří zde Thurna porazili.²⁶² Předpokládám však, že k této události vůbec nedošlo, anebo snad porazili pouze malou část stavovských jednotek mimo město Horn, jelikož hned poté udává, že dobili i Prachatice, k čemuž došlo teprve koncem září tohoto roku.²⁶³ Kolem května se ze Slezska k lisovčíkům dostaly jiné jednotky, které se již brzy měly s lisovčíky sloučit. Šlo o jednotky Jakuszewskiego, Łahodowskiego a Iwanickiego, přičemž Jakuszewski měl po srážce u Lehnice²⁶⁴ utrpět takové ztráty, že z původních 600 jezdců dojelo k pluku Rusinowskiego pouze 250.²⁶⁵ Iwanicki měl dorazit ke Kleczkowskiemu ještě dříve, po příjezdu se však odmítl k ostatním lisovčíkům připojit a jeho oddíl měl být někde na území Rakous zničen.²⁶⁶ Dembołęcki popisuje velice zajímavou, avšak co se věrohodnosti týče, spornou událost, kdy nějaký pacholek z řad lisovčků překvapil Jindřicha Matyáše Thurna, který „*oblečen do polských šatů, v poli se schoval, španělský pluk pozoroval a přemýšlel jakou lstí se k němu přiblížit*“.²⁶⁷ Pacholek Thurna zajal a vzal mu i měšec, v němž prý našel nemalou zlatou kočku a nechtě se s ostatními o tento zisk dělit, nemaje tušení koho právě zajal, nechal se lacino od Thurna uprosit, aby jej pustil.²⁶⁸

Během léta roku 1620 tedy lisovčíci ještě stále působili s císařskými v Rakousích. Z této doby také pochází řada stížností, jako třeba ta od Wolfa Adam von Puchheim z 6. července, v níž si stěžoval Buquoyovi, že mu lisovčíci u Heidenreichsteinu vypálili několik vesnic, vykopávali rakve, aby mohli okrást zesnulé, a dokonce zavraždili dvě malé děti.²⁶⁹ Císař Ferdinand také informoval Buquoye o rozhodnutí nejvyšší válečné rady ohledně nedisciplinovaného chování lisovčků, v němž stálo, že by mělo na císařské službě zůstat pouze 1000-1500 lisovčků na stejném žoldu jako měli Dampierrovi vojáci a zbytek by se měl vyhnat do Polska.²⁷⁰ O pouhých deset dní později píše opět císař Buquoyovi, že nemá tolerovat nekázeň lisovčků a poslat je k Maxmiliánovi bavorskému, jemuž budou sloužit jako předvoj.²⁷¹ Týden po této zprávě, tedy 18. srpna píše Ferdinand Buquoyovi, že jsou lisovčíci nevděční, když se s nimi i

²⁶² DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str. 30

²⁶³ ĐURČANSKÝ, Marek. *Česká města a jejich správa za třicetileté války: Zemský a lokální kontext*. str.71-72

²⁶⁴ Polsky Legnica.

²⁶⁵ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*. Str. 184.

²⁶⁶ BIERNACKI, Witold. *Biała góra*, str.257

²⁶⁷ „*po polsku ubrany, zasadziwszy się we zboże, położenie hiszpańskiego pułku upatrował, zamyślając jakoby ho jakim figlem podejść*.“ DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str. 33

²⁶⁸ DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623*, str.34

²⁶⁹ Documenta sv.2 č. 619

²⁷⁰ Tamtéž. Č.639

²⁷¹ Tamtéž. Č.649

přes jejich nekázeň zacházelo takto mírně a ještě si nárokují vyšší žold, než mají ostatní jednotky. Tomu, že má být učiněna přítrž a mají se spokojit s tím, co bylo dohodnuto.²⁷² Na těchto ukázkách vidíme, že i když se lisovčící chovali poměrně ukázněně oproti dobám minulým, stále s nimi byly během letní kampaně problémy.

V červenci 1620 došlo k rapidní změně situace. Ligistická armáda pod velením Maxmiliána Bavorského čítající na 30.000 mužů vkročila do Horních Rakous na pomoc císařským.²⁷³ Tato změna v poměru sil ukončila Buquoyovu poziční válku a předznamenala vstup císařských s ligisty do Čech. V září došlo ke spojení sil a již 20. září překročili císařští u Nových Hradů českou hranici.²⁷⁴ Katolická vojska táhla přes České Budějovice na Písek, Strakonice a Horažďovice. Během této akce nejvíce utrpěly Prachatice, které byly v podstatě srovnány se zemí a jejichž vypálení je přisuzováno právě lisovčíkům. Podobně jako Prachaticím se vedlo i Vodňanům a je třeba zmínit také město Písek, které bylo za poslední dva roky dobyto a poničeno již potřetí.²⁷⁵ V západních Čechách se odehrálo také slavné „dobývání Plzně“, které bránil Petr Arnošt Mansfeld, avšak více než hluk bitvy bylo slyšet cinkání zlatáků, jelikož Mansfeld za 400.000 guldenů město vydal.²⁷⁶ Tři týdny po událostech v Plzni došlo k setkání s hlavními silami Fridricha u Rakovníka, kde ustupující armáda pod velením Kristiána z Anhaltu zaujala výhodnou pozici. Když jí však císařsko-bavorská armáda zkusila obejít, zalekl se Anhalt, že by snad jeho nepřátelé dosáhli Prahy dříve než on, ustoupil proto dále k Praze, až na Bílou horu.²⁷⁷ Den před samotnou bitvou, tedy 7. listopadu

4.2 Bitva na Bílé hoře

²⁷² Tamtéž. Č.658.

²⁷³ BIERNACKI, Witold. *Biała góra*, str. 273

²⁷⁴ WISNER, Henryk. *Lisowczycy: łupieżcy Europy. Pierwsi polscy najemnicy, łotrzy czy bohaterowie?* Warszawa 2013, str.190

²⁷⁵ Srov. ĎURČANSKÝ, Marek. *Česká města a jejich správa za třicetileté války: Zemský a lokální kontext*.str.71-72

²⁷⁶ WISNER, Henryk. *Lisowczycy: łupieżcy Europy. Pierwsi polscy najemnicy, łotrzy czy bohaterowie?* Warszawa 2013, str. 190-191

²⁷⁷ BIERNACKI, Witold. *Biała góra*, str. 294-298

Bitva na Bílé hoře je v českém prostředí považovaná za bitvu osudnou. I proto dnes může historik čerpat z nepřeberného množství materiálů, nahlízející na bitvu v různých dobách a z různých perspektiv, jež byly o této srážce napsány. Bílé hoře se ve své době věnovali disidenti, jako Pavel Skála ze Zhoře²⁷⁸ či Ondřej Haberveš z Habernfeldu,²⁷⁹ katolíci jako Mikuláš Dačický z Heslova.²⁸⁰ Ve století dvacátém to byli Kamil Krofta²⁸¹ či Josef Pekař²⁸² a za dob komunismu Josef Polišenský,²⁸³ František Kavka²⁸⁴ či Arnošt Klíma.²⁸⁵ Z poslední doby např. Josef Petrán,²⁸⁶ Witold Biernacki,²⁸⁷ Dušan Uhlíř²⁸⁸ či Olivier Chaline.²⁸⁹ Vzhledem k množství literatury, kdy jsem ve svém výčtu zmínil skutečně pouze malý vzorek, která byla o bitvě na Bílé hoře napsána, nemá příliš smysl, abych bitvu popisoval spolu se všemi souvislostmi a v celé její šíři a zaměřím se pouze na působení lisovčáků.

Pro lisovčáky se jednalo pouze o jednu z mnoha srážek, která byla výjimečná snad jen tím, že šlo o největší bitvu, jíž se kdy zúčastnili. Zcela jistě to pro ně bylo velké vítězství, avšak postrádající onu osudovost, jakou je české prostředí zvyklé této bitvě přikládat.

V bitvě na Bílé hoře proti sobě stanulo 20.800 vojáků stavovské armády Fridricha Falckého pod velením Kristána z Anhaltu a 26.000-28.000 vojáků spojené císařsko-ligistické armády pod vrchním velitelem Maxmiliánem Bavorským, kdy císařské části ve skutečnosti velel maršál Buquoy a vojskům Ligy generál Tilly. Dušan Uhlíř tvrdí, že lisovčáci se nacházeli ve 3. šiku, jemuž velel Maxmilián z Lichtenštejna a přímo lisovčákům v počtu 1.500 pak plukovník Stanisław Rusinowski.²⁹⁰ Lisovčáci se však dostali k boji až v druhém sledu. V tom prvním zaútočilo levé křídlo katolické armády, načež zaútočilo i její pravé křídlo, které téměř rozprášilo levé křídlo stavovské armády. Chvilku se zdálo, že je o vítězství rozhodnuto, jelikož část stavovských jednotek prchla, aniž by s nepřítelem svedla tužší boj a maďarská

²⁷⁸ Skála ze Zhoře, P.: Historie česká. Ed. Josef Janáček. Praha 1984

²⁷⁹ Polišenský, J. (ed.): Historie o válce české 1618 - 1620. Praha 1964, s. 40-63 (Ondřej z Habernfeldu – Vyprávění o válce české).

²⁸⁰ Mikuláš Dačický z Heslova: Paměti. Praha 1940

²⁸¹ KROFTA, Kamil. *Bílá hora*. Praha 1913.

²⁸² PEKAŘ, Josef. *Bílá hora. Její příčiny i následky*. Praha 1921.

²⁸³ POLIŠENSKÝ, Josef. Anglie a Bílá hora. Praha : Fil. fak. univ. Karlovy, 1949. A také POLIŠENSKÝ, Josef. *Nizozemská politika a Bílá hora*. Praha : ČSAV, 1957.

²⁸⁴ KAVKA, František. *Bílá hora a české dějiny*. Praha 2003

²⁸⁵ KLÍMA, Arnošt: *Čechy v období temna*. Praha 1961.

²⁸⁶ PETRÁŇ, Josef: Na téma mýtu Bílé hory. In: Hledíková, Z. (red.): *Traditio et cultus*. Praha 1993, s. 141-162.

²⁸⁷ BIERNACKI, Witold. *Biała góra*. 2006

²⁸⁸ UHLÍŘ, Dušan. Černý den na Bílé hoře, 8. Listopad 1620.

²⁸⁹ CHALINE, Oliver *Bílá hora* 2013 Karolinum Press

²⁹⁰ UHLÍŘ, Dušan. Černý den na Bílé hoře, str. 128-129

lehká jízda se zprvu na bojiště ani nedostavila.²⁹¹ Stavovské armádě však svítla naděje, když Kristián mladší z Anhaltu se svými 700 jezdci dokázal zahnat nejprve Marradasovy kyrysníky a poté i Tiefenbachovy arkebuzíry. Chvilku to tedy vypadalo, že by stavovské vojsko mohlo zvítězit, a tu se objevila maďarská jízda, když viděla Anhaltovy úspěchy, avšak přijela spíše loupit než pomoci svým českým spojencům. Protiváhou maďarské lehké jízdy na straně protestantské byli samozřejmě lisovčíci na straně katolické. Proto také Maxmilián z Lichtenštejna poslal Rusinowskiego pluk vstříc Maďarům. Německý pramen *Actorum Bohemicorum* popisující lisovčíky bojující v bitvě snad ještě více přehnaně než jak je líčil Wojciech Dembołęcki. Popisuje, kterak měl každý lisovčík v každé ruce jednu šavli a v uzdu v ústech, přičemž křičeli „*O Lutherani schelmo, curvae Sünu, hrom se byl*.“²⁹² Maďaři při pohledu na lisovčíky obrátili a snažili se prehnout až k Vltavě, kdy po cestě jich lisovčíci mnoho pobili. Při pronásledování Uhrů lisovčíci potkali a pobili i část elitní kompanie Fridricha Falckého a stejně tak zabili i vojáky z Kaplířova pluku, který začal utíkat hned na samotném začátku bitvy. Po tomto útoku již bylo prakticky po bitvě. Levé křídlo stavovské armády bylo v úprku a pravé křídlo se taktéž začalo hroutit. Kristián z Anhaltu tak tváří v tvář beznadějně situaci zavelel k ústupu. Posledním dovětkem bitvy byla slavná obrana „statečných Moravanů“ pod velením Jindřicha Šlika, kteří Moravany nebyli a většina jich padla ne snad kvůli bojovému zanícení, či hrdinství, ale protože stála zády ke zdi letohrádku Hvězda, odkud nebylo kam uprchnout.²⁹³

Lisovčíci po bitvě předali knížeti Maxmiliánovi 20 ukořistěných praporců a i pro sebe získali jistě nemálo kořisti, jak se píše v *Relacji tej bitwy i zwycięstwa Cesarza Jegomości Chrześcijańskiego nad Czechami...*, že „*dali...co proto Uhrům*“ a také, že „*Jen málokterý z nich nezískal několik koní*“²⁹⁴ Slávu lisovčíků se po bitvě snažil zvěčnit i jiný pamflet, tentokrát básní:

„*Zde šestnáct tisíc Čechů padlo krvavě*“

²⁹¹ Uhlíř, Dušan Černý den na Bílé hoře str.133

²⁹² Actorum Bohemicorum, DritterTheil/ Das ist: Warhaffte und eigentliche Beschreibung aller fürnembsten und denckwürdigsten Historien und Geschichten/ Welche sich im Königreich Böheim und dessen incorporirten Ländern ... begeben und zugetragen haben : Auß allerhand glaubwürdigen Publicis scriptis in eine feine richtige Ordnung zusammen verfasset/ jetzo mit fleiß übersehen/ gemehret und auff newe zugerichtet, [online]. Rok 1621. Die Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. [cit 29.6.2016]. Dostupné z: <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/titleinfo/321477>

²⁹³ UHLÍŘ, Dušan. Černý den na Bílé hoře.str. 141

²⁹⁴ Relacja bitwy i zwycięstwa cesarza nad Czechami dn. 8 i 9 listopada 1620 r. [online]. Rok 1620. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27-7.2016]. Dostupné z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3350/>

Když odvaha Lisovčíků vykvetla ve slávě

Smělosti jejich ještě přibude

a hrdinstvím všude jsou známi

Kdo proti nám bude - Pán bůh je s námi. ²⁹⁵

4.3 Po bitvě

Lisovčíci se v po bitvě v Čechách ještě nějakou dobu zdrželi. Jak napsal Dembołęcki: „*Po pobití rebelů na Bílé hoře, 4 neděle tam v okolí Prahy Eleárové šavle v krvi kacířské utírali, a hrdla z prachu Bílé hory vyplachovali. Potom vyrazili spolu s jinými vojsky na Moravu do Brna, které se ihned vzdalo.*”²⁹⁶ Již den po Bílé hoře lisovčíci, tentokrát pod velením Stroynowskiego vyplnili Velvary, kde zabili místního purkmistra a okradli anglického diplomata, který spěchal za Fridrichem Falckým, a den nato pobili několik měšťanů v Jílovém, kde zabili i primase a písaře. Dva dny poté vypálili Mečeříž a v Poděbradech vydrancovali kostel. V Kolíně nebyli vpuštěni do města a odjeli alespoň s výpalným a v Přelouči ukradli nějaký dobytek, načež 13. a 19. Listopadu vymáhali výpalné i v Čáslavi, kde dostali 1370 zlatých.²⁹⁷ Zmíněné činy lisovčíků i fakt, že válka byla v podstatě vyhrána, způsobily, že jejich služeb u císaře již nebylo třeba. Již 1. prosince psal Fridrich Buquoyovi o problémech s vyplacením lisovčíků, kdy lisovčíci dleli i nadále ve službách císaře především z důvodu nedostatku peněz na výplatu jejich žoldu.²⁹⁸ Lisovčíci byli na přelomu prosince a ledna v okolí Žiliny, kde očekávali zaplacení svých služeb, avšak zcela jistě ne celou dobu vzhledem ke stížnosti, kterou poslali Moravané Buquoyovi, v níž stojí, že byli jejich poslové zajati kozáky.²⁹⁹ V lednu císař napsal, že jim žold vyplacen bude a služba jim tak skončí 8. února 1621.³⁰⁰ Řada stížností, od kardinála Dietrichštejna císaři, na lisovčíky, kupříkladu ta,

²⁹⁵ „*Tu szesnaście tysięcy Czechów legło krwawie, Kędy męztwo Lisowskie zakwitnęło w sławie*Stąd wziąwszy dzielność śmiały, męztwem słyną wszędzieDobry znak, pan Bóg z znami ktoż przeciw nam będzie.”Pieśni o lisowskich Kozakach albo pogrom Czechów i kalwinów przez lisowczyków r. 1620[online]. Rok 1620. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostupné z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3310>

²⁹⁶ „*Po zbitia rebeltzantów na Białogórze, 4 niedziele tamże około Pragi Elearowie szable ze krwi kacerskiej ocierali, a gardła z kurzawy Białogórskiej opłukiwali* Potem ruszono ich spólnie z inszemi wojski na Morawy pod Berno, które iż się zaraz poddało.” DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich*, str.39

²⁹⁷ ĐURČANSKÝ, Marek. *Česká města a jejich správa za třicetileté války: Zemský a lokální kontext*.str.72-73

²⁹⁸ *Documenta bohemia Bellum tricennale illustrantia*, Praha, sv.2 1975 č.754

²⁹⁹ *Documenta bohemia Bellum tricennale illustrantia*, Praha, sv.2 1975 č.772

³⁰⁰ WISNER, Henryk. *Lisowczycy*, str. 199

že obdržel pouze polovinu toho, co bylo lisovčikům slíbeno a nemůže je tedy vyplatit,³⁰¹ svědčila o tom, že lisovčikům služba stále vypovězena nebyla. Teprve 28. Dubna tak píše císař Dietrichštejnovi, že lisovčíci mají být 8. Května uvolněni ze služby a proto mu císař přikazuje povolát komisaře, kteří je odvedou ze země a zajistí jejich poklidný odchod.³⁰² V dalším dopise císaře Dietrichštejnovi, Ferdinand píše, že s potěšením uslyšel o domluvě na zaplacení dvěma kozáckým kompaniím a doufá, že se rozejdou do svých domovů. O tom, že tento odchod nebyl tak poklidný jak by si císař přál, svědčí další dopis, v němž stojí, že se kozáci nemají zastavovat a loupit, ale mají být ihned odvedeni do Polska.³⁰³ Jiná část lisovčiků, která nebyla na císařské službě již v září 1620 bojovala v jedné z největších porážek, jakou kdy Rzeczpospolita zažila. Lisovčíci pod velením Walentego Rogawskiego bojovali s velkým korunním hetmanem Stanisławem Żółkiewskim proti Osmanům v bitvě u Cecory, v níž zahynul i sám velký hetman. V samotné Rzeczpospolité byli lisovčíci po násilnostech, jichž se tu dopustili, vnímáni negativně a bez pověřovacích listin, tedy oficiálně ve službách Rzeczpospolity, by je zde nic pěkného nečekalo. Po porážce u Cecory se však naskytla příležitost, jak se mohla alespoň část lisovčiků integrovat do armády Rzeczpospolity, jelikož Osmané ohrožovali jihovýchodní hranici a zkušených vojáků bylo zapotřebí více než kdy jindy. Další jak pokračovat v „Martově řemeslu“ byla nabídka, jež přišla od knížete Maxmiliána Bavorského. Ten později část lisovčiků použil ve slavné „kondotiérské výpravě k Rýnu“, kde lisovčíci trápili pro změnu Němce, Francouze, Španěly, Italy, Švýcary a další národy.³⁰⁴ Lisovčíci poté navštívili téměř celou Evropu, kde opět dělali to, co jim šlo nejlépe – bojovali, loupili, plenili, vraždili a...umírali. Tyto a další výpravy jsou však již mimo záběr této práce. Formální konec lisovčiků je často datován únorem 1624, kdy sejm ve Varšavě odsouhlasil rezoluci s názvem, který se dá přeložit jako: „*Rozhodnutí o obraně domova před neřády*.“³⁰⁵ Lisovčíci tak byli postaveni mimo zákon a každý, kdo by lisovčíka zabil, neměl být potrestán a mohl i beztrestně převzít všechno jeho majetek.³⁰⁶ V této době však již nelze hovořit o lisovčících. Těch, kteří bojovali ještě za Aleksandra Józefa Lisowskiego již nepochybně tou dobou mnoho nežilo a skupiny neposlušných vojáků, kteří pustošili kraj, byli lisovčíky nazýváni spíše ve smyslu urážky než, že by lisovčíky skutečně byli. Sláva lisovčiků pominula a v jejich domovině zbyla v lidech pouze touha zbavit se jejich zbytků jakýmkoli

³⁰¹ *Documenta bohémica Bellum tricennale illustrantia*, Praha, sv.2 1975 č. 812

³⁰² *Documenta bohémica Bellum tricennale illustrantia*, Praha, sv.2 1975 č. 878

³⁰³ *Documenta bohémica Bellum tricennale illustrantia*, Praha, sv.2 1975 č. 887

³⁰⁴ Výpravu lisovčiků k Rýnu popsal Władysław Magnuszewski ve svém díle *Z dziejów elearów polskich* str. 39-80

³⁰⁵ Polsky: „*Postanowienie na domową obronę względem swawolników*.“

³⁰⁶ WISNER, Henryk. *Lisowczycy* str. 261

způsobem. Takto nešťastně tedy dopadli lisovčíci, kteří se rozhodli svůj život spojit s vojenským řemeslem a zasvětili se až do smrti neorat.

Závěr

Ve své práci jsem se zabýval působením lisovčků na císařské službě. Pro plné pochopení tohoto složitého tématu jsem byl nucen popsat, byť rámcově fungování Rzeczpospolity, jakožto prostředí z něhož lisovčci vzešli. Bylo také nutné uvést polsko-habsburské vztahy, abych tak vysvětlil za jakých okolností se k Habsburkům lisovčci dostali. Považoval jsem za samozřejmost popsat i samotné lisovčky, jejich identitu, oblékání či způsob boje. Stejně tak jsem popsal i jejich působení před jejich vstupem na císařskou službu, bez něž by chyběl kontext jejich pozdější služby. Ve střední části své práce se tedy zabývám způsobem, jakým lisovčci pomohli císaři při jeho úsilí potlačit České stavovské povstání.

Na začátku své práce jsem uvedl, že lisovčci byli jedním ze symptomů nemoci, jimiž Rzeczpospolita trpěla na počátku XVII. století. Pravdou však je, že tento lidský potenciál nemusel být takto promarněn. Henryk Wisner v závěru své knihy *Lisowczycy*, že se lisovčci nemohli vejít do rámce ustanoveného pořádku.³⁰⁷ V době, kdy je jejich vlast potřebovala, jí posloužili, ovšem celkově byli Rzeczpospolitě více ke škodě než k užitku. Po návratu do Polska vždy představovali nebezpečí, jehož se bylo třeba co nejrychleji zbavit, byli proto vyzýváni k zastavení všech akcí, které by mohly ohrozit veřejný pořádek a k rozpuštění. Pokud tak neučinili, pak byli pronásledováni a popravováni. Tímto vskutku nepěkným způsobem se vlast odvděčila svým vojákům. Problém byl ovšem opět na straně státu a nikoli lisovčků. Jistě, jejich chování zcela pochopitelně probouzelo strach, avšak neschopnost Rzeczpospolity tento potenciál v podobě lisovčků využít ku vlastnímu prospěchu byl tristní. Pro srovnání je pohlédnout do zahraničí. Vždyť s jakým umem dokázali využít Španělé, Portugalci, Nizozemci či Angličané své lidi, v nichž dřímala touha po slávě a bohatství. Objevitelé z těchto zemí nejenže pomáhali objevit neprobádaná území nového světa, ale především vozili domů lodě plné zlata a vzácného zboží. Nizozemští obchodníci pohádkově bohatli na ostrovech koření a spolu s nimi se na jejich zisku podílel i stát. Angličtí piráti nejen, že přepadávali nepřátelské lodě, ale také pomáhali osidlovat území Severní Ameriky, kdy z budoucích kolonií jejich mateřská země bohatla. U lisovčků došlo k zatracování obrovského potenciálu, který v těchto skvělých vojácích dřímал a pouze nebyl správně využit. Jsem nejspíše na Zygmunta III. příliš příkrý, když u něj zkouším hledat rozum vlastní člověku narozeném až po době osvícenství. Vždyť jak ostatní panovníci zacházeli se svými „narušovatelí práva a pořádku“, jako byli třeba nešťastní Hugenoti ve Francii! Jindřich

³⁰⁷ Wisner, *Lisowczycy* str. 286

z Valois, považovaný za jednoho z lepších panovníků Francie proti nim postupoval stejně krutě jako Zygmunt proti lisovčíkům, anižby se pokusil plně využít lidský potenciál. Německé matky strašily své děti polskými kozáky až do Napoleonských válek. Strach a zničení, to je to, co po sobě nešťastní lisovčáci v téměř celé Evropě zanechali.

Seznam pramenů a literatury

Prameny a pramenné edice

AKT Rokoszu oryginalny przeciw Zygmuntowi III Królowi. Data 24 Czerwca 1607 pod Jeziorną [online]. [cit.20.7.2016]. Dostupné z: <http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=89&dirds=1&tab=1>

ACTA sejmikowe województwa krakowskiego, t. I: 1572-1620, wyd. Stanisław Kutrzeba, Kraków 1932

ACTORUM Bohemicorum, DritterTheil/ Das ist: Warhaffte und eigentliche Beschreibung aller fürnembsten und denckwürdigsten Historien und Geschichten/ Welche sich im Königreich Böheim und dessen incorporirten Ländern ... begeben und zugetragen haben : Auß allerhand glaubwürdigen Publicis scriptis in eine feine richtige Ordnung zusammen verfasset/ jetzo mit fleiß ubersehen/ gemehret und auffs neue zugerichtet, [online]. Rok 1621. Die Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. [cit 29.6.2016]. Dostupné z: <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/titleinfo/321477>

BIRKOWSKI, Fabian. *Głos krwie B. Iozaphata Kunczewica, Archiepiskopá Połockiego. Tákże B. Iana Sarkandra, Męczennika Moráwskiego; Y Obrázu Bransbergskiego. Przy tym O śś. Obrázách, iáko máia bydzszánowane Kazánia Czworó*. Kraków 1629

CODEX diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lathuaniae I, Vilnae. ed. Mathias Dogiel. Vilnius 1759

DEMBOŁĘCKI, Wojciech. *Pamiętniki o lissowczykach, czyli przewagi elearów polskich. 1619-1623: Z wiadomością o życiu i pismach autora i z dodatkami*. Puławy 1830

KAMENÍČEK, František. *Zemské sněmy a sjezdy moravské*. Díl 1-3, Brno 1905

KRONIKA holešovská : 1615-1645. Vyd. Vlasta Fialová. Holešov 1940

KS. Wojciecha Wijuka Kojałowicza herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli O klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w

provincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają. Wyd. Franciszek Ksawer Piekosiński, Kraków 1897

MASKIEWICZ, Samuel. *Pamiętniki Samuela Maskiewicza początek swój biorą od roku 1594 w lata po sobie idące* ; wydane z rękopisów Biblioteki Szczorsowskiej hrabiego Chreptowicza. Vilnius 1838

MIKULÁŠ Dačický z Heslova: Paměti. Praha 1940

NIEMCEWICZ, Julian Ursyn. *Zbiór pamiętników o dawney Polsce*. z rękopisów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym Tom 2. Warszawa 1822

NIEMCEWICZ, Julian Ursyn. *Zbiór pamiętników o dawney Polsce*. z rękopisów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym Tom 6. Warszawa 1841

NOWE nowiny z Czech, Tatar i Węgier, przy tym rewokacja księcia czeskiego i jak radę cesarską z zamku oknem wyrzucali i innego króla sobie obrali. 1620 [online]. Rok 1620. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostępne z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3390/>

NOWINY z Czech i o przyrodzeniu tych ludzi tudzież o zbuntowaniu przeciw cesarzowi przy tym i polski zaciąg. 1619 [online]. Rok 1619. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostępne z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3270/>

NOWINY z Moskwy, jako król polski, będąc z wojskiem w Moskwie, posły swoje posyła. [online]. Rok 1609. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostępne z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3020/>

PAVLA Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623. IV. díl, Od konce měs. března až do konce r. 1620. Wyd. Karel Tieftrunk. Praha 1868

PIASECKI, Paweł. Kronika, Kraków 1870,

PIEŚNI o lisowskich Kozakach albo pogrom Czechów i kalwinów przez lisowczyków r. 1620[online]. Rok 1620. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27.6.2016]. Dostępne z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3310/>

POLIŠENSKÝ, Josef. *Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia. T. 1, Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618-1648*

Polišenský, J. (ed.): Historie o válce české 1618 - 1620. Praha 1964, s. 40-63 (Ondřej z Habernfeldu – Vyprávění o válce české).

PRAWA, Konstytucye Y Przywileie Krolestwa Polskiego Y Wielkiego Xięstwa Litewskiego Y Wszystkich Prowincyi Należących Na Walnych Seymach Koronnych Od Seymu Wislickiego Roku Pańskiego 1347 Aż Do Ostatniego Seymu Uchwalone. Sv.2. Warszawa 1733

RELACJA bitwy i zwycięstwa cesarza nad Czechami dn. 8 i 9 listopada 1620 r. [online]. Rok 1620. Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. [cit 27-7.2016]. Dostępne z: <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3350/>

RAJNOLDA Hejdensztejna sekretarza królewskiego, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Książ XII. Tom 1. Petrohrad 1857

RAJNOLDA Hejdensztejna sekretarza królewskiego, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Książ XII. Tom 2. Petrohrad 1858

Skála ze Zhoře, P.: Historie česká. Ed. Josef Janáček. Praha 1984

SNĚM léta 1588, jenž dne 27. ledna zahájen a 24. února ukončen byl. [online]. Poslanecká Sněmovna Parlamentu České Republiky. Digitální knihovna „České sněmy“. Svazek VII., 1586-1591. [cit 5.7.2016]. Dostępne z: <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v070/1588/uvod.htm>

STAROWOLSKI, Szymon. *Sarmatiae Bellatores*, Polsko 1631

TREPKA, Walerian Nekanda. *Liber generationis plebeanorum*, Cz.1, ed. Włodzimierz Dworzaczek a kol. Wrocław 1963

TREPKA, Walerian Nekanda. *Liber generationis plebeanorum*, Cz.2, ed. Włodzimierz Dworzaczek a kol. Wrocław 1963

W wierszach o lisowczykach. wyd. MAGNUSZEWSKI, Miscellanea staropolskie, Archiwum Literackie, VI, Wrocław 1962

WIEK XVI –XVII w źródłach, ed. Stanisław Bogusław Lenard, Melania Sobańska-Bondaruk, Warszawa: PWN, 1997, ISBN: 83-01-12438-5

ZIAZD pod Lublinem 1606. Akta rokoszowe Zebrzydowskiego z czasów Zygmunta III prowadzone do Roku 1609 dołączone szczegóły dotyczące kanclerza Jana Stefana Zamojskiego Króla Stefana Batorego aż do śmierci Władysława IV [online] Rok 1606. Wielkopolska biblioteka cyfrowa [cit 20.6.2016]. Dostępne z:<http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=215419&from=FBC>.

ZIMOROWICZ, Józef, Bartłomiej. *Żywot kozaków lisowskich.* Wyd. Korneli Juliusz Heck. Lwów:1886

ŻÓŁKIEWSKI, Stanisław. *Historia wojny moskiewskiej aż do opanowania Smoleńska.* Wyd. Ossolineum. Lwów 1833

Odborná literatura, studie a články

AUGUSTYNIAK, Urszula. *Historia Polski 1572-1795*. Warszawa 2008. ISBN 83-01178000

BESALA, Jerzy. *Stefan Batory*. Warszawa 2010. ISBN 978-83-7506-513-8

BALCÁREK, Pavel. *Ve víru třicetileté války: Politikové, kondotiéři, rebelové a mučedníci v zemích Koruny české*. České Budějovice 2011. ISBN 978-80-86829-61-6

BORUCKI, Marek. *Sejmy i sejmiki szlacheckie*. Kraków 1976

BIERNACKI, Witold. *Biała góra*. Warszawa 2006. ISBN 83-89929-90-2

DZIEDUSZYCKI, Maurycy. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. Tom 1. Lwów 1843

ĐURČANSKÝ, Marek. *Česká města a jejich správa za třicetileté války: Zemský a lokální kontext*. Praha 2004. ISBN 9788024622552

FRANZ, Maciej. *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku: geneza i charakter*, Toruń 2002. ISBN: 978-83-7441-735-8

GAJECKY George; BARAN, O. *the Cossacks in the thirty Years War*. sv.1, Rome 1969

GIEROWSKI, Józef Andrzej. *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648 – 1763)*. Warszawa 2001. ISBN 83-85-71935-0

GRZYBOWSKI, Stanisław. *Jan Zamoyski*. Warszawa 1994. ISBN 8306023404

HEJL, František. *Od česko-polské státní smlouvy k habsbursko-vasovskému dynastickému paktu (1589-1613)* in.: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 1959, roč. 8, č. C6

HERBST, Stanisław. *Wojna inflandzka 1600-1602*. Zabrze 2006. ISBN 9788389943149

HERBST, Stanisław. *Wojna inflancka, 1603—1604* in.: *Studia historica: w 35-lecie pracy nauk. Henryka Łowmianskiego*. Oprac. A. Gieysztor— Warszawa 1958

HIRSCHBERG, Aleksander. *Dymitr Samozwaniec*. Lwów 1898

HRUBÝ, František, Kněz Jan Sarkander, moravský mučedník doby bělohorské a jeho legenda. Praha 1940

CHALINE, Oliver. *Bílá hora*. 2013 Karolinum Press. ISBN 978-80-246-2396-2

JASIENNICA, Paweł. *Rzeczpospolita obojga narodów*. Warszawa 1999. ISBN 83-07-02708-x.

KAVKA, František. *Bílá hora a české dějiny*. Praha 2003. ISBN 80-86379-52-3

KERSTEN, Adam. *Odsiecz wiedeńska 1619 r.*, in.: *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. 10 (1964), cz. 2. str.65-68

KERSTEN, Adam. *Stefan Czarniecki, 1599-1665*, Warszawa 1963

KLÍMA, Arnošt: *Čechy v období temna*. Praha 1961.

KROFTA, Kamil: *Bílá hora*. Praha 1913

KUBICZEK, Franczyszek. A kol. *Historia Polski w liczbach*. Warszawa 1994

KUDELKA, Ferdynand. *Bitwa pod humiennem 1620* in.: *Przegląd powszechny*. t. LXXXV, roč. 1909.

KUKIEŁ, Marjan. *Zarys polskiej wojskowości*. Poznań 1929

KORZON, Tadeusz. *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*. Tom 2. Lwów 1923

LAUBE, Pavel. *Náboženství jako faktor desintegrace polsko-litevské unie*. Diplomová práce. Praha 2013. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav světových dějin

LOLO, Radosław. *Rzeczpospolita wobec wojny trzydziestoletniej: Opinie i stanowiska szlachty polskiej (1618-1635)*. Pułtusk 2006. ISBN 83-89709-06-6

MACŮREK, Josef. *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. Století: R.1573-1589 : tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*. Brno 1948

MACŮREK, Josef. *České povstání r. 1618-1620 a Polsko*. Brno 1937

MACŮREK, Josef. *Dozvuky polského bezkráloví z roku 1587: příspěvek k osvětlení snah rodu habsburského o získání koruny polské v letech 1588-94*. Praha 1929

MATĚJEK, František. *Morava za třicetileté války*. Praha 1992. ISBN 80-85268-16-7

MAGNUSZEWSKI, Władysław. *Z dziejów elearów polskich: Stanisław Strojnowski: lisowski zagończyk przywódca i legislator*. Warszawa 1978

MAJEWSKI, Wiesław. *Polskie tradycje wojskowe. T.1*. Warszawa 1990. ISBN 83-11-07675-8

MOSBACH, August. *Wiadomości do dziejów Polskich z Archiwum Pro wincyi Szląskiéj*. Wrocław 1860

OLEJNIK, Karol, *Stefan Batory 1533-1586*. Warszawa 1988. ISBN 8311074259

PEKAŘ, Josef. *Bílá hora. Její příčiny i následky*. Praha 1921

PETRÁŇ, Josef. *Na téma mýtu Bílé hory*. In: Hledíková, Z. (red.): *Traditio et cultus*. Praha 1993

PLEWCZYŃSKI, Marek, *Bitwa pod Byczyną 24.01.1588*. in.: „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*”, t. 1/XVII, Warszawa 1971.

PŁAZA, Stanisław, *Wielkie bezkrólewia w: Dzieje narodu i państwa polskiego* pod red. J. Biernackiego, Kraków 1988

PODHORECKI, Leszek. *Hetman Jan Zamoyski 1542-1605*. Warszawa 1971

POLIŠENSKÝ, Josef. *Anglie a Bílá hora*. Praha : Fil. fak. univ. Karlovy, 1949.

POLIŠENSKÝ, Josef. *Nizozemská politika a Bílá hora*. Praha : ČSAV, 1957

SCHMITT, Henryk. *Rokosz Zebrzydowskiego*. Warszawa 1858

SOBIESKI, Wacław. *Polska a hugenoci po nocy Św. Bartołomieja*. Kraków 1910

SOBIESKI, Wacław. *Żółkiewski na Kremlu*. Warszawa 2010. ISBN 9788389920948

SOBIESKI, Wacław. *Zabiegi Dymitra Samozwańca o koronę polską*. Sandomierz 2016. ISBN 978-83-806-4059-7

SZELAŃGOWSKI, A., *Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego, (Sprawa północna w wiekach XVI i XVII, cz. 2)*, Lwów 1904

UHLÍŘ, Dušan. *Černý den na Bílé hoře, 8. Listopad 1620*. Brno 1998. ISBN 80-902242-6-1

WISNER, Henryk. *Lisowczycy*. Warszawa 1976

WISNER, Henryk. *Lisowczycy: Łupieżcy Europy. Pierwsi polscy najemnicy, łotrzy czy bohaterowie?* Warszawa 2013. ISBN 978-83-11-12890-3

WISNER, Henryk. *Zygmunt III Waza*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1999. ISBN 83-04-03693-2

TENORA, Jan. *Bl. Jan Sarkander: jeho doba život a blahoslavení. Ke třistaletému výročí jeho smrti napsali: Jan Tenora a Josef Foltynovský*. Olomouc 1920

TAZBIR, Janusz. *Sarmatyzm a barok*, in: Kwartalnik Historyczny, roč. 76, č. 4, 1969.

TAZBIR, Janusz. *Spotkania s historią*. Warszawa 1979.

TAZBIR, Janusz. *Kultura szlachecka w Polsce*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1978.

TAZBIR, Janusz. *Piotr Skarga, szermierz kontrreformacji*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1983.

TAZBIR, Janusz. *Świt i zmierzch polskiej reformacji*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1956.

TAZBIR, Janusz. *Święci, grzesznicy i kacerze. Z dziejów polskiej kontrreformacji*, Warszawa: Wiedza powszechna, 1959.

WISNER, Henryk. *Władysław IV Waza*, Warszawa 1995. ISBN 8304042169

WÓJCIK, Zbigniew. *Wojny kozackie w dawnej Polsce*. Warszawa 1989. ISBN 8303027441